100 ARCHIWA PAŃSTWOWE

Sto dokumentów na stulecie

Wybór materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KALISZU

100 ARCHIWA PAŃSTWOWE

Najcenniejsze archiwalia
z okazji 100-lecia podpisania dekretu
o organizacji archiwów państwowych

Sto dokumentów na stulecie

Wybór materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu

Pod redakcją
Grażyny Schlender

Kalisz 2019
Archiwum Państwowe w Kaliszu

Redakcja
dr Grażyna Schlender

Wybór dokumentów i opisy: Anna Bestian-Zając, Maria Doktór, Edyta Pietrzak

Tłumaczenie z języka: łacińskiego Zofia Wojciechowska; francuskiego Dariusz Natkowski; hebrajskiego Halina Marcinkowska; rosyjskiego Małgorzata Grzesińska; niemieckiego dr Karol Górski oraz Logos Translation

Opracowanie graficzne: Studio KARANDASZ

Na okładce plan miasta Kalisza z 1908 r.
Zespół Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 3442

© Copyright by Archiwum Państwowe z Kaliszu

ISBN 978-83-950226-1-6

Publikację wydano dzięki dofinansowaniu
Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych

Archiwum Państwowe w Kaliszu
ul. Poznańska 207
www.archiwum.kalisz.pl
sekretariat@archiwum.kalisz.pl
tel. 62 767 10 22

Skład i druk
Edytor, Kalisz

Wstęp

Pamięć jest jednym z najszlachetniejszych hołdów, jaki możemy złożyć tym, którym winniśmy wdzięczność za to, kim jesteśmy dziś. Nasza tożsamość, ta indywidualna i ta zbiorowa, samoświadomość, poczucie odrębności i wspólnoty rodziły się i zmieniały pod wpływem marzeń, słów i czynów kolejnych pokoleń. Pamięć jednak, której zwykliśmy słusznie przypisywać ulotność, potrzebuje nieustannego wsparcia konkretu, rusztowania materii, pozwalających z jednej strony pozostawać w sferze mitów, a z drugiej – faktów.

Ową esencję rzeczywistości współcześni zawsze mogą czerpać z zasobów archiwów, które – być może wybiórczo i fragmentarycznie z przyczyn systemowych lub historycznych – odbijają w niepełnym zwierciadle zgromadzonych materiałów archiwalnych postać minionego, jeszcze nie naszego, świata. Nie sposób w tym kontekście nie docenić roli archiwistów uzupełniających owo spękane wydarzeniami i zatarte przez czas zwierciadło o brakujące elementy, nierzadko drobne, ale konieczne, by móc przejrzeć się we własnej przeszłości. To być może najważniejsze zadanie archiwistów i archiwów, niezależnie od zmieniających się ideologii i ustrojów. Zadanie, które w setną rocznicę odzyskania niepodległości, a zarazem organizacji archiwów państwowych i opieki nad archiwaliami nie utraciło nic ze swej wagi.

Tym większą czuję radość oddając w Państwa ręce serię albumów przygotowanych z okazji stulecia archiwów państwowych, ze świadomością, że każdy z nich jest kolejnym dopowiedzeniem przeszłości i dowodem naszej pamięci wobec poprzedników, a przecież – jak pisała Wisława Szymborska – „umarłych wieczność dotąd trwa, dokąd pamięcią się im płaci".

Naczelny Dyrektor
Archiwów Państwowych
dr Paweł Pietrzyk

Wprowadzenie

Ludzie często postrzegają archiwa jako instytucje poważne, szacowne i trochę nudne, w których dokumenty archiwalne leżą i porastają kurzem, czekając na naukowców i badaczy. Postanowiliśmy zaprzeczyć takiemu wizerunkowi archiwum. Dlatego w ręce Państwa przekazujemy wydawnictwo pt. *Sto dokumentów na stulecie. Wybór materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu.* Prezentowane archiwalia z pewnością będą budzić ciekawość odbiorców, bowiem ukazują nam przeszłość spisaną w różnych epokach i widzianą z wielu, często odmiennych punktów widzenia.

Zebrane dokumenty prezentujemy w porządku chronologicznym. Materiały archiwalne pochodzące z naszego zasobu umieściliśmy w siedmiu okresach historycznych, dzięki czemu odbiorcy łatwiej jest wybrać z nich interesującą go epokę historii Kalisza i ziemi kaliskiej[1]. Najstarsze archiwalia przechowywane w magazynach kaliskiego archiwum pochodzą z XVI-XVIII w. Na początku w dokumentach staropolskich używano głównie łaciny. Pierwszy dokument spisany po polsku, znajdujący się w naszym zasobie datowany jest na 1568 r. Jest to akt prawny, spisany na pergaminie z pieczęcią lakową, wystawiony przez władze Kalisza dla bractwa kramarskiego. Kramami, w tym okresie nazywano stragany, jakie do dziś stoją na rynkach. Zachowało się nawet bardzo stare powiedzenie „Jaki kram, taki pan". Z kolei dowodem na to, że reformy oświatowe trwały już w XVIII w. w okresie I Rzeczypospolitej jest pismo Hugo Kołłątaja do wszystkich szkół podległych Komisji Edukacji Narodowej z 1783 r. To, że wtedy został ustanowiony wzór

1. Ziemię kaliską traktujemy jako teren działania Archiwum Państwowego w Kaliszu w granicach byłego województwa kaliskiego z lat 1975-1998.

pisma, którym posługujemy się do dziś. Ostatnim dokumentem z epoki Rzeczypospolitej Obojga Narodów jest akt przystąpienia do Konstytucji 3 Maja miasta Mikstat z 1791 r.

Kolejny dokument otwiera okres zaborów, który dla Kalisza zaczął się w 1793 r., wraz z drugim rozbiorem Polski. Wtedy Prusacy wkroczyli do miasta, które zostało włączone do Prus i otrzymało nowy herb. Warto wspomnieć tylko, że w herbie tym, nad murami miasta z otwartą bramą unosi się orzeł pruski z monogramem królewskim na piersi FWR-Fridericus Wilhelmus Rex. Dokumentem tym jest pieczęć miejska, a właściwie jej odcisk. Z okresu rozbiorów Polski zachowało się wiele różnorodnych archiwaliów. Do najważniejszych należą dokumenty związane z powstaniami narodowymi i miejscowym ziemiaństwem, tym bardziej, że często brało ono udział w zrywach niepodległościowych. Dla przykładu prezentujemy akt notarialny z 1824 r. dotyczący spłaty pożyczki, którą właściciel Marchwacza Bonawentura Niemojowski, zaciągnął od żony. Już w 1822 r. car Aleksander I rozwiązał Radę Województwa Kaliskiego, w której zasiadali bracia Bonawentura i Wincenty Niemojowscy. W czasie powstania listopadowego Bonawentura był początkowo członkiem Kaliskiego Komitetu Opiekuńczego, a potem ostatnim prezesem Rządu Narodowego. Po upadku powstania car skazał Bonawenturę Niemojowskiego na karę śmierci. Majątek skonfiskowano, a sam skazany zdołał uciec do Paryża.

Kolejnym ziemianinem patriotą był generał Piotr hrabia Szembek. Prezentujemy dokument z 1855 r. regulujący sprawy wsi Raków należącej do dóbr Siemianice koło Kępna, własności Szembeka. W czasie powstania listopadowego Szembek walczył jako generał Dywizji pod Wawrem i Olszynką Grochowską. Rosjanie za udział w powstaniu skonfiskowali mu część majątku, a warszawiacy uhonorowali go placem Szembeka, który dziś odnajdziemy na Woli. Warto jeszcze wspomnieć kilku innych dobrze urodzonych patriotów wywodzących się z ziemi kaliskiej, o których mówią dokumenty przechowywane w naszym Archiwum. Wojciech Lipski[2], absolwent kaliskiego Korpusu Kadetów i współwłaściciel Lewkowa pod Ostrowem, także brał udział w powstaniu listopadowym, a po jego upadku w czasie Wiosny Ludów uczestniczył w bitwach pod Miłosławiem i Wrześnią. Należy jeszcze dodać, że w 1848 r. z jego inicjatywy w Ostrowie powstał Powiatowy Komitet Narodowy złożony z Polaków i Niemców. Choć Walenty Stanczukowski pochodził ze średniej szlachty, to nie można go pominąć, bowiem uczestniczył w powstaniu listopadowym jako lekarz wojskowy. Za swoją odwagę został odznaczony Złotym Krzyżem Virtuti Militari. Do Kalisza przeprowadził się w 1834 r. Dalej kontynuował walkę o polskość otwierając w 1846 r. wspólnie z Kazimierzem Asnykiem, ojcem

2. Informacje na temat patriotycznej postawy ziemian w zachodniej części ziemi kaliskiej można znaleźć w wydawnictwie: J. Pietrzak, A. Gibasiewicz, *Dziedzice, dwory, pałace. Właściciele dóbr rycerskich w powiecie ostrowskim wielkopolskim 1797-1945*, Ostrów Wielkopolski, Ostrów Wiwlkopolski 2013.

Adama, pierwszą w mieście czytelnię książek polskich. W publikacji zamieściliśmy życiorys Stanczukowskiego – arystokraty nie krwi, lecz ducha.

Z okresu powstania styczniowego możemy przedstawić kilka znaczących dokumentów, w tym dotyczący ostatniego dyktatora tego powstania Mariana Langiewicza. Ten urodzony w Krotoszynie wojskowy i polityk toczył ostatnie walki w czasie powstania styczniowego, a po przegranych bitwach w marcu 1863 r. pod Chrobrzem i Grochowiskami (w Kieleckiem) udało mu się przedostać do Austrii, gdzie został internowany. Patrioci – arystokraci walczyli o Polskę nie tylko w zaborze rosyjskim, ale też w pruskim. W 1864 r. Sąd Najwyższy w Berlinie skazał zaocznie na karę śmierci m.in. hrabiego Jana Działyńskiego właściciela dóbr kórnickich koło Poznania oraz Gołuchowa, gen. Edmunda Taczanowskiego ziemianina spod Pleszewa oraz Alexandra von Guttry właściciela majątku Paryż koło Żnina na Pałukach za przechowywanie broni i udział w powstaniu styczniowym.

Dziewiętnastowieczny Kalisz był miastem wielonarodowościowym i dlatego w naszym wydawnictwie udostępniamy materiały dotyczące mniejszości narodowych. Bardzo zasłużoną postacią dla miasta był Beniamin Repphan, z pochodzenia Niemiec, twórca przemysłu sukienniczego w Kaliszu. Odnaleźliśmy w naszych zbiorach akt notarialny z 1827 r. dotyczący zaciągnięcia przez niego pożyczki. Warto wspomnieć, że potomkowie B. Repphana ufundowali w Kaliszu budynek Ochotniczej Straży Pożarnej, który mieścił się na dzisiejszym Nowym Rynku oraz dużą szkołę przy ulicy Polnej, która obecnie nosi imię Marii Dąbrowskiej. Należy nadmienić, że protoplasta rodu, Beniamin, przyjechał do Kalisza z Niemiec i był protestantem. Po drugim rozbiorze Polski, dawny opustoszały kościół Jezuitów[3] przy ulicy Kolegialnej został przekazany ewangelikom. W latach 1821-1860 pastorem ewangelickim w Kaliszu był Ernst Johann August von Modl. W naszej publikacji znalazł się dokument opisujący stan służby proboszcza i Superintendenta Ewangelicko-Augsburskiej Diecezji Kaliskiej E. J. A. Modla z połowy XIX w. Kolejną dużą mniejszością, która zamieszkiwała dziewiętnastowieczny Kalisz byli Rosjanie, ponieważ po Kongresie Wiedeńskim miasto znalazło się w zaborze rosyjskim. Związane to było z napływem Rosjan, m.in. urzędników i kupców. Jednym z symboli władzy rosyjskiej była cerkiew zbudowana na dzisiejszym placu Jana Pawła II. Została ona rozebrana wkrótce po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, ponieważ traktowana była jako symbol rusyfikacji. W niniejszym wydawnictwie prezentujemy zdjęcie tej monumentalnej świątyni z początków XX w.

O Żydach kaliskich można powiedzieć, że byli tu od zawsze. Już w czasach Mieszka III Starego zarządzali książęca mennicą. W 1836 r. wystąpili z inicjatywą powołania w Kaliszu szpitala żydowskiego,

3. Papież Klemens XIV rozwiązał zakon jezuitów w 1773 r.

było to zrozumiałe, ponieważ ludność wyznania mojżeszowego stanowiła wówczas ok. 1/3 mieszkańców Kalisza. Prezentowany w książce dokument dotyczy właśnie tej inicjatywy. Szpital znajdował się w okolicy dzisiejszych plantów, przy wylocie ul. Piskorzewskiej, w dzielnicy żydowskiej. Przetrwał do 1941 r., tzn. do likwidacji kaliskiego getta. Prawdopodobnie obiekt ten został rozebrany przez Niemców w czasie zasypywania Babinki. Chyba najmniej znaną dziewiętnastowieczną, kaliską mniejszością narodową są Grecy, w większości Macedończycy. W naszej książce pokazujemy dokument dotyczący szkoły kongregacji greckiej w Kaliszu z 1812 r. Grekom szczególnie zależało na uzyskaniu pieniędzy dla nauczyciela języka greckiego.

Choć pod koniec XIX w. Kalisz był dużym ośrodkiem administracyjno-przemysłowym, to chyba największe znaczenie osiągnął jako Kalisz kulturalno-literacki. Z naszym miastem związani są znani i cenieni literaci - Maria Konopnicka, Adam Asnyk i Maria Dąbrowska. W książce przedstawiamy dotyczące ich dokumenty, na przykład intercyzę przedślubną Marii Wasiłowskiej i Jarosława Konopnickiego z 1862 r. Wspomnę tylko, że w skład wyprawy ślubnej, jaką Maria otrzymała od ojca Józefa Wasiłowskiego, wchodził m.in. moździerz, żelazko i fortepian mahoniowy o siedmiu oktawach. W naszym wydawnictwie czytelnik może też zobaczyć akt urodzenia Marii Dąbrowskiej z d. Szumskiej oraz życzenia imieninowe, które w 1896 r. Adamowi Asnykowi przekazał szkolny kolega Stefan Giller. Do słynnych kaliszan należy także z całą pewnością podróżnik, geograf i badacz Afryki Stefan Szolc-Rogoziński. W książce zamieściliśmy jego akt urodzenia wystawiony w 1861 r. przez Parafię Ewangelicko-Augsburską w Kaliszu. Chyba najbardziej widocznym i przekonującym dowodem znaczenia i wielkości XIX-wiecznego Kalisza jest mapa guberni kaliskiej z 1911 r., którą możemy znaleźć w tym wydawnictwie. Warto dodać, że w XIX w. Kalisz był stolicą województwa i guberni, która graniczyła z Wielkim Księstwem Poznańskim i gubernią warszawską.

Kolejny okres wyodrębniony w naszej publikacji to I wojna światowa. Wojska niemieckie wkroczyły do miasta 2 sierpnia 1914 r., ale prawdziwa wojna zaczęła się w Kaliszu 8 sierpnia, kiedy komendant mjr Hans Rudolf Hermann Preusker, w związku z rzekomym ostrzelaniem żołnierzy niemieckich, zaczął burzyć i podpalać miasto. Niszczenie miasta trwało do 22 sierpnia. Realia tamtych dni oddaje obwieszczenie z początku sierpnia 1914 r., w którym wojskowy komendant nakłada na miasto ogromne kary finansowe. Ponadto grozi rozstrzelaniem co dziesiątego mieszkańca w przypadku zaatakowania wojsk niemieckich. Już w listopadzie 1916 r. cywilny niemiecki Naczelnik Powiatu Kaliskiego Konrad Hahn stwierdził, że zburzenie Kalisza było pomyłką, nie miało przyczyn wojskowych i wnioskował do władz niemieckich o finansowanie odbudowy Kalisza. Świadczy o tym jego pismo do Generalnego Gubernatora

Hansa H. von Beselera. Obraz I wojny światowej z zupełnie innego punktu widzenia przedstawia dokument wystawiony w Ostrowie w 1918 r., jest to akt zgonu „Czerwonego Barona" Manfreda von Richthofena niemieckiego asa lotnictwa (odniósł on w powietrzu 80 zwycięstw). Został zestrzelony nad Francją, ale ponieważ ostatnim miejscem stacjonowania jego jednostki był Ostrów Wielkopolski, tam też został wystawiony akt zgonu.

Paradoksalnie to wybuch I wojny światowej wypędził zaborcę rosyjskiego z Kalisza i 3 maja 1916 r. kaliszanie po raz pierwszy od wielu lat mogli oficjalnie za zgodą władz niemieckich obchodzić 125. rocznicę Konstytucji 3 Maja. W książce można znaleźć zdjęcie z tej podniosłej uroczystości. Innym symbolem I wojny światowej jest kartka pocztowa polskiego żołnierza tułacza „Powrót szczęśliwy do wolnej Ojczyzny uproś dla nas Pani" z 1916 r. Na kartce znajdują się polskie symbole patriotyczne i religijne oraz zezwolenie rosyjskiej cenzury wojennej z Charkowa.

Szczypiorno, niewielka miejscowość na zachód od Kalisza, łączy w sobie okres zaborów, koniec I wojny światowej, Legiony Józefa Piłsudskiego i początki tworzenia państwowości polskiej. Pod koniec XIX w. zostały zbudowane tam koszary i Urząd Celny, bowiem Szczypiorno było miejscowością graniczną między Prusami a Rosją. Stacjonował tu pruski, potem niemiecki garnizon. W okresie I wojny światowej Niemcy urządzili tu duży obóz jeniecki, w którym więzieni byli alianci zachodni i Rosjanie, a w 1917 r. trafili tu legioniści Piłsudskiego, formalnie sprzymierzeńcy Niemców. W naszej publikacji zamieszczamy wybór dokumentów związanych z tą miejscowością i przedstawionymi procesami historycznymi.

W książce nie mogło zabraknąć materiałów archiwalnych z okresu tworzenia państwowości polskiej. Ważnym dokumentem jest zdjęcie Straży Obywatelskiej utworzonej w połowie 1918 r. i podporządkowanej Sztabowi Wojskowemu Ziemi Kaliskiej, którego dowódcą był por. Juliusz Ulrych. Straż Obywatelska przejmowała w mieście w sposób pokojowy władzę od Niemców. Kolejnym etapem budowania państwowości polskiej w Kaliszu były działania Komisarza Rządu Polskiego por. Józefa Zycha. Przejawem jego aktywności jest Odezwa do Ludności Polskiej z 15 listopada 1918 r. Czytelnik znajdzie też w książce ogłoszenie o utworzeniu 18 grudnia 1918 r. w Kaliszu Policji Państwowej. Tworzenie państwa polskiego związane było rzecz jasna z ciężkimi walkami o granice. W naszym regionie najwyższą cenę za swój patriotyzm zapłacił Jan Mertka, członek Batalionu Pogranicznego, pierwszy powstaniec wielkopolski, który zginął w Boczkowie niedaleko Skalmierzyc 27 grudnia 1918 r. Jego akt zgonu został wystawiony w Przygodzicach, gdzie w 1899 r. młody żołnierz się urodził.

Od I wojny światowej do końca II RP znaczące miejsce w polityce i bardzo dużą rolę w świadomości Polaków odgrywał Józef Piłsudski, co znajduje odzwierciedlenie w dokumentach. Na zdjęciu z 1921 r.

Marszałek przyjmuje w Kaliszu 15 maja defiladę 29. Pułku Strzelców Kaniowskich. Z kolei z 1930 r. pochodzą życzenia imieninowe dla Piłsudskiego złożone przez wójta Pogorzeli, niedaleko Gostynia. Postacią równie waleczną, choć bardzo mało znaną jest Stanisław Dirska, który walczył w trzech wojnach, a zmarł podczas apelu obozowego w Oświęcimiu w styczniu 1944 r. W naszej publikacji przedstawiamy jego akt urodzenia wystawiony przez USC w Ostrzeszowie w 1898 r.

Straszliwie zniszczony w 1914 r. Kalisz był odbudowywany i rozbudowywany przez cały okres międzywojenny. Jednym z najważniejszych obiektów, które powstały w tym okresie był ratusz, w którego budowę zaangażowani byli architekci, m.in. Sylwester Pajzderski, Albert Nestrypke, Teofil Wroczyński i Witold Wardęski. Obrazuje to dokument dotyczący dozoru technicznego przy budowie ratusza z kwietnia 1922 r. Z kolei stary szpital św. Trójcy, dziś przychodnia przy Rogatce, stopniowo przejmowało wojsko. W 1930 r. podjęto decyzję o budowie całkowicie nowej placówki leczniczej w Kaliszu, z której mogliby korzystać także mieszkańcy okolicznych miejscowości. Szpital międzykomunalny został zbudowany w 1936 r. przy ulicy Kaszubskiej. Prezentujemy zdjęcie, na którym premier Felicjan Sławoj-Składkowski przeprowadza inspekcję robót budowlanych szpitala.

Przedwojenny Kalisz był miastem niezmiernie barwnym. W tej części czytelnik znajdzie dokumenty życia codziennego z tej epoki, które nie mają nic wspólnego z poprawnością społeczną i obyczajową. Dość niecodziennym dokumentem jest karta meldunkowa Józefa Pachołka z 1932 r. Był on osobą dobrze znaną w kaliskim świecie przestępczym. W latach 20-tych pobierał nauki w Ameryce u słynnego gangstera Ala Capone. Na początku lat 30-tych wrócił do Kalisza, siał postrach w mieście krótko, albowiem za swoje brutalne przestępstwa został schwytany i powieszony w kaliskim więzieniu w 1932 r. Równie niepoprawny obyczajowo jest donos z 1927 r. do policji w Pleszewie informujący, kto w mieście trudni się uprawianiem nierządu. Ten zbiór dokumentów poświęconych przestępczości zamyka instruktaż kradzieży sklepowej „Szopenfeld". Jak widać przedstawiamy nie tylko oficjalne, podniosłe dokumenty, ale także archiwalia pokazujące mroczną stronę Kalisza i ziemi kaliskiej z okresu dwudziestolecia międzywojennego.

W odróżnieniu od I wojny światowej, w czasie II, Niemcy zniszczyli Kalisz w dużo mniejszym stopniu niż w 1914 r. Prowadzili za to represje i deportacje w stosunku do Polaków oraz germanizacje miasta i działania propagandowe. Przykładem tego może być zdjęcie wojsk niemieckich defilujących na pl. św. Józefa w Kaliszu, który w czasie wojny nosił nazwę Adolf Hitlerplatz. Jedną z najbardziej uciążliwych form represji były wywózki do obozów koncentracyjnych. Niewielu więźniów tych obozów wróciło do domów. Prezentujemy

dokumenty będące świadectwem martyrologii Polaków w czasie II wojny światowej. Są to listy, kartki pocztowe i telegramy z koncentracyjnych obozów niemieckich i sowieckich. Zamieściliśmy też archiwalia będące dowodem wojny propagandowej, którą prowadziły wszystkie strony. Udostępniamy ulotki, które w latach 40-tych zrzucali alianci na Niemcy. Wykazywali w nich, że w Niemczech panuje głód. Tymczasem Wielka Brytania jest dużo lepiej zaopatrzona, nawet kawa i kakao były w wolnej sprzedaży, bez kartek. Z kolei w 1944 r. władze sowieckie informowały, że wkraczają na ziemie polskie jako wyzwoliciele, o czym zapewniał afisz propagandowy Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych ZSRR.

Na ziemi kaliskiej dużo większą rolę, niż propaganda, odgrywała partyzantka. Nie wszyscy jednak wiedzą, że właściciel fabryki przetwórstwa spożywczego w Winiarach Alfred Nowacki był jednym z ważniejszych dowódców AK w Kaliszu. Nosił w konspiracji pseudonim „Piąty", a jego żona Hanna była blisko spokrewniona z Marszałkiem Rzeszy Hermanem Goeringiem. Nowacki został rozstrzelany wraz z dużą grupą członków AK przez Niemców w lasku skarszewskim na cztery dni przed wkroczeniem Rosjan do Kalisza. W naszej publikacji przedstawiamy opakowanie na czerwony barszcz w proszku wyprodukowany w Winiarach w latach 40-tych, kiedy Nowacki był właścicielem fabryki. W tym samym czasie walkę z Niemcami toczyli w powietrzu polscy piloci. Jednym z nich był, związany blisko z naszym regionem, Bruno Kroczyński, as lotnictwa, członek dywizjonu 306. Przedstawiamy zapis księgi ludności Ostrowa Wielkopolskiego, z której wynika że mieszkał on w mieście w okresie międzywojennym.

Chyba najbardziej spektakularną i drastyczną formą represji i germanizacji był Gaukinderheim, działający w Kaliszu w latach 1942-1945. Niemcy zabierali polskim rodzinom dzieci i zniemczali je w Gaukinderheim. W naszym wydawnictwie przedstawiamy adresy dzieci wywiezionych do Niemiec. Są to notatki Marii Pinczewskiej, członka AK sporządzone w czasie wojny. Kolejny dokument łączy w sobie cztery aspekty – więziennictwo kaliskie, sowieckie łagry, kaliski ruch oporu z czasów okupacji oraz aparat sądowniczy młodej Polski ludowej. Są to akta sprawy z 1948 r. dotyczące wniosku Edyty Tucholskiej o uznanie za zmarłego jej męża Aleksandra, ostatniego przedwojennego naczelnika więzienia w Kaliszu. W 1939 r. ewakuował się on na Wschód. W Łucku został schwytany przez sowietów i skazany na 8 lat obozu, za to że był Polakiem w mundurze. Aleksander Tucholski nie wrócił do Kalisza, a jego żona Edyta szybko wstąpiła do Organizacji Jedności Narodowej, którą w 1940 r. utworzył franciszkanin o. Julian Mirochna.

Jednym z ostatnich symboli II wojny światowej i zbrodni popełnionej na kulturze polskiej jest Pomnik Książki odsłonięty w 1978 r. na kaliskich plantach. Pomnik stoi w miejscu koryta dawnej odnogi

Prosny rzeki Babinki, którą Niemcy zasypali w latach 40-tych. Użyli do tego m.in. książek z kaliskich bibliotek, w tym największej, imienia Adama Mickiewicza. Do pracy przy zasypywaniu koryta rzeki zmusili Polaków i Żydów kaliskich. Przedstawiamy rysunek, a zarazem projekt pomnika autorstwa Władysława Kościelniaka.

Pierwsze lata powojenne, to okres walk o kształt i ustrój przyszłej Polski. Jedną z organizacji, która zwalczała komunizm w Polsce była Polska Organizacja Podziemna, której członek Ziemowit Glabiszewski w 1947 r. w nocnej strzelaninie śmiertelnie ranił dwóch funkcjonariuszy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kaliszu. W następnym roku został skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu na karę śmierci i rozstrzelany w kaliskim więzieniu. W archiwum odnaleziono jego kartę meldunkową z 1931 r. Po krótkim okresie zbrojnych, zaciętych walk PPR, później PZPR przejęła władzę w kraju i zaczęła się komunistyczna indoktrynacja społeczeństwa polskiego. Już pod koniec lat 40-tych władze Polski ludowej gromadziły fundusze na budowę Domu Partii. Na wzniesienie tego obiektu musiało się składać całe polskie społeczeństwo. Zamieściliśmy taką socrealistyczną cegiełkę z lat 1948-1952.

Część historyków nazywa okres lat 60-tych realnym, albo siermiężnym socjalizmem. Dobitnym symbolem tej epoki jest odsłonięty w 1965 r. pomnik utrwalaczy władzy ludowej. Stał on w alei Wolności do 1990 r. Udało nam się znaleźć zdjęcie tego obiektu i to z milicjantami, pełniącymi wartę honorową. W latach 70-tych formą wyróżnienia, jaką partia stosowała wobec ludzi jej oddanych była możliwość odwiedzenia Związku Sowieckiego tzw. Pociągiem Przyjaźni. Przedstawiamy zdjęcie takiego pociągu relacji Kalisz-Moskwa-Leningrad (dzisiejszy Petersburg) z 1976 r.

Spośród wielu druków zwartych i periodyków wytwarzanych przez Solidarność kaliską w latach 1980-1981 prezentujemy tylko jeden „Wiadomości Dnia" Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność" Wielkopolska Południowa z 13 grudnia 1981 r. Drukiem tym jednocześnie wchodzimy w okres stanu wojennego. Chyba najlepszym symbolem tej mrocznej epoki są kartki na produkty żywnościowe, m.in. cukier, mięso, alkohol, tłuszcze i kaszkę mannę. Okres ten zamykają wybory czerwcowe 1989 r. – to koniec PRL powołanej w 1952 r. przez Bolesława Bieruta. Pamiątką tych pełnych patosu i polityki wiosennych dni jest cegiełka na fundusz wyborczy Komitetu Obywatelskiego NSZZ „Solidarność" przy Lechu Wałęsie z 1989 r., którą zamieściliśmy w naszym wydawnictwie.

Z okresu III RP warto zasygnalizować dwa świadectwa historii będące znakami czasu. Pierwsze z nich to fotografia Mszy Świętej celebrowanej na pl. św. Józefa w Kaliszu 4 czerwca 1997 r. przez papieża Jana Pawła II, podczas Jego pielgrzymki do Ojczyzny. Drugie, to plakat z referendum akcesyjnego w sprawie przystąpienia Polski

do Unii Europejskiej z 2003 r. Te dwa dokumenty pokazują wyraźnie jak Polska opuszczała prosowieckie RWPG i Układ Warszawski i powracała do Europy. Ostatnim publikowanym w naszym wydawnictwie dokumentem jest zdjęcie z 2016 r. przedstawiające Ogólnopolską Pielgrzymkę Ludzi Pracy do Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu. Na fotografii widoczny jest Prezydent RP Andrzej Duda.

Choć nie zdajemy sobie z tego sprawy dokumenty dotyczące wszystkich ludzi, urzędów, zakładów pracy, szkół i miejscowości trafiają w końcu do archiwów, gdzie są przechowywane i udostępniane. W tym roku, 2019, obchodzimy właśnie 100-lecie utworzenia w Polsce nowożytnej, ogólnokrajowej sieci archiwalnej. Wkrótce po odzyskaniu niepodległości Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwami podpisał 7 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski. Pierwsze dwudziestowieczne Archiwum Państwowe w Kaliszu utworzono w 1920 r., a my prezentujemy pismo z kwietnia 1926 r. autorstwa kierownika archiwum Edmunda Sobczyńskiego do Starosty Kaliskiego z prośbą o pomoc w utrzymaniu placówki. Ówczesny rząd szukając oszczędności zreorganizował w latach 1926-1933 sieć archiwalną, likwidując przy tym kaliską placówkę posiadającą wiele cennych zbiorów archiwalnych[4].

Najcenniejsze dokumenty zostały wywiezione do Warszawy i Poznania. Warto wspomnieć, że w XIX w. istniało w Kaliszu archiwum historyczne podporządkowane władzom sądowniczym. Pracował w nim jako wolontariusz Adam Asnyk, a my prezentujemy skorowidz tego archiwum z 1847 r.

Drodzy czytelnicy, historia powstaje na naszych oczach, a archiwa przechowują te dokumenty, które są kamieniami milowymi historii, a także inne mniej ważne będące świadectwem danej epoki. Książkę tę dedykujemy regionalistom, pasjonatom historii, a także genealogom. Wszystkich Państwa zapraszamy w gościnne progi kaliskiego archiwum, by mogli się Państwo sami zapoznać z archiwaliami i poczuć Historię z bliska.

Pragnę serdecznie podziękować Panu dr. Pawłowi Pietrzykowi Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych za pomoc w wydaniu tej książki. Dziękuję też wszystkim, którzy przyczynili się do jej powstania.

Grażyna Schlender
Dyrektor Archiwum Państwowego w Kaliszu

4 I. Mamczak-Gadkowska, *Powstanie i rozwój sieci archiwów państwowych i naczelnych organów archiwalnych w niepodległej Polsce* [w:] *Archiwa w Niepodległej. Stulecie archiwów państwowych 1919-2019*, red. naukowa Ewa Rosowska, Warszawa 2019, s. 19.

Przedmowa

Historia sieci archiwów państwowych, jako całości oraz jej poszczególnych składowych w postaci archiwów terenowych jest nierozerwalnie związana z historią zasobu archiwalnego. Tenże, w przypadku Archiwum Państwowego w Kaliszu, został ukształtowany przez okres minionych 100 lat, choć Kalisz ma znacznie wcześniejsze tradycje archiwalne. W 1825 r. władze rosyjskie utworzyły w mieście Archiwum Akt Dawnych przy Trybunale Cywilnym, które funkcjonowało do 1876 r. Zasób placówki w momencie likwidacji wywieziono do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości trzeba było na nowo tworzyć państwową sieć archiwalną. Przez okres minionych 100 lat działalności zmieniały się nazwy placówki, siedziby, teren działania oraz jej podległość.

Na obecny charakter zasobu i jego wewnętrzny układ wpływ miały okoliczności zdeterminowane sytuacją lokalną – np. warunki lokalowe. Archiwum Państwowe w Kaliszu zostało powołane do istnienia w wyniku budowy polskiej sieci archiwalnej dzięki rozporządzeniu Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1920 r. na podstawie Dekretu Naczelnika Państwa o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 r.[1]. Zasób ówczesnej placówki tworzyły akta rosyjskich urzędów I i II instancji z terenu guberni kaliskiej – akta skarbowe, powiatu kaliskiego, szkolne komisarzy do spraw włościańskich. Po likwidacji placówki zasób

1. Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami. Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., nr 14, poz. 182. Więcej na temat organizacji polskich archiwów w okresie międzywojennym: I. Mamczak-Gadkowska, *Powstanie i rozwój ...*, op. cit., s. 13-35.

wywieziono do Poznania oraz Warszawy. Archiwum Państwowe w Kaliszu zostało zlikwidowane w 1926 r. zarządzeniem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Na mapę Kalisza archiwum powróciło dopiero w 1950 r. jako Oddział Powiatowy Archiwum Państwowego w Poznaniu, rozpocząwszy właściwą działalność w marcu 1951 r. Wtedy też placówkę przemianowano na Powiatowe Archiwum Państwowe w Kaliszu. Od 1959 r. funkcjonowało ono jako Oddział Terenowy Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu. Po utworzeniu województwa kaliskiego, w 1976 r. powstało Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kaliszu, przekształcone w 1984 r. w Archiwum Państwowe w Kaliszu[2].

Począwszy od 1951 r. w Kaliszu gromadzono akta przedwojennego Starostwa Powiatowego w Kaliszu oraz m.in. dokumentację przedwojennych magistratów w Odolanowie, Stawiszynie, Raszkowie, Kępnie[3]. Bardzo owocne lata pod względem przejmowania akt do zasobu nastąpiły w okresie powojennym, gdy w Kaliszu od 1959 r. funkcjonował Oddział Terenowy Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu. W tym roku do zasobu trafiły akta parafii obrządku greckokatolickiego, notariuszy kaliskich z lat 1808-1903, a w 1960 r. akta notariuszy kępińskich z lat 1820-1900, pleszewskich z okresu 1831-1899 i ostrowskich pochodzących z przedziału czasowego 1853-1910. W 1961 r. zasób wzbogaciły akta notariuszy krotoszyńskich z lat 1830-1924 oraz ostrzeszowskich z okresu 1882-1900. Wspomniana dokumentacja jest kopalnią wiedzy na temat ówczesnych stosunków gospodarczych. Księgi notarialne zawierają liczne umowy kupna-sprzedaży, intercyzy przedślubne, inwentarze, czy testamenty. W latach 60. XX w. do Kalisza trafiła także dokumentacja z okresu II wojny światowej – Sąd Specjalny w Kaliszu (Sondergericht) i Sąd Obwodowy w Kępnie (Amtsgericht) oraz dokumentacja wytworzona przez Więzienie Karno-Śledcze w Ostrowie Wielkopolskim[4] i Więzienie Karno-Śledcze w Kaliszu[5] (w obu przypadkach za wyjątkiem akt osobowych funkcjonariuszy). W latach prosperity udało się odzyskać z Poznania akta magistratu sulmierzyckiego, Towarzystwa Kredytowego w Kaliszu. Przejęto częściowo akta przedwojennych starostw w Kępnie, Krotoszynie, Odolanowie, Ostrowie Wielkopolskim, Pleszewie, przekazane wcześniej bezpośrednio do Poznania oraz

2. *Archiwum Państwowe w Kaliszu. Przewodnik po zasobie archiwalnym,* oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2016, s. 11.; G. Schlender, *Sześćdziesiąt lat działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu. Zarys dziejów,* Kalisz 2011, s. 21-23, 31, 47.
3. Wiele cennych zespołów jak np. Towarzystwo Kredytowe m. Kalisza, Akta miasta Sulmierzyce, Komisja Szacunkowa Miejska w Kaliszu, z uwagi na ich charakter przewieziono do innych archiwów. Z 86 zespołów taki los spotkał 17. G. Schlender, *Sześćdziesiąt lat...,* op. cit., s. 28.
4. Stammlager (Landgerichtgefängnis) Ostrowo.
5. Stammlager (Haftanstalt) Kalisch.

wydziałów powiatowych w Krotoszynie, Odolanowie, Ostrowie Wielkopolskim, Ostrzeszowie[6].

W 1975 r. archiwum łódzkie przekazało do Kalisza zespół Kaliski Zarząd Powiatowy, a 2 lata później udało się pozyskać z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie akta Naczelnika Powiatu Kaliskiego z lat 1817-1866[7]. Lata 80. XX w. stały pod znakiem trudności lokalowych, co wiązało się z ograniczonym przyjmowaniem akt do zasobu. Mimo to, w 1989 r. z archiwum poznańskiego pozyskano akta osobowe funkcjonariuszy Stammlager (Haftanstallt) Kalisch i Stammlager (Landgerichtgefängnis) Ostrowo, Akta miasta Kalisza, brakującą część akt Starostwa Powiatowego w Kaliszu, Starostwa Powiatowego w Kępnie i Starostwa Powiatowego w Krotoszynie z okresu międzywojennego[8]. W latach 1979-1992 kaliski zasób wzbogacił się m.in. o księgi metrykalne i akta stanu cywilnego z lat 1868-1877, dokumentację archiwalną Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kaliszu, akta gromad i gminnych rad narodowych oraz akta wyborcze z 1988 i 1989 r. W 1992 r. uzyskaliśmy z Archiwum Państwowego m. st. Warszawy akta Naczelnika Wojennego Kaliskiego, a z Urzędu Miejskiego w Kaliszu karty meldunkowe mieszkańców Kalisza. W latach 90. przejęto również dokumenty wytworzone przez przedwojenny i powojenny wymiar sprawiedliwości, a także akta urzędów administracji terenowej z lat 1975-1990. W 2000 r. zasób zasiliły Akta hipoteczne sądów w Kaliszu liczące prawie 1998 j.a. W 2001 r. uzyskano od rodziny zmarłego kolekcjonera Tadeusza Martyna jego spuściznę dokumentującą wiele ważnych wydarzeń z historii społeczno-politycznej XX w.[9].

Od momentu przeprowadzki archiwum do nowej siedziby przy ul. Poznańskiej 207, zasób zaczął zwiększać się w dość szybkim tempie. Przejęto m.in. akta gruntowe oraz sądów grodzkich, powiatowych i rejonowych. Dużą rolę położono na pozyskiwanie darów od osób prywatnych[10]. Na chwilę obecną w naszym zasobie mamy 22 spuścizny składające się łącznie z 4997 j.a., co stanowi 11,11 mb. Dokumenty podarowane przez osoby prywatne, obok tych zakupionych wchodzą także w skład Zbioru materiałów rodzinnych. Zawirowania spowodowane zmianami administracyjnymi i trudnymi decyzjami podjętymi na szczeblu centralnym zadecydowały o tym, że nasz zasób składa się głównie z dokumentacji XIX i XX-wiecznej, z niewielkimi wyjątkami pochodzącymi z wcześniejszych okresów historycznych. Aż 70% akt stanowią te wytworzone po 1945 r. Na zasób Archiwum

6. *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 35-39, 41, 45-47, 369-370.
7. G. Schlender, *Sześćdziesiąt lat działalności...,* op. cit., s. 38.
8. W przypadku starostw okresu międzywojennego część akt przekazała do Kalisza także w 1979 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 33-41; G. Schlender, *Sześćdziesiąt lat działalności...,* op. cit., s. 49.
9. Tamże, s. 58-59.
10. W 2010 r. utworzono z nich 8 zespołów i 9 spuścizn. Tamże, s. 74.

Państwowego w Kaliszu, na dzień 31 sierpnia 2019 r., składało się 1566 zespołów i zbiorów archiwalnych, liczących łącznie 329 155 j.a. (tj. 3909,65 mb).

Wybór 100 najciekawszych dokumentów z całego zasobu stanowił nie lada wyzwanie. W podjęciu ostatecznej decyzji pomogło nam zastosowanie następujących kryteriów: tematu, atrakcyjnej formy zewnętrznej adekwatnej do wymogów wydawnictwa albumowego oraz niepowtarzalności danego dokumentu. Stosując się do powyższych zasad wytypowano 100 archiwaliów pochodzących z lat 1527-2016. Najstarszy dokument w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu pochodzi z 1527 r. i stanowi ekstrakt z akt ziemskich kaliskich dotyczący wytyczenia granicy pomiędzy Długą Wsią a Jarantowem. Najmłodszym obiektem jest fotografia wykonana 1 maja 2016 r. podczas wizyty Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy w Kaliszu w ramach VI Ogólnopolskiej Pielgrzymki Ludzi Pracy do św. Józefa.

Ogólnie spośród 100 dokumentów, 5 pochodzi z okresu staropolskiego, 40 dokumentuje lata zaborów, 6 powstało w latach I wojny światowej, 19 w okresie międzywojennym, 12 w latach 1939-1945, 14 w tzw. Polsce Ludowej i PRL, a 4 w nowej rzeczywistości III Rzeczypospolitej. Powyższy układ odzwierciedla charakter naszego zasobu, w którym dominują przecież akta stosunkowo młode. W poniższym albumie ponad połowa, bo 68 obiektów zostało wytworzonych w XX i XXI w.

Archiwum Państwowe w Kaliszu działając na terenie byłego województwa kaliskiego, dysponuje wieloma materiałami z podległego terenu. Te także staraliśmy się przedstawić w niniejszym albumie. Jednakże nie można bagatelizować znaczącej roli Kalisza, jako siedziby archiwum oraz ważnego ośrodka politycznego i gospodarczego na mapie regionu w określonych okresach historycznych. Realizując ważne zadania z ww. sfer miasto skupiało w swych granicach wiele mniejszości wyznaniowych, których przedstawiciele byli zarówno zwykłymi obywatelami, jak i inicjatorami rozwoju przemysłowego. O znaczącej roli Kalisza można mówić także w kontekście funkcjonowania województwa kaliskiego w latach 1975-1998. Z niniejszego okresu prezentujemy wiele materiałów związanych bezpośrednio z miastem, w którym kwitło życie kulturalne, rozwijał się ruch związkowy i opozycyjny w okresie karnawału „Solidarności" oraz pamiętnego 1989 r., a także, już po transformacji ustrojowej, tworzył się na nowo klimat do współuczestniczenia obywateli w życiu lokalnym, w dokonywaniu wyborów zarówno tych politycznych, jak i życiowych związanych z osobistymi preferencjami i zainteresowaniami.

Mając na względzie powyższe, zdecydowaliśmy, że Kalisz będzie miastem najliczniej reprezentowanym w poniższym wydawnictwie.

Aż 52 dokumenty dotyczą wydarzeń kaliskich lub osób związanych z tym miastem. W pozostałych 48 dokumentach można natrafić na ślady historii takich miejscowości jak: Dobrzec, Długa Wieś, Kościelna Wieś, Koźminek, Krotoszyn, Mikstat, Nowy Folwark, Odolanów, Opatówek, Ostrów Wielkopolski, Ostrzeszów, Pleszew, Russów, Stawiszyn, Sulmierzyce, Szczypiorno, czy Zduny. Z uwagi na rolę możnych rodów szlacheckich osiadłych na omawianym terenie, część dokumentacji będzie związana z Antoninem, Dobrzycą, Gołuchowem, Lewkowem, Marchwaczem i Siemianicami.

Jeśli chodzi o formę zewnętrzną prezentowanych materiałów, to w znaczącej większości stanowią one dokumentację aktową (65 obiektów, tj. 65% całości wydawnictwa). W dwóch przypadkach mamy do czynienia z dokumentami spisanymi na pergaminie. Jeśli chodzi o formę zapisu to przeważają rękopisy, w tym także te z wykorzystaniem gotowego formularza (51 obiektów, tj. 80% dokumentacji aktowej). Resztę stanowią druki oraz maszynopisy, które coraz śmielej pojawiały się mnie więcej od początku okresu międzywojennego i stały się powszechne w dokumentacji po 1945 r. Do dokumentacji aktowej będziemy zaliczać wszelkie akty metrykalne, karty meldunkowe, akty notarialne, korespondencję urzędową oraz prywatną, notatki, zaświadczenia, protokoły itp. W albumie prezentujemy łącznie 16 fotografii, co stanowi 16% całości prezentowanych archiwaliów. Ze względów oczywistych, podyktowanych upowszechnieniem technik fotograficznych, zdjęcia na szerszą skalę pojawiają się w zasadzie dopiero na przełomie XIX i XX w., by stanowić przeważający materiał w ostatnich dwóch rozdziałach publikacji. 9 druków ulotnych (9% całości) dotyka bardzo szerokiej tematyki, od politycznej, poprzez obyczajową, gospodarczą aż do kulturalnej. W ten sposób udokumentowano m.in. losy Polaków walczących na frontach I wojny światowej, charakter produkcji i gospodarki wojennej zarówno na terenach okupowanych jak i w Trzeciej Rzeszy, narodziny oraz rozwój opozycji w Polsce w latach 80. XX w. oraz główne tendencje w sztuce XX w. Czterokrotnie w niniejszej pozycji książkowej odnosimy się do map i planów (4%), przedstawiających Kalisz i Królestwo Polskie z gubernią kaliską, powiat odolanowski w połowie XIX w. i teren okupowanego Ostrowa Wielkopolskiego w 1939 r. Trzykrotnie sięgnęliśmy do afiszy i plakatów. Najstarszy został wydany w 1944 r. i jest namacalnym symbolem zniewolenia Polski przez Związek Radziecki, najmłodszy zaś pochodzący z 2003 r. świadczy o głębokim poszanowaniu zdania obywateli w kwestii przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Dwa razy odwołujemy się do czasopism. Jedno z nich ukazywało się w niemieckim Karlsruhe w 1945 r., drugie zaś ukazywało się w okresie tzw. karnawału „Solidarności" na terenie Wielkopolski Południowej. Tylko 1 obiekt można zaliczyć do dokumentacji technicznej, stanowiącej projekt pomnika książki opracowany przez wybitnego grafika kaliskiego Władysława Kościelniaka.

Wszelkie zmiany polityczne, jakie dokonywały się na terenie podległym dzisiaj Archiwum Państwowemu w Kaliszu, znajdowały swoje odbicie w języku. Dokumenty przedstawione w niniejszej publikacji w większości zostały zredagowane po polsku. Jednakże album prezentuje także materiały w języku łacińskim, niemieckim, rosyjskim, hebrajskim, francuskim i angielskim. Pośród dokumentów z okresu staropolskiego dominują te zredagowane w języku łacińskim, co wynikało z roli jaką tenże odgrywał w ówczesnej polityce i dyplomacji. W zaborze rosyjskim do końca 1867 r. pisma urzędowe, w tym także akty metrykalne sporządzano w języku polskim, natomiast później obligatoryjnie korzystano z języka rosyjskiego. Dlatego np. akt urodzenia Stefana Szolca Rogozińskiego z 1861 r. jest w języku polskim, a akt urodzenia późniejszego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego z 1869 r. w języku rosyjskim, pomimo tego, że obydwoje urodzili się w tym samym mieście Kaliszu. Na terenie zaboru pruskiego w przypadku prowadzenia dokumentacji urzędowej oraz spisywania aktów urodzeń, małżeństw i zgonów do 1919 r. posługiwano się językiem niemieckim, a sam zapis miał formę pisma neogotyckiego. Czasami prowadzono podwójną formę zapisu, w języku polskim i niemieckim, czego przykład znajdziemy w statucie sulmierzyckiej straży ogniowej z 1876 r. W wyniku zmiany przepisów pod koniec 1919 r., język niemiecki został wyparty przez język polski[11]. W 1920 r. korzystano jednak z dwujęzycznych formularzy w przypadku rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów. Dane osób wpisywano już w języku polskim. Ciekawym wyjątkiem od tej reguły jest zawarty w albumie akt zgonu majora Hansa Rudolfa Hermana Preuskera wystawiony w 1920 r. Jest to jedyny akt w księdze Urzędu Stanu Cywilnego z Ostrowa Wielkopolskiego z tegoż roku zapisany w języku niemieckim. Prawdopodobnie postąpiono tak ponieważ faktyczny zgon Preuskera nastąpił w 1918 r. w lazarecie w Karlsruhe. W albumie zamieściliśmy trzy dokumenty spisane kolejno w języku: hebrajskim, francuskim i angielskim. Pierwszy występuje w tekście z Księgi Powtórzonego Prawa. Z językiem francuskim można zetknąć się w odpisie z 1911 r. aktu urodzenia księcia Witolda Kazimierza Filipa Marii Czartoryskiego z 1876 r. Po angielsku natomiast zredagowano fragment „Tygodnika Obozowego" z 1945 r.

Głównym celem publikacji jest ukazanie różnorodności naszego zasobu, który udało nam się zgromadzić przez minione 100 lat. Jednakże towarzyszy mu także chęć wyjaśnienia, dlaczego my jesteśmy w posiadaniu takich, a nie innych zbiorów i z czego wynika ich wyjątkowość. Dlatego właśnie każdy dokument przedstawiony

11. Rozporządzenie o języku urzędowym w sądownictwie i notariacie w b. Dzielnicy pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. Tygodnik Urzędowy, nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r. s. 412. Więcej: *Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra B. Dzielnicy Pruskiej z roku 1919,* przyg. Bogusław Polak, Koszalin 2000.

w wydawnictwie został opatrzony szerokim komentarzem. W każdym przypadku podajemy informację o przynależności zespołowej. Następnie w szeroki sposób charakteryzujemy ilustrację mając na względzie kontekst historyczny okresu, z którego pochodzi. W trzeciej części, o ile to możliwe, zamieściliśmy informację o tym, w jaki sposób weszliśmy w posiadanie jednostki archiwalnej. Na końcu zebraliśmy bibliografię, w której można znaleźć więcej wiadomości odnośnie omawianej tematyki.

Anna Bestian-Zając

OKRES STAROPOLSKI

1. Dokument pergaminowy z 1527 r. dotyczący wytyczenia granic między Długą Wsią a Jarantowem.

Akta miasta Stawiszyna, sygn. 250

Dokument dotyczy wytyczenia granic między *wsią i dziedzictwem Długa Wieś leżącą na przedmieściu stawiszyńskim, własnością królewską, w dzierżawie zaś przewielebnego w Chrystusie ojca i pana Jana* [Latalskiego]*, z Bożej łaski biskupa poznańskiego, z jednej, a wsią i dziedzictwem Jarmoltowo* [obecnie Jarantów]*, urodzonych Andrzeja Raczadowskiego Głowy i Jana Lipskiego, leżącej w powiecie kaliskim, z drugiej strony**. Stawiszyn posiada starą metrykę. Na podstawie źródeł archeologicznych badacze stwierdzili, że osadnictwo na tym terenie miało miejsce już ok. 8000 lat p.n.e. Lokacja miasta odbyła się prawdopodobnie w drugiej połowie XIII w. Prawa miejskie Stawiszyn utracił w 1871 r., by odzyskać je w 1916 r.

Jest to najstarszy dokument w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu. Spisany i wydany został w Stawiszynie 8 października 1527 r. Ekstrakt z akt ziemskich kaliskich. Został zakupiony przez Centralną Komisję Zakupu Archiwaliów przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i przekazany Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Kaliszu w 1988 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu... op. cit.*, s. 87
- Klepandy W., *Krótki zarys dziejów miasta Stawiszyna*, Kalisz 1957, s. 13
- Matyjak E., *Dzieje Stawiszyna od czasów najdawniejszych do schyłku lat siedemdziesiątych XVI wieku*, Kalisz 1991, s. 16
- Śmiecińska M., *Blask małej Ojczyzny. Gmina Blizanów wczoraj i dziś,* Blizanów-Kalisz 2004, s. 47

* Tłumaczenie z języka łacińskiego dokonane przez Zofię Wojciechowską

1.

2. Dokument pergaminowy z 1568 r., z pieczęcią lakową, wystawiony przez burmistrza, radę wójtowską, ławników i cechmistrzów bractw i rzemiosł miasta Kalisza, dla bractwa kramarskiego w mieście Kaliszu.

Akta miasta Kalisza, sygn. 4681

Bractwa, zwane też cechami, były organizacjami skupiającymi rzemieślników w celu ochrony wspólnych interesów. Ich działalność regulowały statuty, szczegółowo określające prawa i obowiązki członków. Cechy były jedynymi na terenie miasta organizacjami zajmującymi się legalnie rzemiosłem i handlem. Władzę wykonawczą i funkcje policyjne w cechu piastowali starsi cechowi (cechmistrzowie). Dużą rolę w lokacyjnym Kaliszu odgrywało rzemiosło. Działalność kramarzy źródła odnotowują już w 1297 r., natomiast cech kramarski jest wymieniany w XIV w. Niniejszy dokument wystawiony został dla uregulowania pilnych potrzeb kaliskich kramarzy, żeby *między nimi lepsza miłość snadniejsza sprawiedliwość, lepszy porządek* był.

Dokument trafił do Archiwum Państwowego w Kaliszu w 2018 r., został zakupiony od Jana Witanowskiego z Warszawy. Jest drugim najstarszym dokumentem w zasobie Archiwum.

- Dobak-Splitt K., Splitt J.A., *Kalisz poprzez wieki,* Kalisz 1988, s. 28-30
- Kuczyński J., *O rzemiośle źle i dobrze*, „Ziemia Kaliska", 1957, nr 1, s. 4
- Wojciechowska Z., *Instytucje województwa i powiatu kaliskiego i ich zasób aktowy w Archiwum Państwowym w Poznaniu* [w:] *Calisiana rozproszone. Źródła do dziejów Kalisza w polskich zasobach archiwalnych*, praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2012, s. 129-131

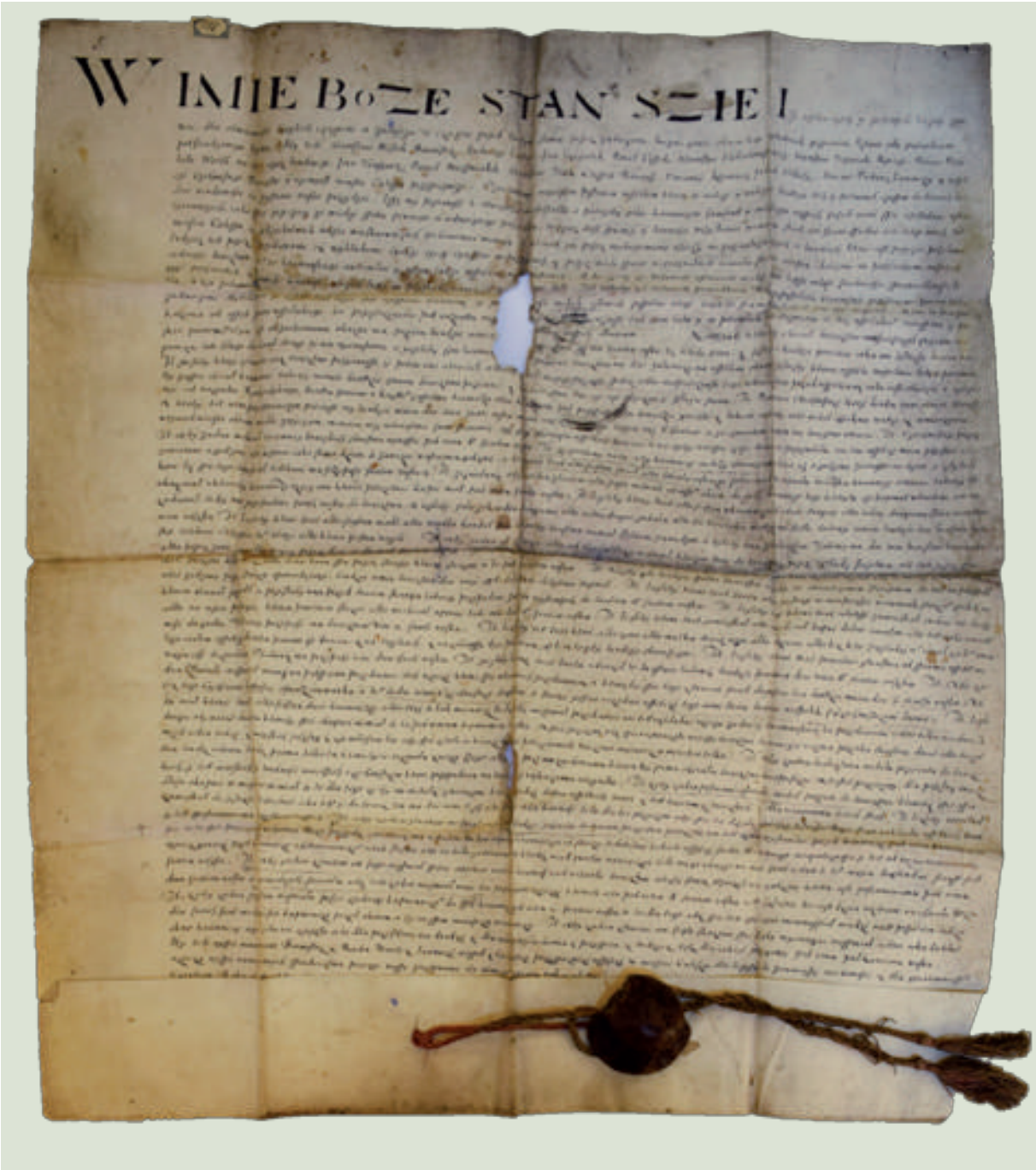

2.

3. Pismo rektora Hugo Kołłątaja do wszystkich szkół podległych jurysdykcji Komisji Edukacji Narodowej z 1783 r.

Szkoła Wojewódzka Kaliska, sygn. 1, s. 108

Utworzenie 14 października 1773 r., na wniosek króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, Komisji Edukacji Narodowej było przełomowym momentem w dziejach polskiego szkolnictwa. Komisja była zarazem pierwszym w całej Europie ministerstwem oświaty. Głównym inicjatorem powstania Komisji był doktor teologii i prawa, kanonik katedralny krakowski Hugo Kołłątaj. W piśmie Hugo Kołłątaj podkreśla, że *rząd wolnego narodu nie inaczej może być trwale utrzymywany i naprawiany jak przez jednolitą i rzetelną edukację wszystkich obywateli wprowadzoną po to, aby do steru ustawionego dla Rzeczypospolitej była jedna wszystkich dusz zgoda, która pożytki obywateli łączy z pożytkami całej ojczyzny i pomyślności indywidualnej szuka w bogactwie powszechnym**. Wskazuje też na *wprowadzenie odnowionej formy pisma**, która była oparta na kaligrafii angielskiej i jest stosowana do dzisiaj w nauce pisania. Szczegółowe dyspozycje w niniejszym dokumencie dotyczą m.in. odbierania przysięgi nauczycieli, sprawozdań, rozstrzygania sporów oraz przestrzegania pozwoleń na drukowanie i sprzedaż książek. Dokument podpisany został przez Jana Śniadeckiego sekretarza naczelnego szkoły królewskiej.

W 1971 r. Archiwum Państwowe Miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego w Łodzi przekazało akta Szkoły Wojewódzkiej do kaliskiego Oddziału Terenowego Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu.

- *Szkolnictwo ziemi kaliskiej w materiałach Archiwum Państwowego w Kaliszu*, oprac. Krystyna Kubiak, Edyta Pietrzak, Kalisz 2008, s. 12
- *Szkoła Kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu*, praca zbiorowa pod red. Edwarda Polanowskiego, Kalisz 1993, s. 32

* Tłumaczenie z języka łacińskiego dokonane przez Zofię Wojciechowską

HUGO STUMBERG KOŁLATAY

RECTOR.

3.

4. Dokument urzędowy wydany przez króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego 27 września 1785 r. nadający godność stolnika chełmińskiego Walentemu Osińskiemu.

Notariusz Bajer Franciszek w Kaliszu, sygn. 17, rep. nr 1/1837

5 stycznia 1837 r. Augustyn Osiński, syn Walentego Osińskiego dziedzica dóbr Koźmina i Kwiatkowa z przyległościami w powiecie konińskim, byłego dziedzica dóbr Bądkowa w powiecie wartskim złożył w kancelarii rejenta Franciszka Bajera dokument nadający jego ojcu stolnictwo chełmińskie. Król Stanisław August niniejszym dokumentem powierzył mu ten urząd *ze wszystkimi uprawnieniami, przywilejami, względami i zwolnieniami, z praw i zwyczajów dawnych do niego przynależnymi, aby je trzymał, posiadał i wykonywał do ostatniej chwili swego życia lub do uzyskania jakiejś innej godności**. Zgodnie z wolą Augustyna Osińskiego dokument ma być zachowany *dla wiecznej pamięci w aktach publicznych**. Historia miejscowości Koźmin związana jest z osobą błogosławionego Bogumiła. Według księdza Stefana Damalewicza Bogumił urodził się w Koźminie, wywodził się z rodu Porajów i był krewnym św. Wojciecha. W 1167 r. został arcybiskupem gnieźnieńskim, a w 1172 r. zrezygnował ze stanowiska i resztę życia spędził w założonej przez siebie pustelni w Dobrowie, gdzie zmarł w 1182 r. w opinii świętości.

Akta Franciszka Bajera rejenta Kancelarii Ziemiańskiej Województwa Kaliskiego w Kaliszu przekazane zostały przez Sąd Powiatowy w Kaliszu w 1959 r. do ówczesnego kaliskiego Oddziału Terenowego Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu.

- Cat-Mackiewicz S., *Stanisław August,* Kraków 2012
- Korytkowski J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy: prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. 1. Poznań 1888
- *Teki Dworzaczka* Biblioteka Kórnicka PAN [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://teki.bkpan.poznan.pl/search.php?section=2&single=1&fileno=17&page=791 (stan na 08.08.2019)

* Tłumaczenie z języka łacińskiego dokonane przez Zofię Wojciechowską

4.

5. Przystąpienie do Konstytucji 3 Maja miasta Mikstat w 1791 r.

Akta miasta Mikstatu, sygn. 40, k. 2

3 maja 1791 r. uchwalona została przez Sejm Czteroletni ustawa regulująca ustrój prawny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Była to pierwsza w Europie i druga na świecie (po konstytucji amerykańskiej) nowoczesna konstytucja. W ślad za tym 3 lipca 1791 r. Miasto Wolne Rzeczypospolitej Mixtad i Szlachetny Magistrat zaprzysiężyły przystąpienie do przysięgi *na łaskawie ustanowioną Konstytucję przez Nayiasnieysze Stany z Konfederowane Seymuiące.* Za datę lokacji Mikstatu przyjmuje się 1366 r., choć ze źródeł wynika, że nastąpiła wcześniej. Mikstat był wówczas własnością szlachecką, a od końca XIV w. miastem królewskim. W okresie, z którego pochodzi dokument Mikstat liczył 98 dymów i 637 mieszkańców.

Akta miasta Mikstatu przejęte zostały w 1964 r. do kaliskiego Oddziału Terenowego Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu i opracowane przez adiunkta Romana Szczepaniaka, kierownika tutejszego archiwum. Prezentowana jednostka aktowa przyjęta została do zasobu kaliskiego archiwum w 1997 r.

- Łojek J., *Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja*, Lublin 1986
- Schlender G., *Sześćdziesiąt lat...*, op. cit., s. 31
- Splitt J.A., *Mikstat. Opowieść o mieście białej lilii i św. Rocha. Dzieje miasta do 1945 roku*, Mikstat 2016, s. 33, 79-80
- Szczepaniak R., *Mikstat herbu Gozdawa*, Mikstat-Kalisz-Gdańsk 2001, s. 14

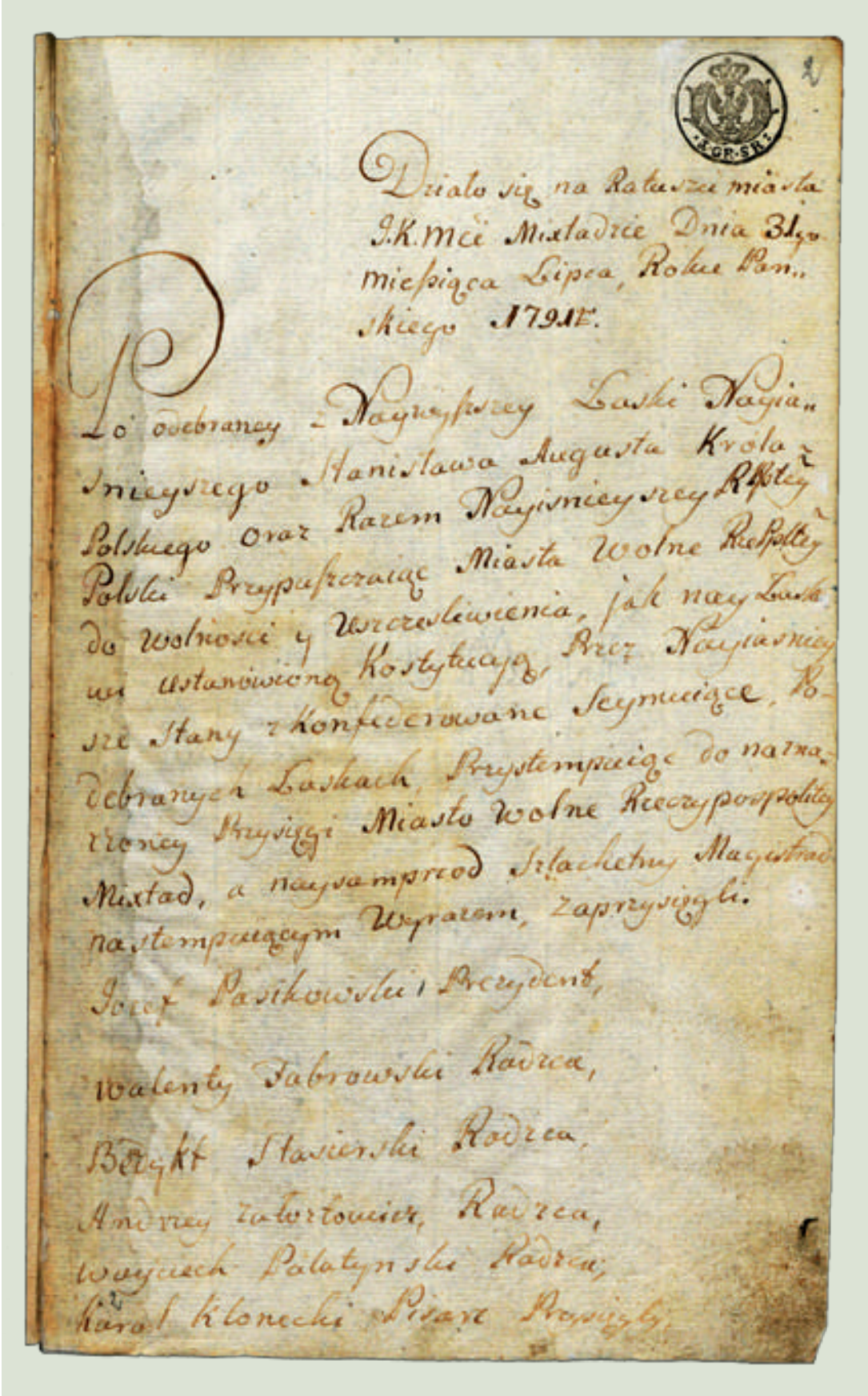

Działo się na Ratuszu miasta
J.K.Mci Mizadrie Dnia 31go
miesiąca Lipca, Roku Pań-
skiego 1791E.

Lo odebranej z Nayiaśniey Laski Nayia-
śniey Stanisława Augusta Króla
Polskiego oraz Razem Nayjaśniey Rzpltey
Polski Przypuszczaiąc Miasta Wolne Rzpltey
do Wolności y Uczczywienia, jak nay Łaski
ni ustanowioną Konstytucyą, Przez Nayjaśniey
sze Stany z konfederowane Seymuiące, Po-
zebranych Laskach, Przystępuiąc do nara-
żonej Przysięgi Miasto Wolne Rzeczypospolitey
Mizad, a naysamprzod Szlachetny Magistrat
następuiącym Wyrazem, zaprzysięgli.

Jozef Pasikowski Prezydent,

Walenty Fabrowski Radzca,

Berykt Stawierski Radzca,

Andrzey Zawrtowicz, Radzca,

Wojciech Palatynski Radzca,

Karol Klonecki Pisarz Przysięgły.

5.

OKRES ZABORÓW

6. Pieczęć magistratu kaliskiego z 1793 r.

Księgi i akta hipoteczne sądów w Kaliszu, sygn. 34, zbiór dokumentów, k. 5v

Prezentowana pieczęć została ustanowiona przez Prusaków po włączeniu miasta Kalisza do państwa pruskiego na mocy ustaleń traktatu rozbiorowego Polski z 1793 r. (II rozbiór). Wkraczające oddziały pruskie miały rozkaz opieczętowania kas i akt urzędów, aż do czasu przejęcia spraw przez pruskie władze cywilne. Stempel nawiązywał do pieczęci z 1725 r. i przedstawiał zdeformowany herb miasta z otwartą bramą, trębaczem zwróconym w lewo, czterema gwiazdami i datą 1793. Nad herbem, jako symbol władzy zwierzchniej, unosił się orzeł pruski w koronie z monogramem królewskim na piersi FWR (Fridericus Wilhelmus Rex) i berłami w obydwu szponach. W górnym otoku umieszczono napis: SIG: MAGISTRAT:CALISSIENSIS. Rzeczywista średnica pieczęci wynosi 38 mm.

Księga hipoteczna Kalisz, hip. nr 811 przejęta została do kaliskiego Archiwum z Sądu Rejonowego w Kaliszu w 2000 r. Księgi hipoteczne zakładano dla większych nieruchomości w wydziałach hipotecznych sądów okręgowych, dla mniejszych nieruchomości akta hipoteczne przy sądach pokoju. Księga hipoteczna służyła ustaleniu stanu prawnego nieruchomości.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 373
- Kościelniak W., *Leksykon kaliski*, Kalisz 2008, s. 72
- Stefański K., *Herb i pieczęcie m. Kalisza*, Kalisz 1927, s. 29
- Wąsicki J., *Kalisz w latach rządów pruskich i Księstwa Warszawskiego 1793-1815* [w:] *Dzieje Kalisza*, praca zbiorowa pod red. Władysława Rusińskiego, Poznań 1977, s. 275

6.

7. Pismo z dnia 1 lipca 1810 r. w sprawie utworzenia szkoły w mieście Koźminku.

Akta miasta Koźminka, sygn. 1, s. 4

Odezwa Izby Edukacyjnej do obywateli, dotycząca Urządzenia Szkół Mieyskich i Wieyskich Elementarnych, z 12 stycznia 1808 r. wzywała do tworzenia szkół dla dzieci każdej religii i stanu. Na podstawie tej odezwy prezes departamentu kaliskiego, wyznaczony przez Komisję Edukacji Narodowej, skierował list do Burmistrza Policji Koźmińskiej w sprawie urządzenia szkoły i zatrudnienia nauczyciela. Publiczna szkoła stopnia podstawowego w Koźminku powstała w 1811 r. Po krótkiej przerwie została reaktywowana w 1818 r. i od tego czasu funkcjonuje do dziś. Początkowo była to 1-klasowa szkoła, która mieściła się w miejscowym szpitalu. W roku szkolnym 1918/19 przeniesiono przekształconą 2-klasową szkołę do nowego murowanego budynku. W 1921 r. była już 5-klasowa i otrzymała nazwę Szkoły Powszechnej, a dwa lata później funkcjonowało tam 7 klas. W roku szkolnym 1928/29 naukę rozpoczęło 426 uczniów, z których ok. 80% było katolikami, ok. 15% żydami, a ok. 5% ewangelikami. Pięć lat później nauczano 608 dzieci w 12 oddziałach. 1 grudnia 1934 r. poświęcono nowy gmach szkoły. W czasie okupacji hitlerowskiej do szkoły uczęszczały tylko dzieci niemieckie.
Po wojnie 12 lutego 1945 r. szkoła wznowiła działalność, a 4 grudnia 1976 r. otrzymała imię dr. Andrzeja Mielęckiego. Koźminek posiada bardzo starą metrykę, na podstawie badań archeologicznych stwierdzono, że osadnictwo w tym miejscu występowało już w II w. p.n.e. Nie wiadomo kiedy osada uzyskała prawa miejskie, jako miasto występuje w źródłach w pierwszej połowie XIV w. Przez kolejne wieki Koźminek przechodził zmienne koleje losu, doświadczany przez najazdy obcych wojsk, pożary i epidemie. Jednak utrata praw miejskich była spowodowana nie stanem miasta, a represjami po powstaniu styczniowym. W 1870 r. Koźminek podzielił los innych miast guberni kaliskiej m.in. Chocza, Opatówka, Stawu.

Akta szkoły elementarnej w Koźminku z lat 1808-1846 przekazane zostały w 2013 r. przez Szkołę Podstawową w Koźminku.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 681
- Wańka D., *Koźminek. Zarys dziejów*, Kalisz 2010, s. 9-10, 75

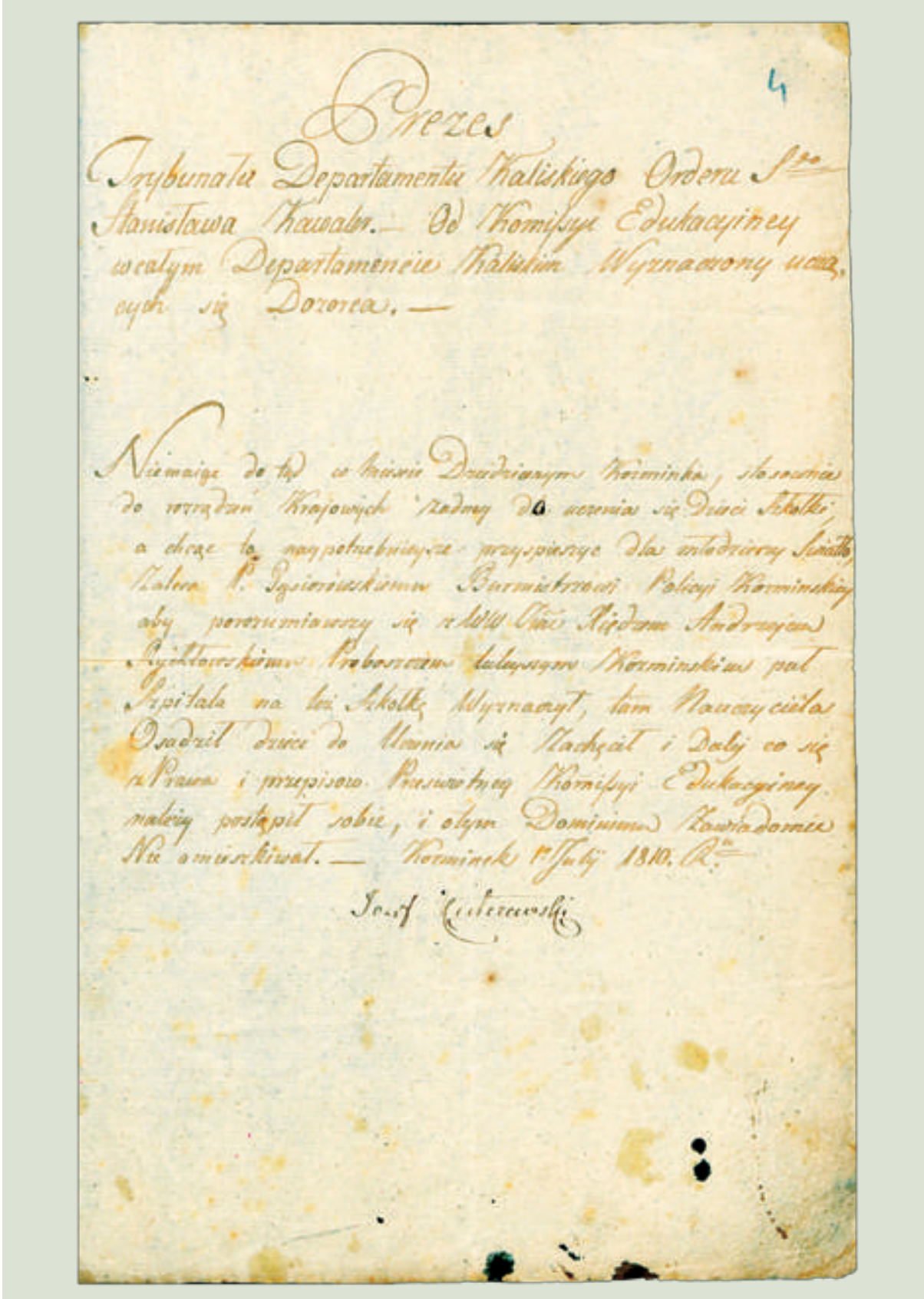

4

Prezes
Trybunału Departamentu Kaliskiego Orderu Sgo
Stanisława Kawaler. — Od Komisyi Edukacyjney
w całym Departamencie Kaliskim Wyznaczony uczą-
cych się Dozorca. —

Niemając do tąd w Mieście Dziedzicznym Koźminku, stosownie
do rozrządzeń Krajowych żadney do uczenia się Dzieci Szkoły,
a chcąc to naypotrzebniyszey przyspieszyć dla ułodzieney Szczęścia
Ratunku P. Sędziowskiemu Burmistrzowi Policyi Koźmińskiey
aby porozumiawszy się z JWW Ojcem Sędzią Andrzeyem
Sędkowskim Proboszczem tamtejszym Koźmińskim pod
Szpitala na tey Szkołę Wyznaczył, tam Nauczyciela
Osadził dzieci do Uczenia się Rachować i Daley co się
z Prawa i przepisów Prawodawney Komisyi Edukacyjney
należy postąpił sobie, i o tym Dominium Zawiadomie
Nie omieszkiwał. — Koźminek 1. Julij 1810. R.

Jozef Czerczewski

7.

8. Wypis z 1810 r. potwierdzenia przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1767 r. przywileju z dnia 23 maja 1759 r. na wybraniectwo w Russowie.

Zbiór dokumentów osady wybranieckiej w Russowie, sygn. 2

Russów był wsią królewską, o której pierwsze informacje pochodzą z XV w. Od czasów króla Stefana Batorego posiadał wybraniectwo, tzn. wydzielono tu łan ziemi z obowiązkiem służby wojskowej pieszej. Na mocy przywileju wydanego w 1759 r. przez króla Augusta III russowskie wybraniectwo otrzymała wdowa po Jakubie Zapercie, Marianna, powtórnie zamężna Ruszkowiczowa. Russów zasłynął także dzięki pisarce Marii Dąbrowskiej z d. Szumskiej. To w położonym tam dworku Dąbrowska spędziła dzieciństwo, kiedy w latach 1889-1908 jej ojciec Józef Szumski zarządzał majątkiem Hildegardy Mniewskiej. W swoich powieściach „Noce i dnie" i „Ludzie stamtąd" Dąbrowska wielokrotnie nawiązywała do Russowa, w „Nocach i dniach" występuje on jako Serbinów.

Zbiór dokumentów dotyczących wybraniectwa w Russowie archiwum otrzymało od Małgorzaty Molik z Russowa w 2001 r.

- Kolańczyk A., *Kalisz i Russów w twórczości Marii Dąbrowskiej* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.info.kalisz.pl/dabrkol/dabrkol_mob.htm#I.%20Nasz%20dom (stan na 08.08.2019)
- Polanowski E., *Maria Dąbrowska w Russowie i o Russowie*, Kalisz 1976, s. 6
- Sutarzewicz H., *Asnyk, Konopnicka i Dąbrowska w Kaliszu*, Warszawa 1977, s. 54-64

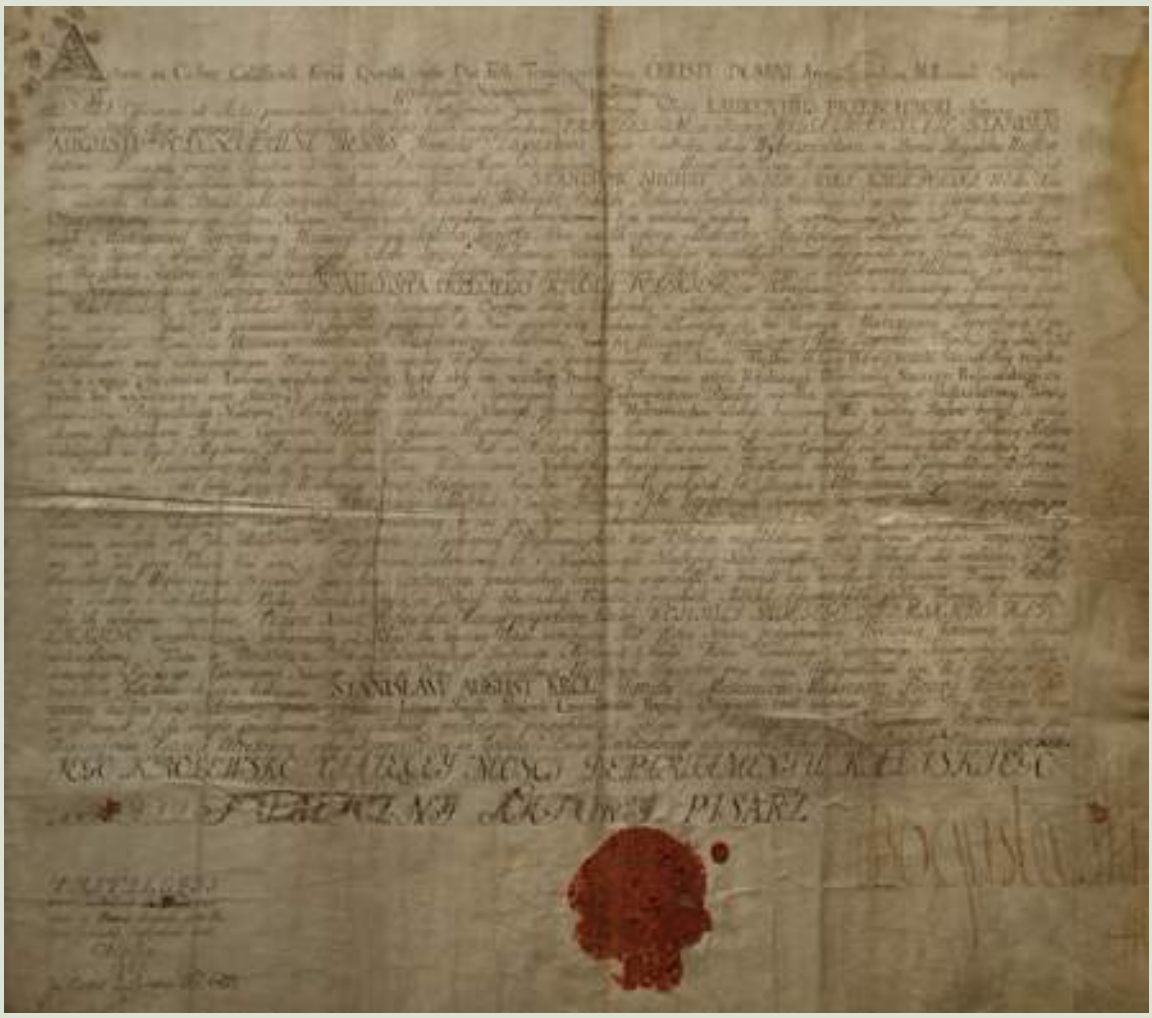

8.

9. Dokument dotyczący szkoły Kongregacji Greckiej Kaliskiej z 1812 r.

Parafia obrządku greckokatolickiego w Kaliszu, sygn. 1, s. 2

W I połowie XVIII w. w Kaliszu osiedliła się grupa Macedończyków, uciekających przed tureckimi prześladowaniami. W 1811 r. społeczność liczyła 66 osób, co na ogólną liczbę mieszkańców miasta 7 256, stanowiło niewiele. Grecy zajmowali się głównie handlem winami (węgrzyn to rodzaj popularnego w okresie staropolskim wina), dzięki czemu byli nazywani Węgrzynami. Prezentowany dokument to deklaracja opłacania składki na utrzymanie i pensję nauczyciela języka greckiego do czasu ustanowienia formalnej szkoły przez Kongregację Grecką Kaliską i funduszu powszechnego od wszystkich członków.

Zespół składa się z 14 jednostek i trafił do kaliskiego Oddziału Terenowego Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu w 1959 r., przekazany przez Archiwum Państwowe Miasta Łodzi i Województwa Łódzkiego w Łodzi. Zawiera dokumenty dotyczące przepisów liturgicznych, spraw organizacyjnych i metrykalnych.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu..., op. cit.*, s. 427-428
- Mikołajczyk M., *Kaliscy Grecy na łamach XIX i XX-wiecznej prasy*, „Polonia Maior Orientalis", t. III, 2016, s. 27-35
- Przygodzki S., *Kalisz wielokulturowy*, Kalisz 2012, s. 105-107

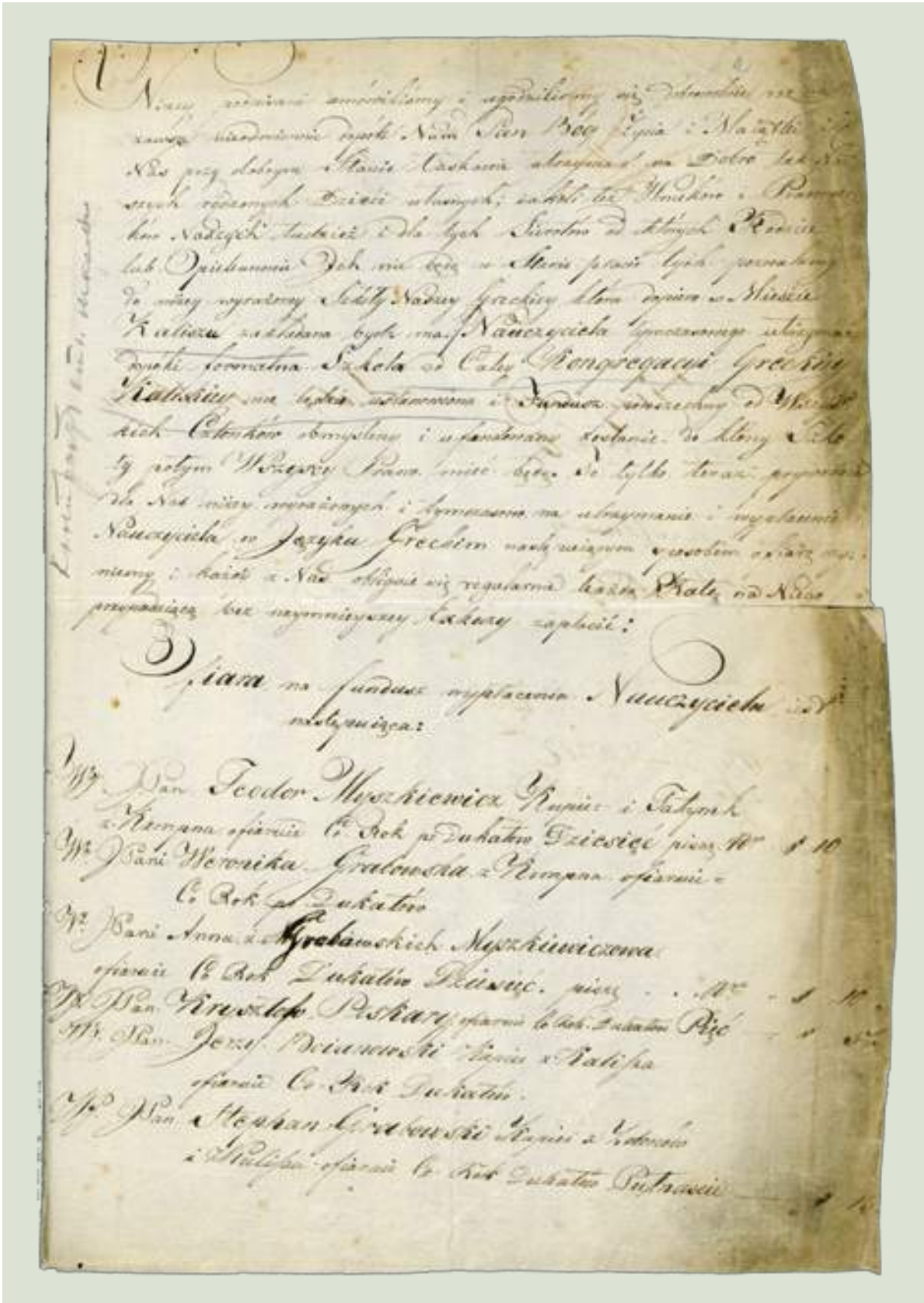

9.

10. Zaświadczenie z 1818 r. o przynależności Kantorberego Tymowskiego do Loży Masońskiej „Hesperus" w Kaliszu.

Spuścizna Tomasza Kantorberego Tymowskiego, sygn. 1

Loża jest podstawową jednostką organizacyjną masonerii, nazywanej też wolnomularstwem. Pierwsze loże masońskie pojawiły się w Polsce w 1 połowie XVIII w. Loża w Kaliszu powstała pod koniec XVIII w. Początkowo nosiła nazwę „Sokrates pod trzema płomieniami" i zrzeszała niemieckich osadników, urzędników, kupców, rzemieślników i duchowieństwo ewangelickie. W 1801 r. loża zmienia nazwę na „Hesperus" – w mitologii greckiej bóg i uosobienie planety Wenus (Gwiazdy Wieczornej). Pracowała pod nadzorem najstarszej berlińskiej loży „Pod Trzema Globami". Do loży należeli m.in. prezydent Kalisza Karol Orning, pastor gminy ewangelickiej i nauczyciel szkoły kaliskiej Karol Herzberg, lekarz Karol Schultz i drukarz Karol Wilhelm Mehwald. W 1803 r. ukonstytuował się w Kaliszu Wschód Prowincji Prusy Południowe, utworzony przez trzy loże: „Hesperus", płocką „Albertyna pod Doskonałością" i kaliską lożę szkocką „Jan pod Opoką". Kierownictwo nowej organizacji prowincjonalnej stanowili: radca wojenno-ekonomiczny Bernard von Fiebig (Fibig), prezydent regencji hrabia Karol von Dankelman oraz rendant (kasjer) Samuel Deter. Wszyscy byli członkami loży „Hesperus". Z czasem doszło do stopniowej polonizacji loży, działającej do końca okresu legalnej pracy wolnomularskiej na terenie Królestwa Polskiego. „Hesperus" jest wymieniany przez Załęskiego jako loża symboliczna, około 1818 r. liczyła 141 członków czynnych.

Dwa dokumenty dotyczące kaliskiej loży masońskiej trafiły do archiwum w 2014 r. jako dar Jarosława Tymowskiego z Milanówka, krewnego Kantorberego Tymowskiego.

- Celer B., *Biografistyka ewangelicka w świetle wybranych słowników. Próba charakterystyki i analiza biogramów związanych z ziemią kaliską*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", nr 18, 2018, s. 213
- *Ocalmy od zapomnienia. Darczyńcy Archiwum Państwowego w Kaliszu i ich dary*, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2014, s. 84-85
- Walczak K., *Loże masońskie i organizacje parawolnomularskie Kalisza*, Kalisz 2004
- Walczak K., *Wolnomularskie tradycje Kalisza*, „Ars Regia" nr 9/15-16, 2006, s. 118-119 , 123
- Załęski S., *O masonii w Polsce od roku 1738 do 1822*, Kraków 1908, s. 147-153

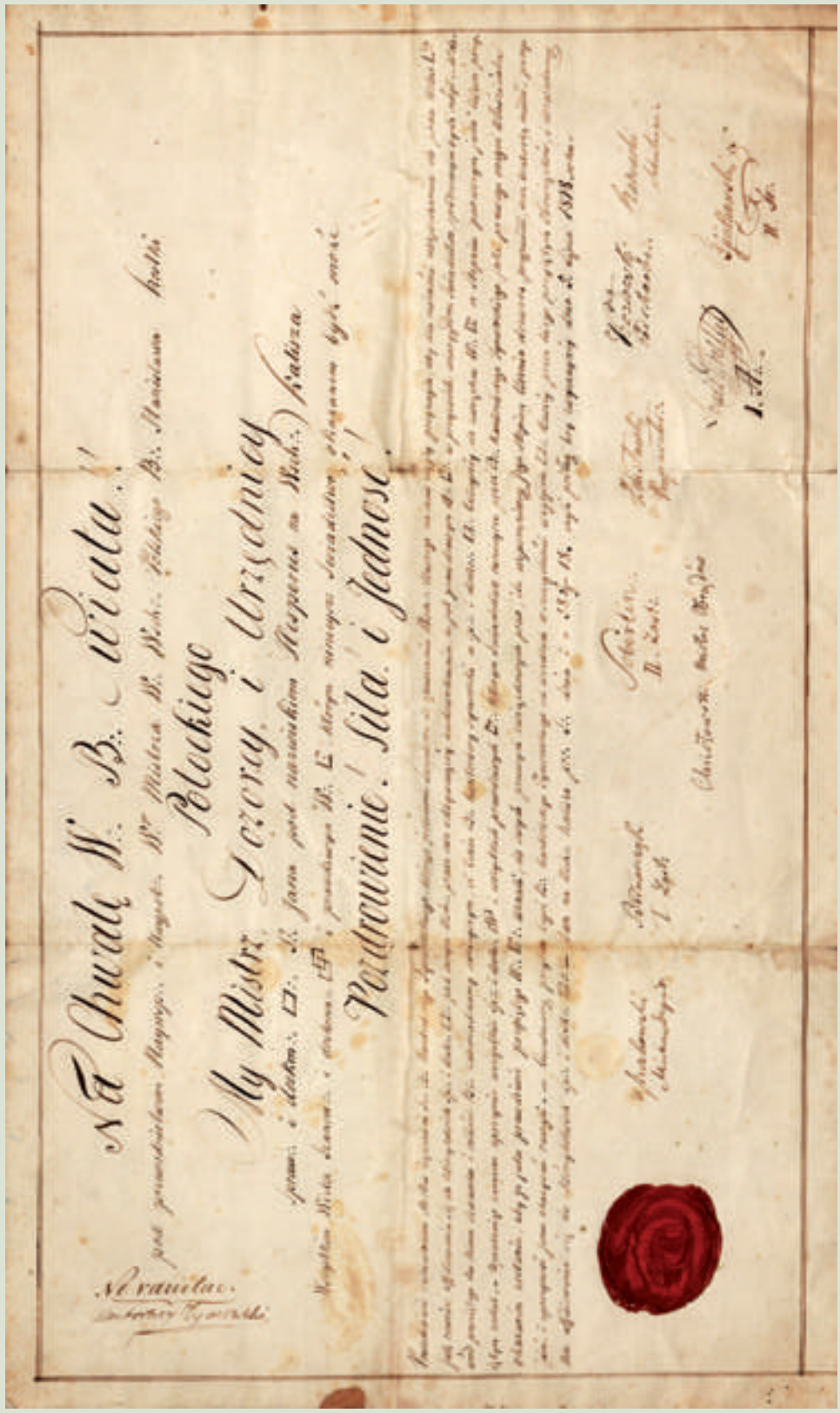

Na Chwałę N. B. i Ziata!

Pod panowaniem Najwyższego i Najgodniejszego Pana Wielkiego Xięcia Mikołaja Pawłowicza Rosyi

My Mistrz Loży i Urzędnicy Płockiego Kapituła

Rozpoczęta w Mich. Katiza

Porządnie. Siła i Jedność

1818

11. Odpis z 1821 r. testamentu senatora Królestwa Polskiego Augustyna Gorzeńskiego z 1814 r.

Akta gruntowe sądów w Krotoszynie, sygn. 8725, k. 3

Ignacy Augustyn Michał Gorzeński herbu Nałęcz urodził się w 1742 r. Był synem Antoniego i Ludwiki z Błaszczyńskich. Po śmierci ojca odziedziczył rodzinną Dobrzycę. Angażował się w sprawy polityczne. Piastował m.in. stanowiska szambelana, adiutanta i szefa kancelarii wojskowej króla Stanisława Augusta. Poparł Konstytucję 3 Maja i zjednał dla niej sejmiki wielkopolskie. W 1806 r. był członkiem delegacji witającej w Poznaniu Napoleona. Przyjaźnił się z Józefem Wybickim. Od 1808 r. był senatorem kasztelanem, a krótko przed śmiercią otrzymał godność senatora wojewody. Zasłynął jako wybitny działacz masoński. Odzwierciedleniem jego zainteresowań jest wybudowany w latach 1795-1799 pałac w Dobrzycy, który kształtem przypomina symboliczną węgielnicę masońską. Zmarł 5 czerwca 1816 r. w Warszawie.

Akta gruntowe majątku Dobrzyca przekazane do Archiwum Państwowego w Kaliszu zostały w 2008 r. przez Sąd Rejonowy w Pleszewie. Dla każdej miejscowości lub samodzielnego obwodu majątkowego zakładano księgę gruntową, która mogła mieć wiele tomów. Każdy tom składał się z kart gruntowych (Grundbuchblätter), które odpowiadały danej nieruchomości, oznaczonej numerem zgodnym z katastrem.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 372
- Balcer K., *Dziedzice Dobrzycy w relacjach urzędowych, pamiętnikach i listach,* „Notatki Dobrzyckie", nr 30, 2005, s. 12-18
- Balcer K., *Gorzeński Augustyn h. Nałęcz* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa-Poznań 1983, s. 213
- Małyszko S., Gajda Ł, *Majątki wielkopolskie. Tom II Powiat pleszewski,* Szreniawa 1997, s. 49

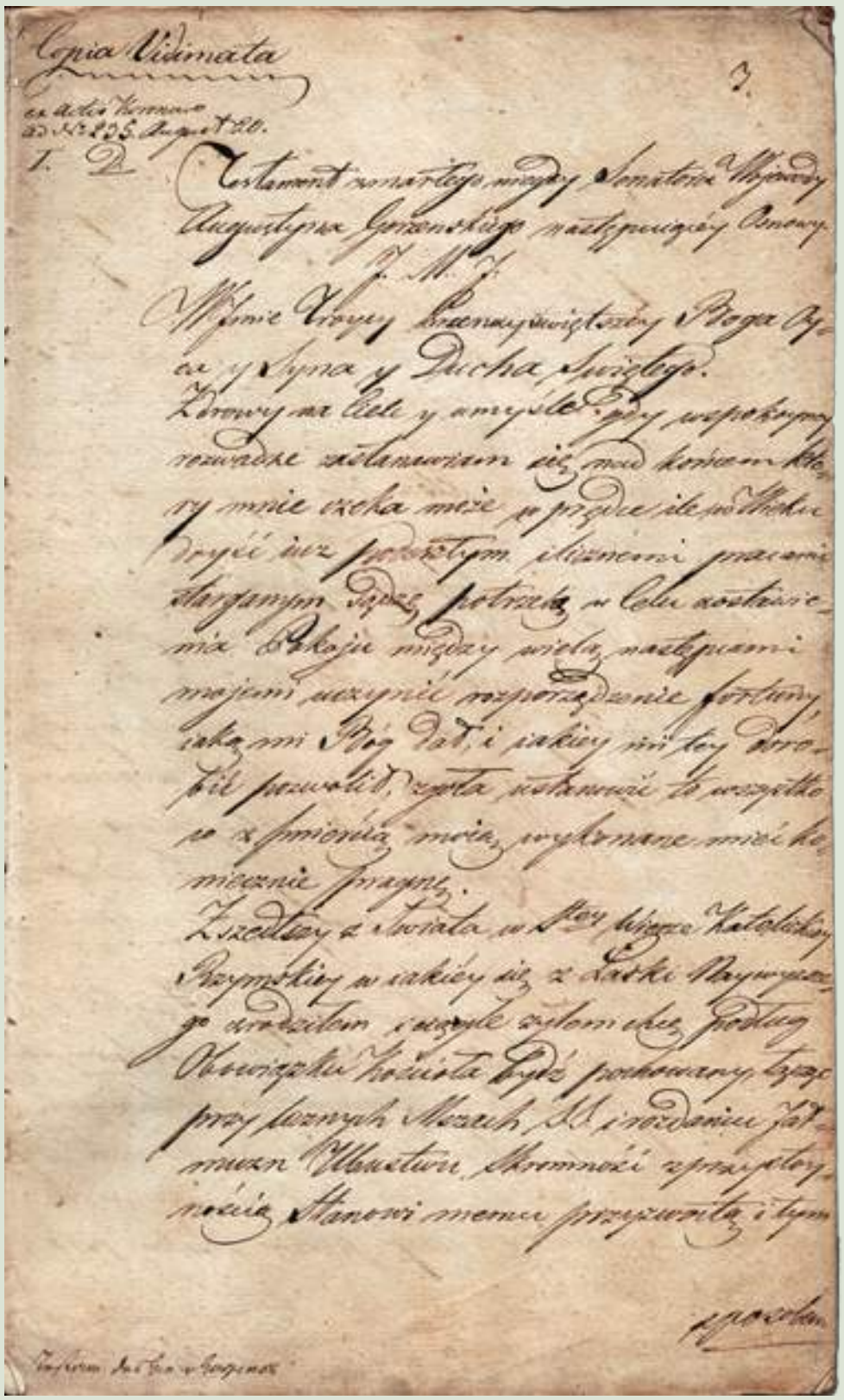

Copia Vidimata

ex actis Vicariatus
ad No 205 August 20.

1. 2.

2.

Testament zmarłego między Jmościami Wspaniały
Augustyna Jmienowskiego następujący Anno
1. M. 7.

W Imie Ojca y Syna y Ducha Swiętego.
Zdrowy na Ciele y umyśle, gdy wszystkim
rozwadze zdawnawszim iż mnie koniec który
mnie czeka może po przyde ile wolnie
przyć niż podczas tym ciżemnym pracom
długim dnes potrzeba w Ciele zostawić
mie Pokoje między wiele następnymi
mojemi uczynić rozporządzenie fortuny
jaka mi Bóg dał, i jakiey mi tey dro
bić pozwolił, czyta zostawuie to wszystko
po x. Jmiona mieu, wybrane mieć ko
mecznie pragnę.
Zszedłszy z świata w Boy Wiarze Katolickiey
Rzymskiey w jakiey iż z Łaski Nayw
go urodziłem i wszyte żyłem chcę Podług
Obrzędu Kościoła Bydź pochowany, tego
przy Jezuitach Mieszch. M. i rozdaniu Jał
mużn Ubogim, Sirotom, Sromnoźi zgrzeszy
nieia Stanowi memu przyzwoitą i tym

Copia

12. Akt notarialny z 1824 r. dotyczący spłaty zaciągniętej od żony pożyczki przez Bonawenturę Niemojowskiego.

Księgi i akta hipoteczne sądów w Kaliszu, sygn. 2648, s. 10

Akt sporządzony 23 września 1824 r. przez Franciszka Bajera rejenta Kancelarii Ziemiańskiej Województwa Kaliskiego w Kaliszu na życzenie Bonawentury Niemojowskiego – posła na Sejm z powiatu wieluńskiego, właściciela dóbr Chutek z przyległościami i dóbr Marchwacz z przyległościami dotyczący zabezpieczenia sumy 20 tysięcy złotych polskich otrzymanej w perłach i brylantach od swojej żony Wiktorii z Lubowidzkich Niemojowskiej na zakup owiec hiszpańskich.

Bonawentura Niemojowski herbu Wierusz urodził się 4 września 1787 r. w Słupi w Kaliskiem. W 1820 r. został posłem ziemi wieluńskiej na sejm warszawski. Wraz z bratem stanowił legalną opozycję sejmową. Za antyrosyjską postawę został usunięty z sejmu i na kilkanaście miesięcy osadzony w areszcie domowym. W 1829 r., na mocy amnestii z okazji koronacji cara Mikołaja I na króla Polski, podjął kolejne starania o obronę praw konstytucyjnych. Po wybuchu powstania listopadowego przybył do Warszawy, ponownie wszedł do sejmu i stał się przywódcą tzw. partii kaliskiej. Stanął na czele Rządu Narodowego w Radzie Ministrów w 1831 r. Za udział w powstaniu listopadowym został zaocznie skazany przez władze rosyjskie na ścięcie w 1834 r. Po powstaniu listopadowym uciekł do Francji, gdzie został prezesem Komitetu Tymczasowego Emigracji Polskiej w Paryżu. W 1819 r. nabył dobra Marchwacz, które zostały mu skonfiskowane w 1834 r. jako represje za działalność powstańczą i patriotyczną. Zmarł 15 czerwca 1835 r. w Vanves pod Paryżem.

Księga hipoteczna Marchwacz, hip. nr 750 przekazana została przez Sąd Rejonowy w Kaliszu w 2014 r. do Archiwum Państwowego w Kaliszu. Prowadzenie akt stanu prawnego nieruchomości w zaborze rosyjskim (Królestwie Polskim) regulowane było w oparciu o Prawo o ustaleniu własności dóbr nieruchomych, o przywilejach i hipotekach z 1818 r. oraz Prawo o przywilejach i hipotekach z 1825 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 373
- *Bonawentura Niemojewski h. Wierusz,* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/bonawentura-niemojowski (stan na 8.08.2019)
- Małyszko S., *Majątki wielkopolskie. Tom IV Powiat kaliski*, Szreniawa 2000, s. 115
- Szczepański B., *Niemojowski Bonawentura* [w:] *Wielkopolski Słownik...,* op. cit., s. 512-513

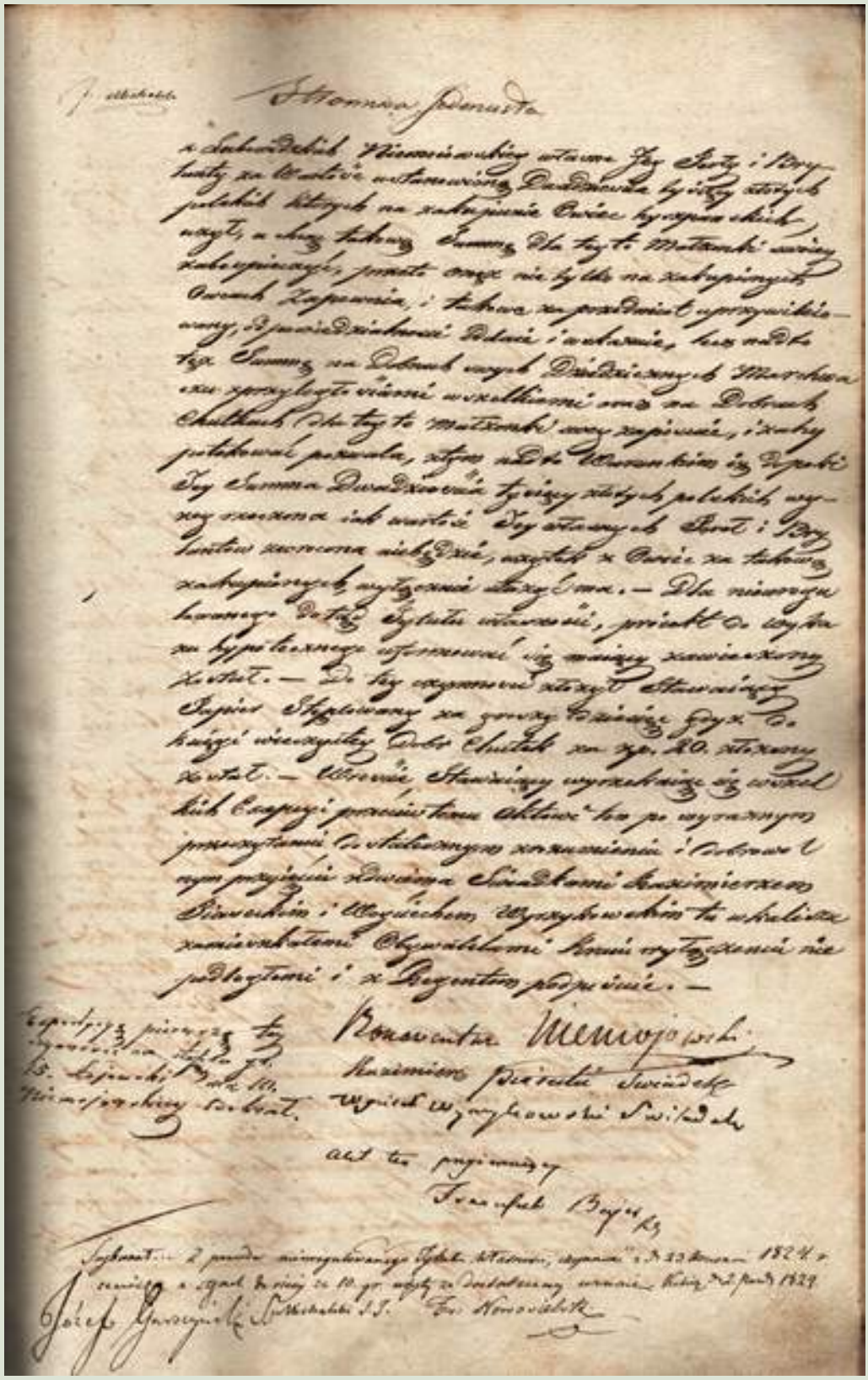

12.

13. Fragment aktu notarialnego dotyczącego zaciągnięcia pożyczki przez Beniamina Repphana z 1827 r.

Notariusz Bajer Franciszek w Kaliszu, sygn. 11, rep. nr 110

Beniamin Repphan (1769-1831) był jednym z twórców kaliskiego przemysłu. Do Kalisza przybył w 1816 r., gdzie założył fabrykę sukna, systematycznie później rozbudowywaną. W latach 20. XIX w. fabryka dawała zatrudnienie ok. tysiącowi osób. Prezentowany dokument dotyczy pożyczki z funduszu budowlanego miasta Kalisza na wystawienie nowego domu fabrycznego w Kaliszu na Przedmieściu Warszawskim. B. Repphan był członkiem Izby Handlowej Rękodzielniczej przy Komisji Województwa Kaliskiego. W ostatnich miesiącach powstania listopadowego wraz z cukiernikiem Mentzlem stanął na czele antypolskiego buntu niemieckich rękodzielników za co został osadzony w więzieniu w Sieradzu, gdzie zmarł 4 sierpnia 1831 r.

Zespół archiwalny Notariusz Bajer Franciszek w Kaliszu pochodzi z lat 1820-1846 i liczy 19 jednostek archiwalnych (repertoriów czynności i akt notarialnych). Notariat został ustanowiony w 1808 r. wraz z wprowadzeniem w Księstwie Warszawskim Kodeksu Napoleona. Notariusz był urzędnikiem publicznym i do jego zadań należało przyjmowanie aktów i kontraktów oraz ich przechowywanie i wydawanie z nich wyciągów.

- Chodyła Z., *Repphan Beniamin* [w:] *Wielkopolski Słownik*..., op. cit., s. 620-621
- *Fabryki Kalisza i okolic 1815-1989,* oprac. Jarosław Dolat, Kalisz 2016, s. 17-20
- Walczak-Niewiadomska A., *Repphan Beniamin (1769-1831)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej t. III*, red. Danuta Wańka, Kalisz 2007, s. 348-349

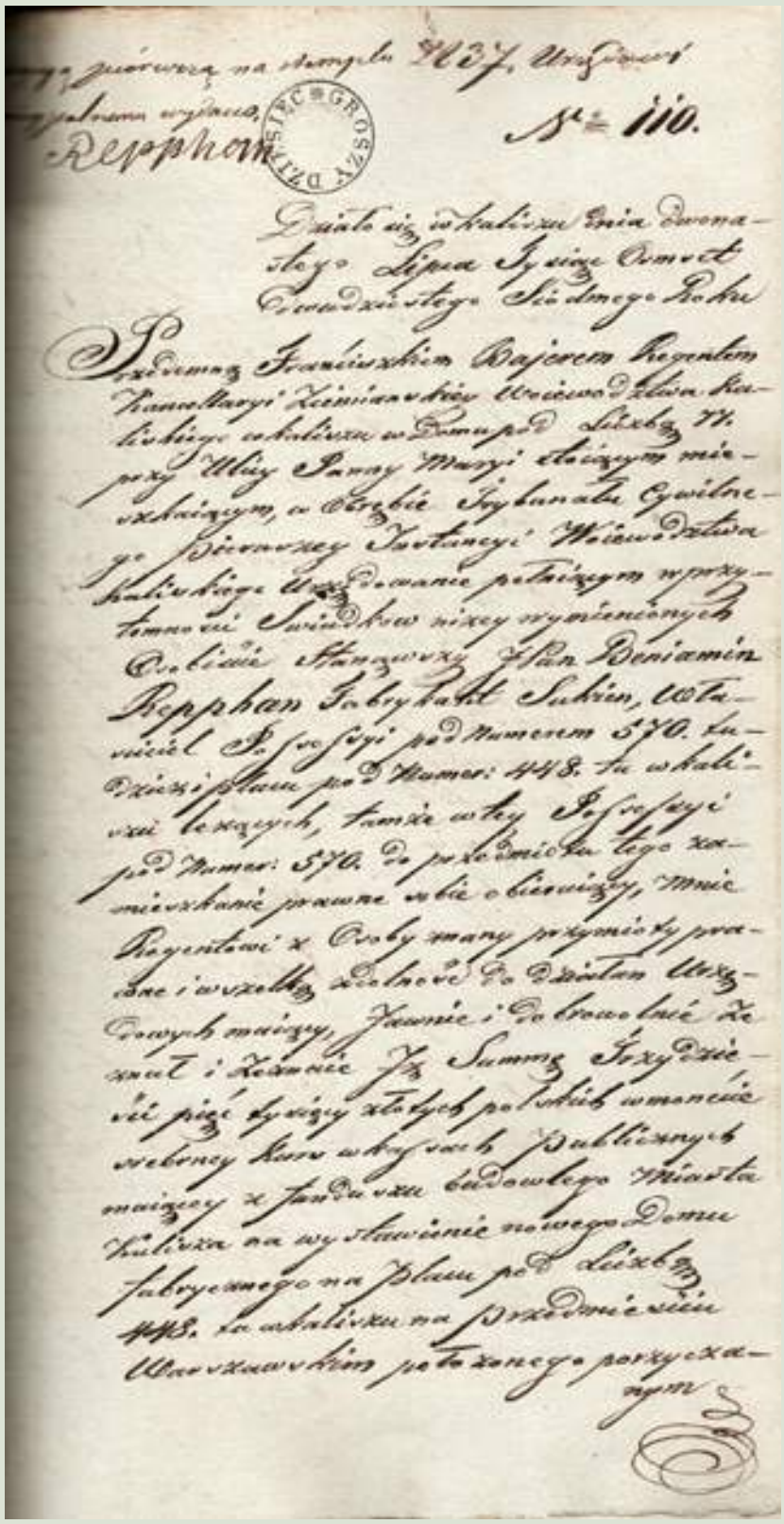

13.

14. Wypis wierzytelny z 1831 r. dotyczący oględzin boru na wniosek Pawła Krzysztofa i Piotra Sieniutów [Visio Borra ex Varte Sieniuton] z 1635 r.

Akta miasta Zduny, sygn. 764, k. 1

Sprawa dotyczy ścięcia drzew przez Marcina Pigłowskiego. Woźny sądowy Jan Cyganek ze wsi Paskowo i Jan Sienicki zeznali do protokołu, że *byli osobiście na urzędowe żądanie wielmożnych Pawła Krzysztofa dwojga imion i Piotra Sieniutów, stryja i bratanka, w borze lub lesie należącym do miasta Zdun, w środę najbliższą przed świętem Wniebowstąpienia Pana Naszego Jezusa Chrystusa przeszłą najbliższą (...) widzieli i dokładnie obejrzeli 163 ścięte drzewa różnych rodzajów, zdatne do budowania, i inne liczne drzewa mniejsze, których nie zdołali policzyć**. Zduny były wsią do 1266 r. Lokacja miasta nastąpiła w 1267 r., kiedy właścicielem był biskup wrocławski Tomasz. Wymieniony w dokumencie Piotr Sieniuta kupił Zduny w 1633 r. Jako kalwin pomagał innowiercom uciekającym przed prześladowaniami. W 1637 r. P. Sieniuta wydał dokument lokacyjny, na mocy którego powstały Nowe Zduny, zwane też Zdunami Niemieckimi.

Akta przekazane zostały przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zdunach w 1956 r. i 1968 r., Urząd Miasta i Gminy w Zdunach w 1980 r. oraz Archiwum Państwowe w Poznaniu w 1992 r. Księgę rachunkową z XVIII w. zakupiono w 1986 r. od Jana Szewczyńskiego z Warszawy.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 88
- Kryg G., *Zduny. Od pradziejów do upadku Rzeczypospolitej,* Poznań 1993, s. 17, 28-29
- Macias A., Grobelny K., *Rozwój przestrzenny Zdun od założenia miasta do chwili obecnej* [w:] *Dzieje Zdun*, Zduny 1994, s. 41-42

* Tłumaczenie z języka łacińskiego dokonane przez Zofię Wojciechowską

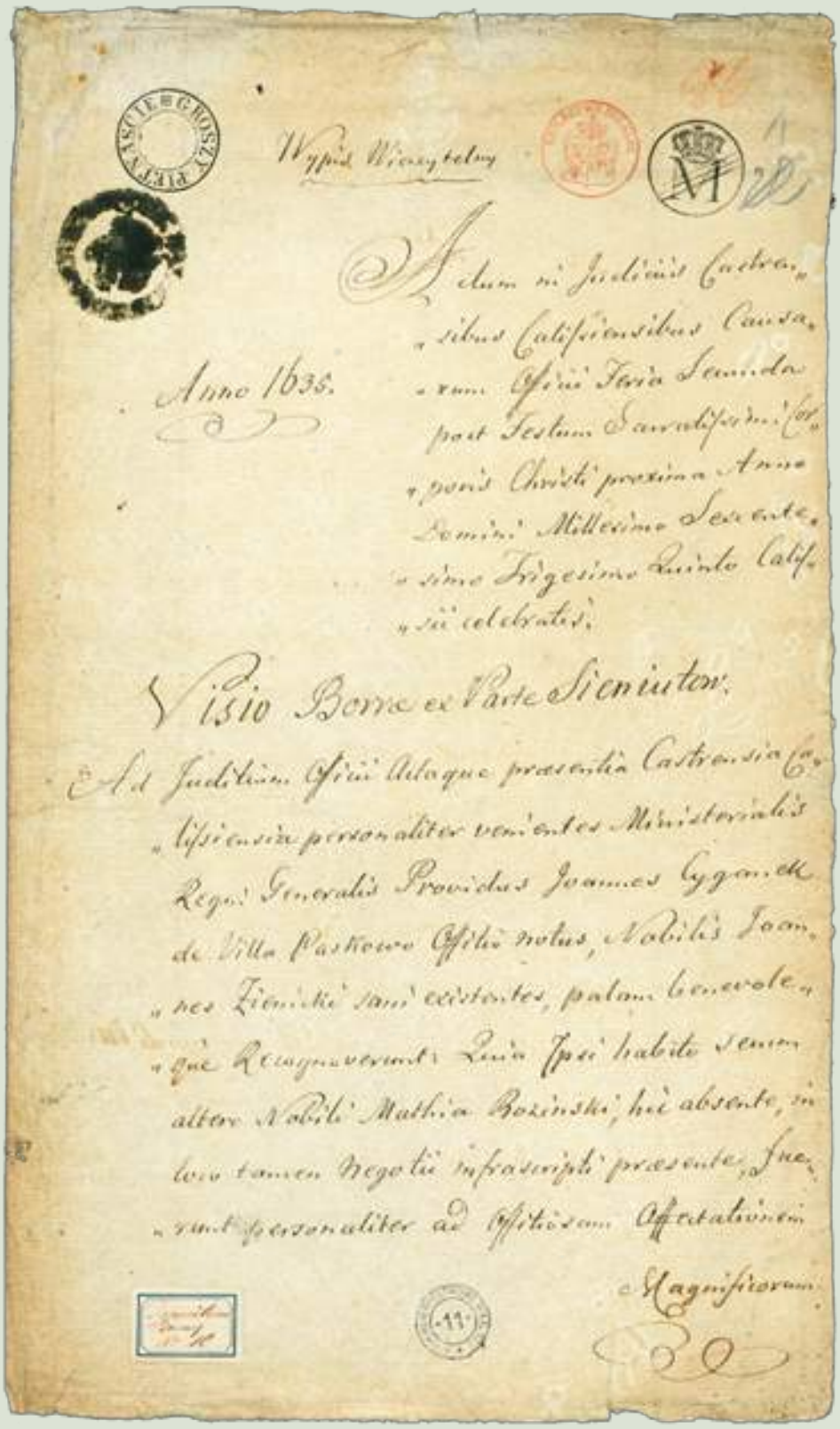

Wypis Wierzytelny

Anno 1635.

Actum in Judiciis Castrensibus Causarum Officii Feria Secunda post Festum Sanctissimi Corporis Christi proxima Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Quinto Officii celebratis.

Visio Bona ex Parte Sienitor.

Ad Judicium Officii Atque praesentia Castrensia Cracoviensia personaliter venientes Ministerialis Regni Generalis Providus Joannes Cygan de Villa Pastkowo Officii notus, Nobilis Joannes Zieniski sani existentes, palam benevolegue Recognoverunt Litera Ipsi habite semper alter Nobili Mathia Bozinski, hic absente, in loco tamen negotii infrascripti presente, fuerunt personaliter ad Officiosam Affectationem Magnificorum

14.

15. Protokół z zebrania dotyczącego powołania Komitetu Szpitala dla Starozakonnych w Kaliszu.

Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych Powiatu Kaliskiego, sygn. 67, k. 12

1 stycznia 1836 r. żydowski lekarz dr Michał Morgenstern wspólnie z przedstawicielami społeczności żydowskiej otworzył tymczasowy szpital żydowski. Od lutego 1837 r. szpital znajdował się w budynku przy ul. Nadwodnej (obecnie Parczewskiego) przy zbiegu z ul. Piskorzewską. W latach 30-tych XX w. Szpital Starozakonnych (żydowski) został przejęty przez Międzykomunalny Związek Szpitali powiatu kaliskiego. Oznaczało ono w praktyce likwidację żydowskiej placówki. Szpital, w którym leczono choroby wewnętrzne, przekształcono w szpital chorób zakaźnych. W listopadzie 1939 r. ponownie w budynku urządzono szpital. Remontem zrujnowanego gmachu zajęli się żydowscy rzemieślnicy. Z usług szpitalnych skorzystało około tysiąca osób, przeważnie ciężko chorych i zakaźnych. Wykonano tu dużo poważnych zabiegów operacyjnych i udzielano porad lekarskich. Odebrano wiele porodów. Przyjeżdżali tu później także chorzy z okolicznych gett i obozów pracy na dłuższe leczenie. We wrześniu 1941 r., po wywiezieniu większości Żydów z kaliskiego getta, szpital zlikwidowano. Budynek szpitala został najprawdopodobniej rozebrany podczas zasypywania przez hitlerowców odnogi rzeki Prosny Babinki książkami z kaliskich bibliotek. Na tym miejscu, na kaliskich plantach, znajduje się Pomnik Książki autorstwa artysty plastyka Jerzego Sobocińskiego i grafika Władysława Kościelniaka. Przed II wojną światową w Kaliszu mieszkało ok. 26 tysięcy ludności wyznania mojżeszowego, co stanowiło około 34 % ogółu mieszkańców.

W 1956 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu przekazało akta Rady Opiekuńczej Zakładów Dobroczynnych Powiatu Kaliskiego do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi, gdzie zostały one opracowane. W 1971 r. archiwalia zostały przewiezione do kaliskiego archiwum.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 325
- *Kalisz i region kaliski. 260 pytań i odpowiedzi,* oprac. Grażyna Schlender, Kalisz 2010, s. 10
- Kościelniak W., *Leksykon...*, op. cit., s. 191
- Pakentreger A., *Żydzi w Kaliszu w latach 1918-1939*, Warszawa 1988, s. 10, 183–184
- Schlender G., *Książnica Asnykowska w Kaliszu,* Kalisz 2007, s. 43
- *Ze wspomnień doktora Mosze Grossa (Henryka Żeligowskiego) „Zagłada kaliskich Żydów" cz.3*, [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.7dnikalisza.com/artykul/ze-wspomnien-doktora-mosze-grossa-henryka--zeligo-6179 (stan na 08.08.2019)

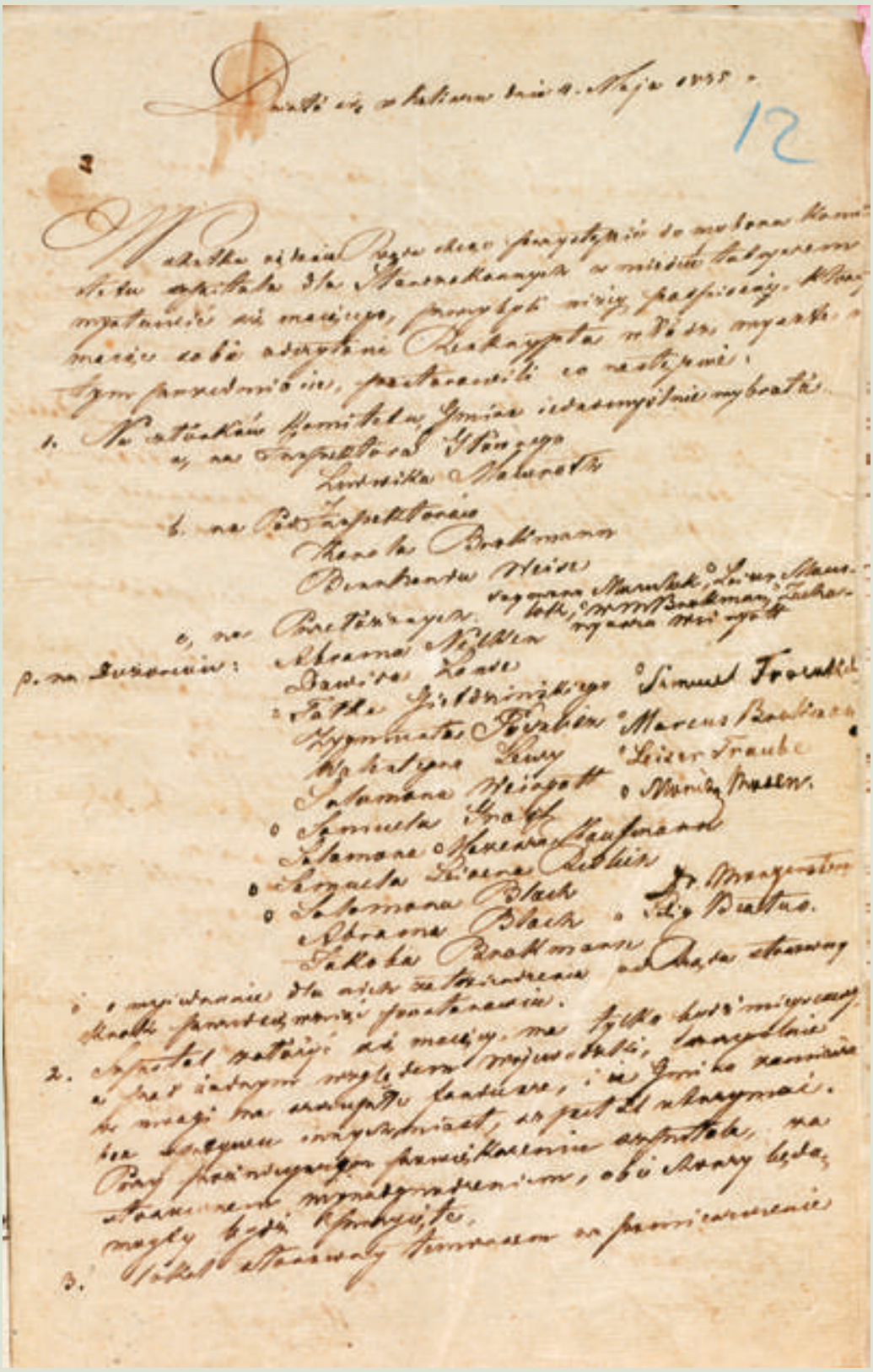

15.

16. Raport Komendanta Żandarmerii Obwodu Konińskiego podporucznika Dąbrowskiego do Naczelnika Wojennego Guberni Kaliskiej dotyczący powstańca listopadowego Wiktora Kurnatowskiego z 6/18 października 1837 r.

Naczelnik Wojenny Kaliski, sygn. 48, s. 368

Wiktor Kurnatowski był synem Jerzego Kurnatowskiego, właściciela majątku Brudzew. Jak wskazano w piśmie Wiktor Kurnatowski służył w stopniu kapitana w *wojsku rewolucyjnym*, czyli w powstaniu listopadowym. Jego brat, Ryzard Kurnatowski brał udział w powstaniu styczniowym.

Akta zlikwidowanego urzędu przejął (oprócz paszportowych) Rząd Gubernialny Kaliski. Przechowywane początkowo w Archiwum Państwowym w Kaliszu, po jego likwidacji w 1926 r., zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Poznaniu, skąd w 1947 r. trafiły do Archiwum Głównego Akt Dawnych. Z kolei akta paszportowe przekazano do Kancelarii Wojennego Generał-Gubernatora Warszawskiego, przechowywanego po odzyskaniu niepodległości w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, a po 1945 r. w Archiwum Głównym Akt Dawnych. W 1960 r. obie grupy akt scalono. W 1978 r. zespół został oddany w depozyt użytkowy Archiwum Państwowemu m. st. Warszawy, które w 1992 r. przekazało go do Archiwum Państwowego w Kaliszu.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 301
- *Materiały źródłowe do dziejów powstania styczniowego w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu*, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2013
- Waliś G., *Naczelnik Wojenny Kaliski (1831-1861 [1866]. Charakterystyka zawartości akt*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", nr 8, 2004, s. 13
- Wańka D., *Kurnatowski Ryszard* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998, s.167-168

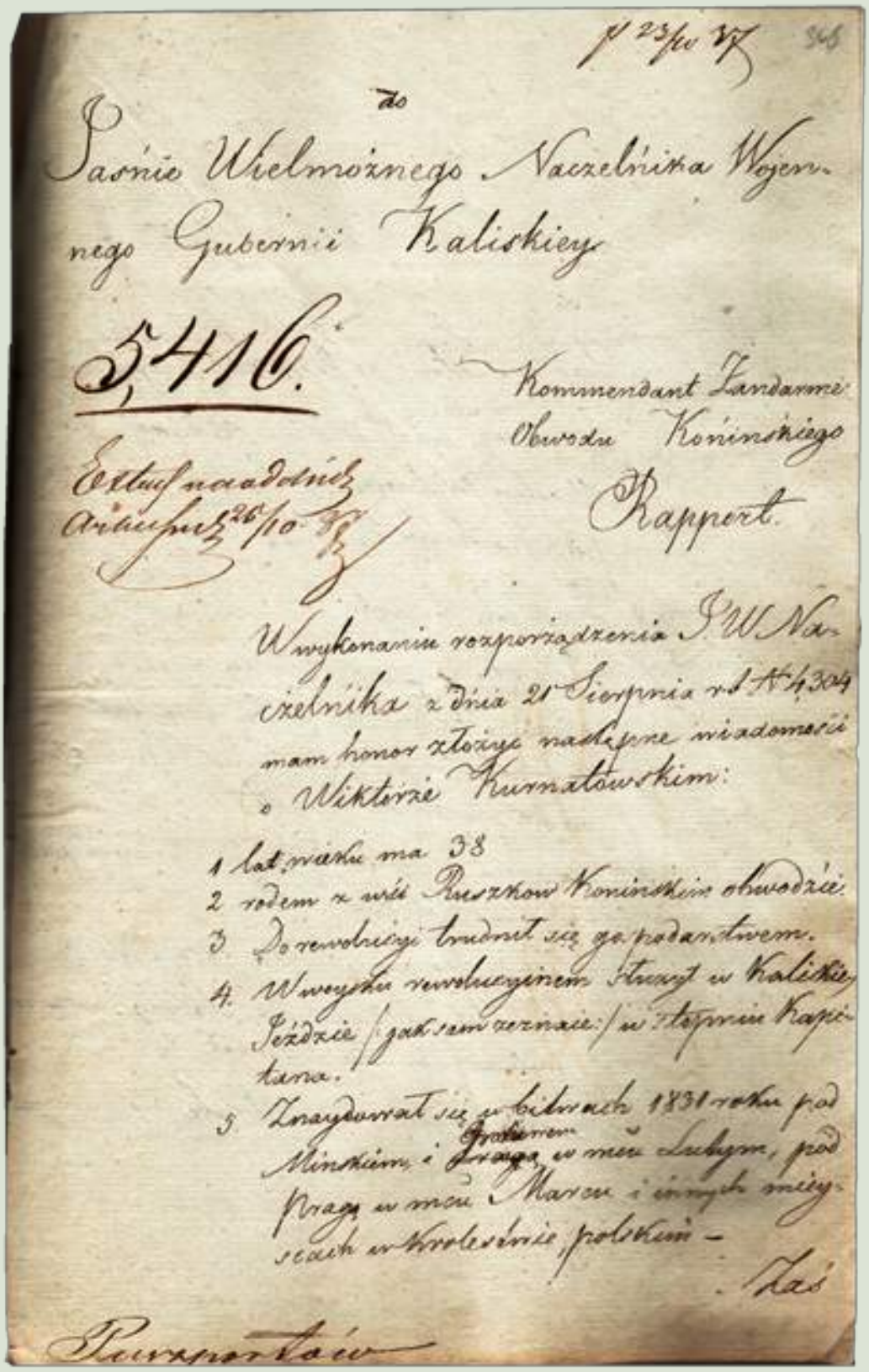

№ 23/10 27 346

do

Jaśnie Wielmożnego Naczelnika Wojennego Gubernii Kaliskiey

5416.

Kommendant Żandarmerii Obwodu Konińskiego

Rapport.

Extrahuj na adres Arkuszu 26/10 27

W wykonaniu rozporządzenia J. W. Naczelnika z dnia 21 Sierpnia r. b. № 4304 mam honor złożyć następne wiadomości o Wiktorze Kurnatowskim:

1 lat wieku ma 38
2 rodem z wsi Ruszkow Konińskim obwodzie.
3 Do rewolucyi trudnił się go padarstwem.
4. W czasie rewolucyjnem służył w Kaliskiey Jeździe /jak sam zeznaje:/ w stopniu Kapitana.
5 Znajdował się w bitwach 1831 roku pod Minskiem i Grochowem w mcu Lutym, pod Pragą w mcu Marcu i innych miejscach w Królestwie polskiem –

Zaś

Powszechnie

16.

17. Fragment aktu notarialnego dotyczący nabycia gruntu pod budowę więzienia w Kaliszu z 18/30 kwietnia 1840 r.

Notariusz Basiński Mikołaj w Kaliszu, sygn. 17, k. 250

Akt spisano w kancelarii notariusza Mikołaja Basińskiego pomiędzy panną Krystyną Witych a Józefem Święcimskim assesorem prawnym przy Rządzie Gubernialnym Kaliskim. Z aktu wynika, że ojciec Krystyny, Jan Karol Witych nabył grunt zagrodniczy we wsi Tyniec, a jego hipoteka nie została dotąd uregulowana. Jan Karol Witych zmarł w 1837 r., a jego jedyną spadkobierczynią została córka Krystyna. Aktem notarialnym grunt odziedziczony po ojcu córka *całkowicie sprzedaje i na wieczystą własność ustępuje Komitetowi Budowy i Organizacyi Więzień w Królestwie Polskim, za cenę dobrowolnie umówioną i postanowioną Trzy tysiące w monecie srebrnej.* Wedle ustaleń, 1/3 sumy sprzedawczyni miała otrzymać w momencie zatwierdzenia kontraktu przez Komisję Rządową, resztę zaś, gdy tytuł własności posesji zostanie uregulowany hipotecznie i zostanie wpisany na rzecz Komitetu Budowy i Organizacji Więzień. Sprzedawczyni jednocześnie wyłączyła na swój użytek drzewa owocowe na tym sprzedanym gruncie będące, *których wolność wykopania zaraz przy tradycyi placu służyć jej będzie.* W tym samym 1840 r. rozpoczęto na przedmiotowej działce budowę więzienia, ukończoną w 1846 r. Od tego czasu nieprzerwanie do 2015 r. funkcjonowało tu więzienie, bez względu na to, kto sprawował władzę i jaki panował ustrój. W 2016 r. Archiwum Państwowe w Kaliszu wydało publikację autorstwa Edyty Pietrzak *Więzienie kaliskie 1846-2015*, która przedstawia dzieje więzienia, a także zawiera wiele materiałów źródłowych z całego okresu istnienia placówki.

Akta Mikołaja Basińskiego rejenta Kancelarii Ziemiańskiej Województwa Kaliskiego w Kaliszu, od 1837 r. Kancelarii Ziemiańskiej Guberni Kaliskiej, a od 1844 r. Kancelarii Ziemiańskiej Guberni Warszawskiej w Kaliszu przekazał Sąd Powiatowy w Kaliszu w 1959 r. do kaliskiego Archiwum.

- Bedyński K., *Pożegnanie z Kaliszem, cz. I*, „Forum Penitencjarne", 2016, nr 1, s. 40
- Wierzchowski T., *Zarys dziejów więzienia w Kaliszu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego", nr 19, 1998, s. 80-88
- *Więzienie kaliskie 1846-2015*, oprac. Edyta Pietrzak, Kalisz 2016

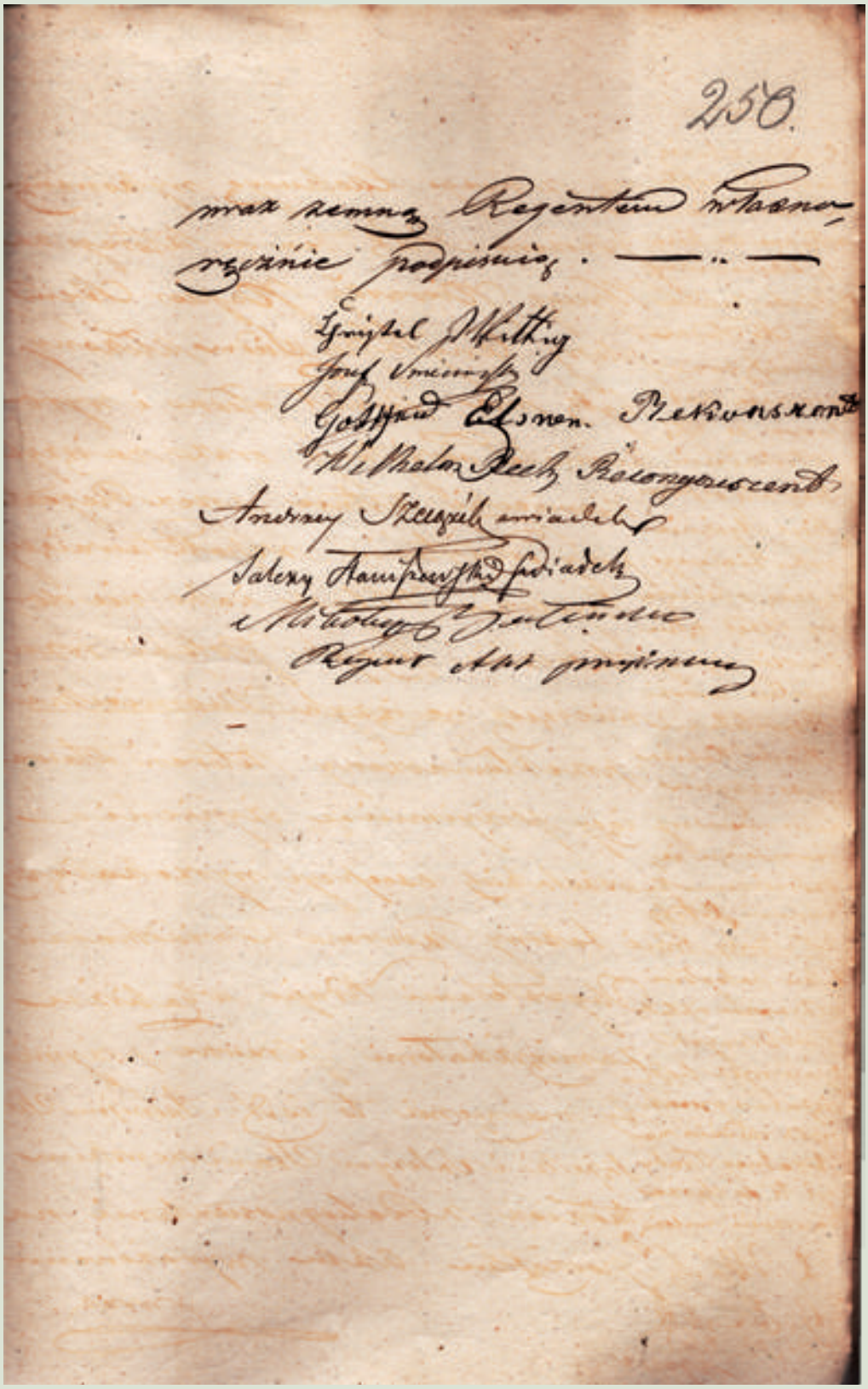

17.

18. Życiorys lekarza Walentego Stanczukowskiego napisany 9 listopada/1 grudnia 1842 r. załączony do jego prośby o udzielenie paszportu.

Naczelnik Wojenny Kaliski, sygn. 57, s. 455

Walenty Stanczukowski był lekarzem i działaczem społecznym. Brał udział w powstaniu listopadowym jako lekarz batalionowy, a później sztabowy. Do Kalisza przybył w 1834 r., podjął pracę jako lekarz więzienny. Był członkiem Kaliskiego Towarzystwa Dobroczynności i Rady Miejskiej, dyrektorem Komitetu Resursy Obywatelskiej. Opiekował się ubogimi dziećmi i młodzieżą, niektórym z nich finansował naukę. Po 1846 r. wspólnie z Kazimierzem Asnykiem (ojcem Adama) założył księgarnię „Nowa" (przy pl. św. Józefa). Przy księgarni otworzył pierwszą w Kaliszu Czytelnię Dzieł Polskich. W testamencie zapisał 30 tys. zł polskich na cele dobroczynne - instytucjom w Pyzdrach, Siedlcach, Kaliszu i Warszawie. Kapitał był złożony w banku na 120 lat, otwarcie testamentu miało nastąpić w 1995 r. Ożenił się z Emilią Filleborn, właścicielką znanej kaliskiej pensji żeńskiej. Dom Stanczukowskich był miejscem zebrań kaliskiej inteligencji. Walenty Stanczukowski zmarł 18 października 1874 r., został pochowany na cmentarzu miejskim w Kaliszu. W 1993 r. uchwałą Rady Miejskiej Kalisza jego imieniem nazwano dotychczasową ulicę Ignacego Rataja.

Zespół archiwalny Naczelnik Powiatu Kaliskiego pochodzi z lat 1831-1861 [1866] i liczy 109 jednostek archiwalnych. Znaczną część zespołu stanowią akta dotyczące wydawania paszportów: do Rosji, zagranicznych, 14-dniowych na wywóz zboża, flisakom i włościanom do Prus oraz wizy, zbiory paszportów zdezaktualizowanych. Do ciekawszych materiałów należą imienne listy i formularze urzędników państwowych powiatu kaliskiego z 1866 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 301
- Chodyła Z., *Stanczukowski Walenty (1807-1874)* [w:] *Wielkopolski Słownik...*, op. cit., s. 693
- Kledecki Z., *Stanczukowski Walenty (1807-1874)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 262-263
- Uchwała nr XXXVI/26//5/93 Rady Miejskiej Kalisza z dnia 25 maja 1993 r., [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.bip.kalisz.pl/uchwaly/1993_36_265.pdf (stan na 30.07.2019)

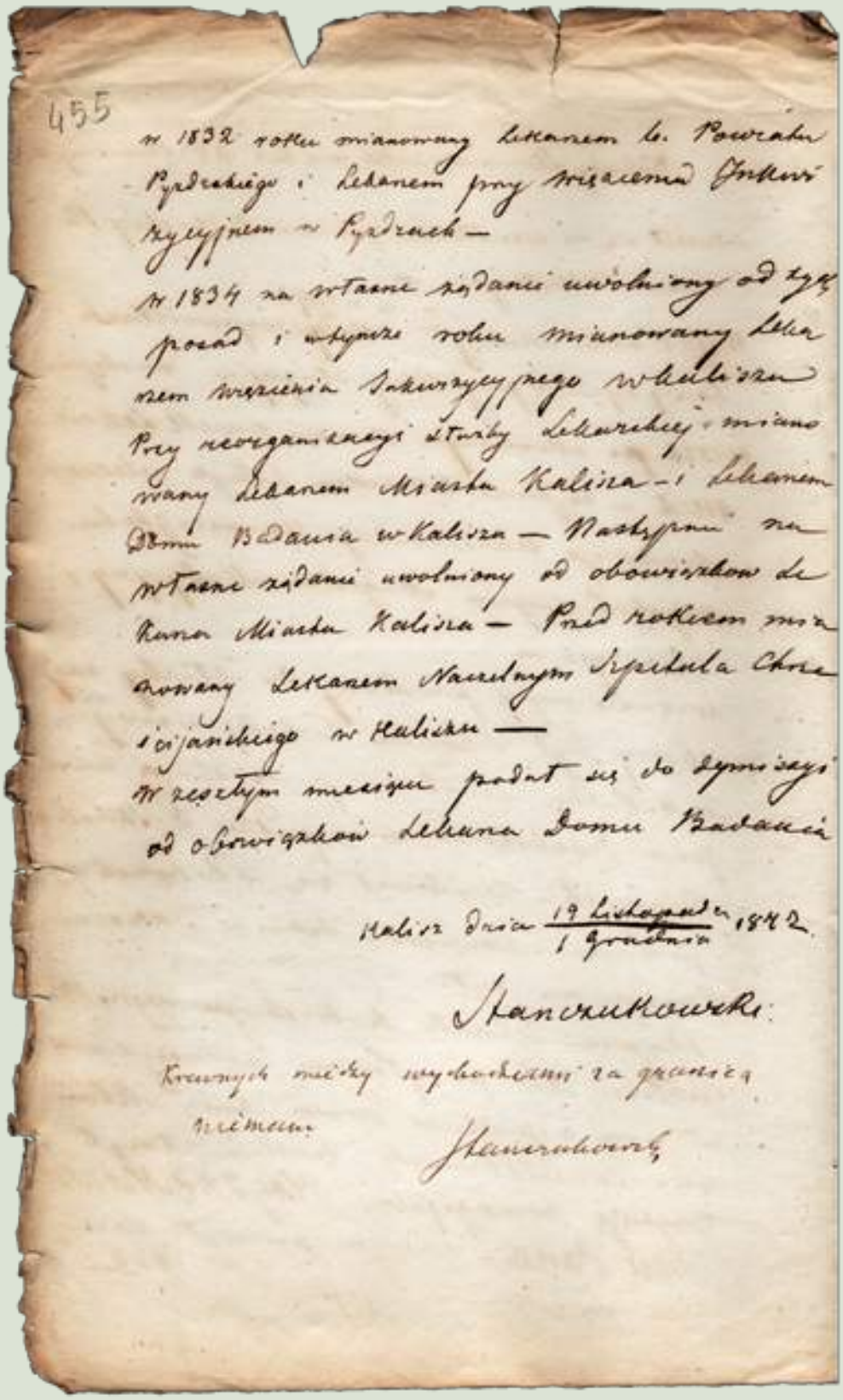

455

w 1832 roku mianowany lekarzem b. Powiatu Pyzdrskiego i lekarzem przy więzieniu Obwodowym w Pyzdrach —

w 1834 na własne żądanie uwolniony od tych posad i w tymże roku mianowany lekarzem więzienia Sakwyczyńskiego w Kaliszu

Przy reorganizacyi służby lekarskiej mianowany lekarzem Miasta Kalisza — i lekarzem Domu Badania w Kaliszu — Następnie na własne żądanie uwolniony od obowiązków lekarza Miasta Kalisza — Przed rokiem mianowany lekarzem Naczelnym Szpitala Chrześcijańskiego w Kaliszu —

W zeszłym miesiącu podał się do dymisyi od obowiązków lekarza Domu Badania

Kalisz dnia 19 Listopada / 1 Grudnia 1842.

Stanczukowski

Krewnych moich wychowałem za granicą niemiecką

Stanczukowski

18.

19. Mapa dawnego powiatu odolanowskiego z 1844 r.

Zbiór map i planów, sygn. 21

Atlas der Provinz Posen – Kreis Adelnau wydany przez C. Fleminga, Glogau. Powiat odolanowski został utworzony po drugim rozbiorze Polski w 1793 r. jako część prowincji Prusy Południowe. Po trzecim rozbiorze w 1795 r. stał się częścią departamentu kaliskiego. Początkowo siedzibą powiatu był Odolanów, wymieniany już w XIV-wiecznych źródłach jako siedziba starostwa zagrodowego. Od 1815 r. siedzibą powiatu został Ostrów. W 1887 r. istniały dwa powiaty, odolanowski i ostrowski. W 1920 r. przyłączono do Polski i powiatu odolanowskiego 162,4 km² z powiatu sycowskiego, należącego wcześniej do prowincji śląskiej. Powiat ostrowski wchłonął w całości powiat odolanowski w 1932 r.

Zbiór powstał z wyłączenia po skontrum zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1996 r. map i planów ze zbioru Varia – ulotki, programy, zaproszenia. Archiwalia w nim zgromadzone pochodzą z zakupów oraz Wielkopolskiego Biura Planowania Przestrzennego w Poznaniu Pracowni Terenowej w Kaliszu i Archiwum Państwowego w Poznaniu.

- Anders P., *Województwo kaliskie*, Warszawa-Poznań 1983, s. 265
- *Dawny powiat odolanowski na starych pocztówkach 1887-1932*, red. Jacek Bartczak, Raszków 2012
- Małyszko S., *Majątki wielkopolskie. Tom III Powiat ostrowski*, Szreniawa 1996, s. VII

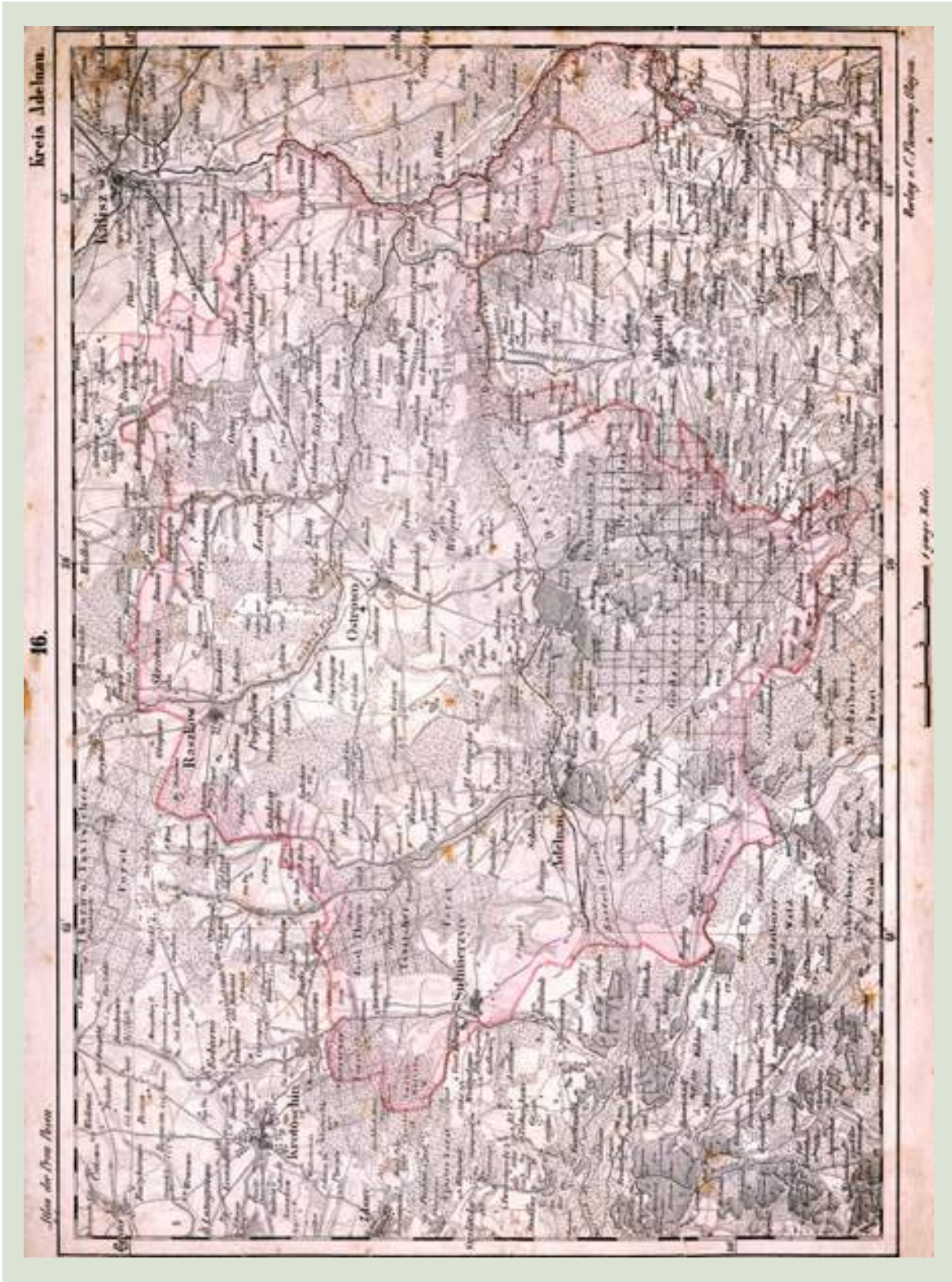
Kreis Adelnau.
16.
Kalisz
Ostrowo
Rawicz
Adelnau
Schlichtingsheim
Krotoschin

19.

20. Fundusz dla uczniów Gimnazjum w Ostrowie ustanowiony w 1845 r. przez książąt Bogusława i Wilhelma Radziwiłłów, właścicieli dóbr przygodzickich.

Państwowe Gimnazjum Męskie w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 60, k. 2

Królewskie Katolickie Gimnazjum powstało w Ostrowie Wielkopolskim w 1845 r. Inicjatorami jego utworzenia byli ksiądz Jan Kompałła, proboszcz ostrowskiej parafii, który podarował ziemię kościelną pod jego budowę i Wojciech Lipski, ziemianin z pobliskiego Lewkowa. Gimnazjum było szkołą męską o klasycznym programie nauczania. Wart podkreślenia jest fakt, że językiem wykładowym obok języka niemieckiego był język polski. W 1873 r. w okresie Kulturkampfu szkoła otrzymała nazwę Königliche Gymnasium zu Ostrowo, zlikwidowano zajęcia w języku polskim. Od 1891 r. działało w nim Towarzystwo Przyjaciół Tomasza Zana, początkowo tajne, wychowujące młodzież w duchu patriotycznym. W 1908 r. zorganizowano „Venettię" – pierwszy klub sportowy w Wielkopolsce. Po odzyskaniu niepodległości gimnazjum przywrócono polski charakter. W 1935 r. nadano mu imię Józefa Piłsudskiego. Po przekształceniach systemu szkolnictwa placówka od 1938 r. nosiła nazwę I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego. Kontynuatorem szkoły jest obecne I Liceum Ogólnokształcące im. ks. J. Kompałły i W. Lipskiego w Ostrowie Wielkopolskim.

Akta zespołu zostały przekazane w 1970 przez I Liceum Ogólnokształcące w Ostrowie Wielkopolskim i Komitet Organizacyjny Jubileuszu 125-lecia Gimnazjum Męskiego w Ostrowie Wielkopolskim. Prezentowana jednostka aktowa została przekazana w 2001 r. przez Archiwum Państwowe w Poznaniu, które otrzymało ją w darze od Filipa Kasprzaka z Lewkowa.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 679
- Blümel C., *Utworzenie gimnazjum w Ostrowie Die Enstehung des Gymnasiums in Ostrowo 1868* [w:] *Po niemiecku o Ostrowie. Antologia tekstów historycznych i literackich z XIX i XX wieku*, red. Wojciech Gawłowski, Ostrów Wielkopolski 2008, s. 39-72
- Pietrzak J., *Pod znakiem germanizacji i polskiej konspiracji* [w:] *Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125-lecie jego założenia 1845-1970*, red. Władysław Brodzki i inni, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 117-134
- *Szkolnictwo ziemi kaliskiej...*, op. cit., s. 74
- Szymański K., *Początki gimnazjum* [w:] *Wielkopolska Szkoła...*, op. cit., s. 93-100

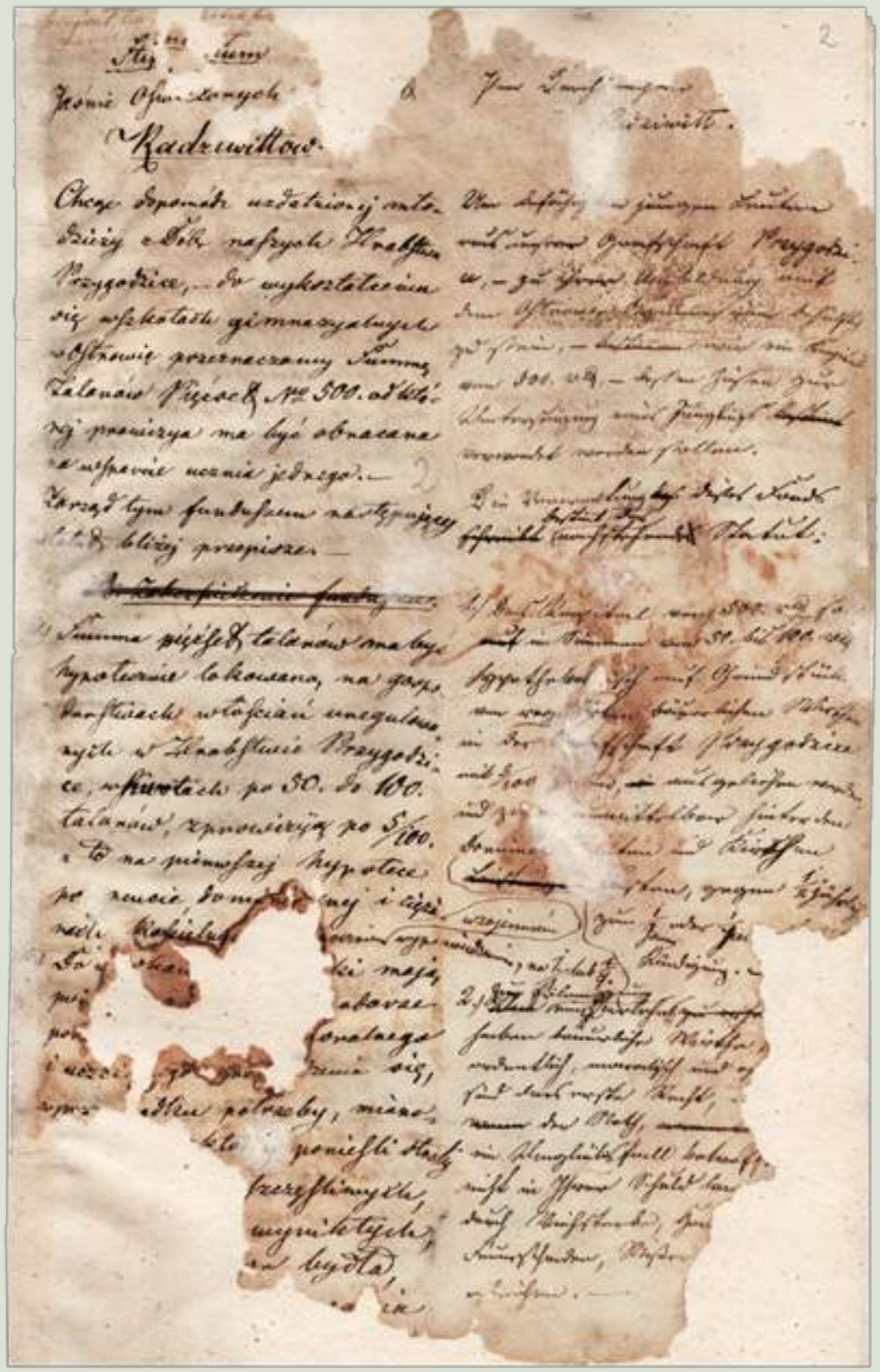

Kadziwiłłów

20.

21. Skorowidz archiwum powiatu kaliskiego z 1847 r.

Naczelnik Powiatu Kaliskiego, sygn. 330, s. 135

W XIX w. zorganizowano na ziemiach polskich pierwszą sieć archiwów historycznych. W 1825 r. w Kaliszu powołano Archiwum Akt Dawnych. Podlegało ono władzom sądowniczym i mieściło się przy Trybunale Cywilnym przy al. Józefiny (obecnie gmach sądu przy al. Wolności). Kierownikami byli: J. Szreder (1825-1853) i Józef Gabriel Szaniawski (1853-1876). Uczniowie Wyższej Szkoły Realnej w Kaliszu Adam Asnyk i Stefan Giller pracowali w archiwum jako wolontariusze. W 1834 r. do archiwum trafiły księgi grodzkie i ziemskie kaliskie, konińskie oraz pyzdrskie, w 1851 r. księgi powiatu sieradzkiego, szadkowskiego i ziemi wieluńskiej, a 16 maja 1856 r. księgi miejskie Kalisza. Na jego zasób składały się 2884 księgi, w tym 2529 ksiąg grodzkich i ziemskich oraz 355 ksiąg miejskich. Po wprowadzeniu w Królestwie Polskim sądownictwa rosyjskiego zlikwidowano m.in. archiwum kaliskie, a zgromadzone tam archiwalia przewieziono do Warszawy i oddano na przechowanie do Archiwum Głównego Królestwa. Prezentowany skorowidz z 1847 r. jest jedną z 11 zachowanych pomocy archiwalnych, sporządzonych w latach 1830-1854 przez kaliskich archiwistów: Jana Andrzeja Januszkiewicza, Antoniego Romualda Kamińskiego, Michała Kiedrowskiego, Bolesława Kornaszewskiego, Lisieckiego, Jana Piotra Semmelmana, Józefa Szaniawskiego i J. Szredera.

Po likwidacji urzędu akta przejął Rząd Gubernialny Kaliski, a po odzyskaniu niepodległości w 1920 r. Archiwum Państwowe w Kaliszu. Po jego likwidacji w 1926 r. akta znalazły się w Archiwum Państwowym w Poznaniu, które w 1950 r. przekazało je do Archiwum Głównego Akt Dawnych. Do kaliskiego archiwum akta wróciły w 1967 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 28
- Tomczak A., *Zarys dziejów archiwów polskich. Część I - Do wybuchu I wojny światowej*, Toruń 1975, s. 108
- Schlender G., *Sześćdziesiąt lat...*, op. cit., s. 14-18
- Staszewski J., *Wiadomości o aktach kaliskich*, „Ziemia Kaliska", t. I, Kalisz 1930, s. 141-142
- Wojciechowska Z., *Instytucje województwa...*, op. cit., s.138-140

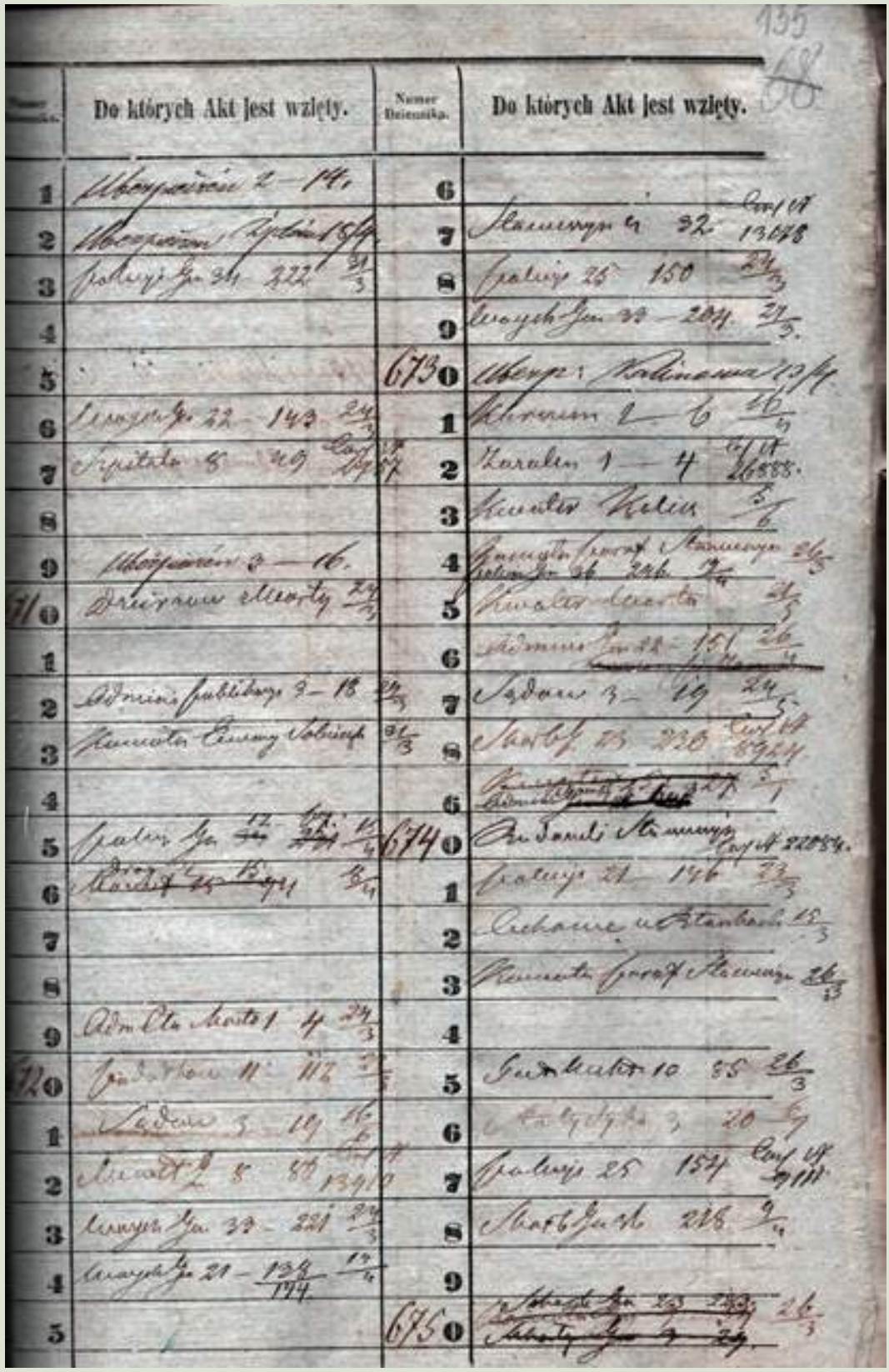

Numer L.	Do których Akt jest wzięty.	Numer Dziennika.	Do których Akt jest wzięty.
1	Uboczników 2 – 14.	6	
2	Uboczników Cyrkuł 18/4	7	Stanowych 32 – 13678
3	Galerji Ju 34 – 222 21/3	8	Galerji 25 – 150 21/3
4		9	Wazych Ju 33 – 204 21/3.
5		6730	Uboczn: Kolimowa 13/4
6	Lenzych Ju 22 – 143 24/3	1	Ukrainum 2 – 6 26/4
7	Szpitala 8 – 49 Cyf 17/4	2	Koralem 1 – 4 Cyf 17/4 26888.
8		3	Kunstler Kalen 5/6
9	Uboczników 3 – 16.	4	Pamiątki Generał Stanowych 26/3 Galerji Ju 36 – 246 9/4
710	Drukarnie Ulotny 24/3	5	Kwalter Lwowta 21/3
1		6	Administracja Ju 22 – 151 26/4
2	Administracja publiczna 3 – 18 24/3	7	Sądowe 3 – 19 24/3
3	Pamiątki Emeryt Sobieski 21/3	8	Skarbowe 23 – 220 Cyf 17/4 8944
4		6	~~Pamiątki Generał Stanowych 21/3~~
5	Galerji Ju 17 – 17/4	6740	Ku Sądu Stanowych Cyf 17/4 22054.
6	~~Kartki 24 – 13/4~~	1	Galerji 21 – 146 23/3
7		2	Cechowe w Stanbach 18/3
8		3	Pamiątki Generał Stanowych 26/3
9	Adm Ota Kartki 1 – 4 24/3	4	
720	Gubernatora 11 – 112 27/3	5	Gubernatora 10 – 85 26/3
1	Sądowe 3 – 19 16/6	6	Katalogowe 3 – 20 9/4
2	Kwatery 8 – 88 Cyf 17/4 13419	7	Galerji 25 – 154 Cyf 17/4 9111.
3	Lenzych Ju 33 – 221 24/3	8	Skarbowych 218 9/4
4	Lenzych Ju 21 – 134/174 17/4	9	
5		6750	~~Skarbowych 23 – 233~~ 26/3 ~~Skarbowych 3 – 29.~~

21.

22. Pismo Wojciecha Lipskiego, właściciela Lewkowa dotyczące wydania listów rentowych na Karski, Kołłątajew, Franklinów, Gremblów i Lewków Haulendny z depozytu sądowego z 1853 r.

Akta gruntowe sądów w Ostrowie, sygn. 13, s. 14

Wojciech Lipski był ziemianinem, wywodzącym się z Lewkowa pod Ostrowem Wielkopolskim, działaczem społecznym i narodowościowym. Urodził się 2 lutego 1805 r. jako syn Michała i Józefy z Zarembów. Był uczniem korpusu kadetów w Kaliszu i gimnazjum we Wrocławiu. Naukę kontynuował na uczelniach we Wrocławiu i Lipsku. Podczas powstania listopadowego walczył w kaliskim pułku kawalerii w stopniu majora i otrzymał krzyż Virtuti Militari. Po powrocie do Wielkopolski został osadzony w twierdzy w Głogowie, gdzie odsiedział karę roku więzienia. Nie zakończyło to jego działalności narodowościowej. Należał do poznańskiej konspiracji pod kierunkiem Karola Libelta. Podczas Wiosny Ludów w 1848 r. organizował odziały ochotnicze i brał udział w bitwach pod Miłosławiem i Wrześnią. Po opuszczeniu Ostrowa przez pruską załogę z jego inicjatywy powstał Powiatowy Komitet Narodowy, złożony z Polaków i Niemców. Komitet objął władzę w mieście i miał reprezentować interesy wszystkich mieszkańców. W latach 1848-1849 Wojciech Lipski był posłem na sejm pruski i należał do Koła Polskiego. Wydawał i redagował „Ziemianina", był współzałożycielem „Dziennika Polskiego". Prowadził również działalność społeczną. Miał swój udział w założeniu Towarzystwa Naukowej Pomocy i Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Poznaniu. Dzięki jego staraniom powstało w 1845 r. gimnazjum w Ostrowie. Zmarł w Kissingen 22 sierpnia 1855 r., pochowany został w Lewkowie.

Akta gruntowe sądów w Ostrowie przekazane zostały w 2019 r. do Archiwum Państwowego w Kaliszu z Sądu Rejonowego w Ostrowie Wielkopolskim. Powszechna ordynacja hipoteczna została wprowadzona w 1783 r. Każde nabycie prawa własności lub innego prawa rzeczowego musiało zostać wpisane do księgi gruntowej.

- Franc A., Kowalczyk M., *Na rubieżach państwa Hohenzollernów. Ostrów w okresie 1793-1919* [w:] *Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta*, red. Stanisław Krakowski i inni, Ostrów Wielkopolski 2009, s. 86
- Jakóbczyk W., *Lipski Wojciech* [w:] *Wielkopolska Szkoła...*, op. cit., s. 87-91
- Jakóbczyk W., *Lipski Wojciech (1805-1855)* [w:] *Wielkopolski Słownik...*, op. cit., s. 425-426

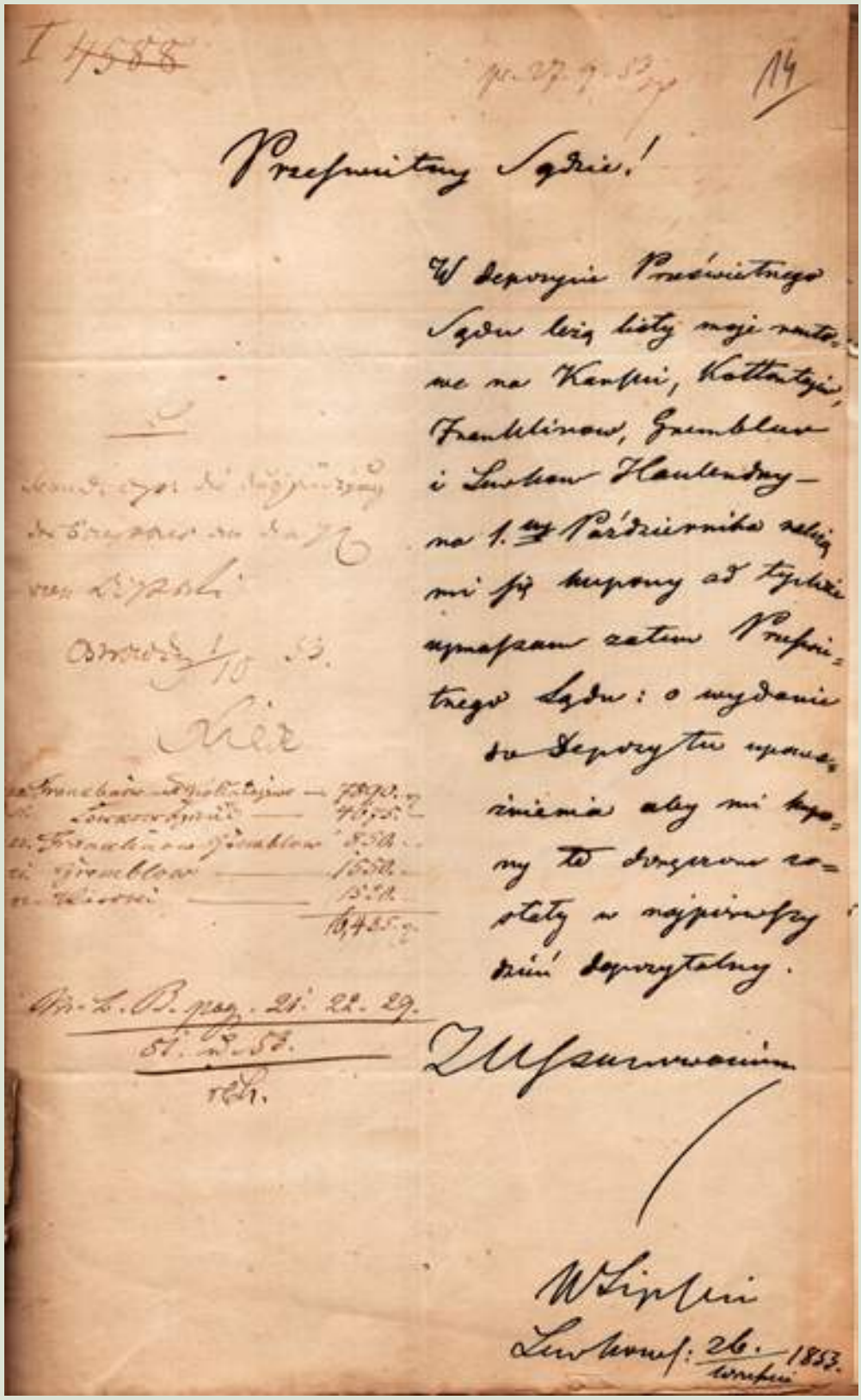

Prześwietny Sądzie!

W depozycie Prześwietnego Sądu leżą listy moje rentowe na Karolii, Kottatzie, Franklinow, Grumblow i Lwiskow Hawlendzy — na 1.ny Października zaliczmi się kupony od tychże upraszam zatem Prześwietnego Sądu: o wydanie do depozytu upoważnienia aby mi kupony te doręczone zostały w najpierwszy dzień depozytalny.

Wszystkim

W Lipsku

Lwiskow: 26. września 1853.

22.

23. Odpis z 1854 r. dokumentu regulującego w 1851 r. sprawy wsi Raków należącej do dóbr Siemianice, będących w posiadaniu Piotra Szembeka.

Akta gruntowe sądów w Kępnie, sygn. 15751, k. 27

Właściciel Rakowa i Siemianic, Piotr Szembek urodził się 14 grudnia 1788 r. w Warszawie, w rodzinie ziemiańskiej. Jego ojcem był łowczy i cześnik ostrzeszowski Ignacy, a matką Kunegunda z Walewskich. Studiował w Akademii Wojskowej w Berlinie. W 1806 r. rozpoczął służbę wojskową w armii pruskiej. W czasach napoleońskich służył w wojsku polskim i był adiutantem gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Od 1815 r. odbywał służbę w armii Królestwa Polskiego, osiągając stopień generała brygady. Brał udział w powstaniu listopadowym i został gubernatorem Warszawy. Walczył w bitwie pod Wawrem i Olszynką Grochowską. Po klęsce w wojnie polsko-rosyjskiej udał się do Wielkopolski, gdzie osiadł w majątku swego ojca Siemianice-Raków. W 1835 r. wzniósł pałac w Siemianicach. W czasie Wiosny Ludów założył w powiecie kępińskim Ligę Polską. W Siemianicach z jego funduszy pobudowano kościół św. Idziego. Piotr Szembek przyczynił się także do powstania przytułku dla starców i szkoły. W czasie powstania styczniowego w pałacu w Siemianicach mieścił się punkt przerzutu broni do zaboru rosyjskiego. Piotr Szembek zmarł 21 czerwca 1866 r. w Siemianicach. Pochowano go w krypcie miejscowego kościoła o czym przypomina zamieszczone epitafium.

Akta gruntowe sądów w Kępnie przekazane zostały w 2005 r. i 2008 r. do Archiwum Państwowego w Kaliszu z Sądu Rejonowego w Kępnie.

- Baczkowski M., *Piotr Szembek* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/piotr-szembek (stan na 09.08.2019)
- Grzesiak P., *Szembek Piotr (1788-1866)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 272-273
- Matysiak S., *Zdarzyło się w Siemianicach*, Kępno 2010

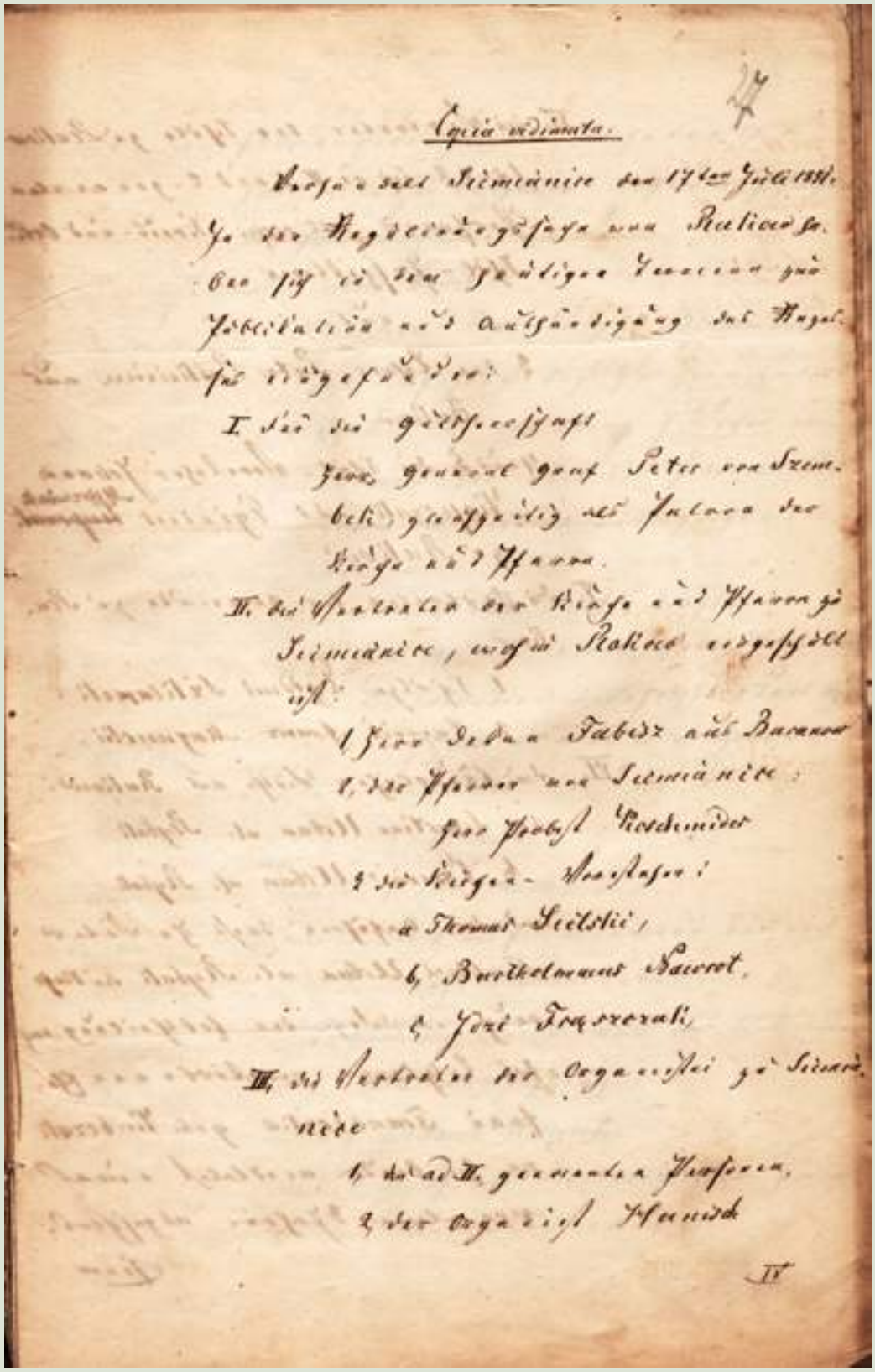

Copia vidimata.

Protocollum Siemianice dnia 17ta Julii 1811.

Po odczytaniu protokułu wyżej stanowiącego, zebrani się w tym sądzie pokoju Jobbitationis celem wybrania Wójta, Ławników i Organistów, co następuje:

I. Na sędziego gruntowego
jest generał hrabia Piotr ze Szembeki, zastępcą zaś Jakub z Kruszyna.

II. Na Wójtowie gminy Kruszyna i Ffarna po Siemianice, wybrani Rolnicy następujący:
1 Jiri Jeban Fabisz z Baranowa
1, na Ffarnie we Siemianice:
jest Probst Rosdzimider
2 na Wójtów Assistenci:
a Thomas Sielski,
b, Bartholomaus Sawrot,
c, Jozef Frączerali,

III. Na Wójtowie Organistów po Siemianice
1, na ad II. generalna Ffarnica,
2, na Organistów Ffarnick

IV

23.

24. Stan służby proboszcza i Superintendenta Ewangelicko-Augsburskiej Diecezji Kaliskiej Ernesta Johanna Augusta Modla z 23 grudnia 1855 r./4 stycznia 1856

Superintendent Ewangelicko-Augsburski Diecezji Kaliskiej, sygn. 9, s. 1-3

Ernst Johann August von Modl urodził się 6 kwietnia 1794 r. w Poznaniu. Był pastorem w Kaliszu w latach 1821-1860. Funkcję Superintendenta pełnił w latach 1828-1860. Zapisał się w historii parafii jako dobry administrator, autor zbioru kazań, nauczyciel religii i właściciel dużego księgozbioru. Jego syn Franciszek wybrał karierę wojskową, uczestniczył w wojnie krymskiej. Drugi syn, Alfred, został jak ojciec pastorem, natomiast córka Natalia – malarką. Pastor Modl spoczywa wraz z żoną Friederike na cmentarzu ewangelickim w Kaliszu.

Kaliska wspólnota ewangelicka początkowo wynajmowała na dom modlitwy pomieszczenia w ratuszu. W 1797 r. ewangelicy otrzymali opuszczony kościół po jezuitach. Parafia jako jednostka administracyjna obejmowała nie tylko sam Kalisz, ale także Holendry Dębskie (obecnie Kolonia Dębe), Koźminek i Opatówek. Wśród przedstawicieli kaliskich ewangelików byli wpływowi przemysłowcy i ziemianie np. Fiedlerowie, Repphanowie, Fuldowie, którzy aktywnie uczestniczyli w życiu społecznym, nie szczędząc środków na działalność dobroczynną.

Akta przechowywane były w siedzibie diecezji. Prawdopodobnie przed II wojną światową kilkanaście poszytów trafiło do konsystorza do Warszawy i razem z dokumentami wyznań protestanckich w 1944 r. zostały przeniesione do fortu Sokolnickiego. W 1947 r. przekazano je do Archiwum Głównego Akt Dawnych, skąd 2 j.a. trafiły w 1978 r. jako depozyt użytkowy do Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. W 2003 r. Archiwum Państwowe w Kaliszu otrzymało 2 j.a. z Archiwum Państwowego m. st. Warszawy, a w 2006 r. 9 j.a. z Archiwum Głównego Akt Dawnych.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 477
- Barańska I., *Modl Natalia (1850-1898)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. III...*, op. cit., s. 286-287
- Celer B., *Biografistyka ewangelicka...*, op. cit., s. 213
- Kneifel E., *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diözese*, Posen 1937, s. 59-60
- Małyszko S., *Zabytkowe cmentarze przy Rogatce w Kaliszu*, Kalisz 2003, s. 97-98
- Przygodzki S., *Kalisz...*, op. cit., s. 69-80

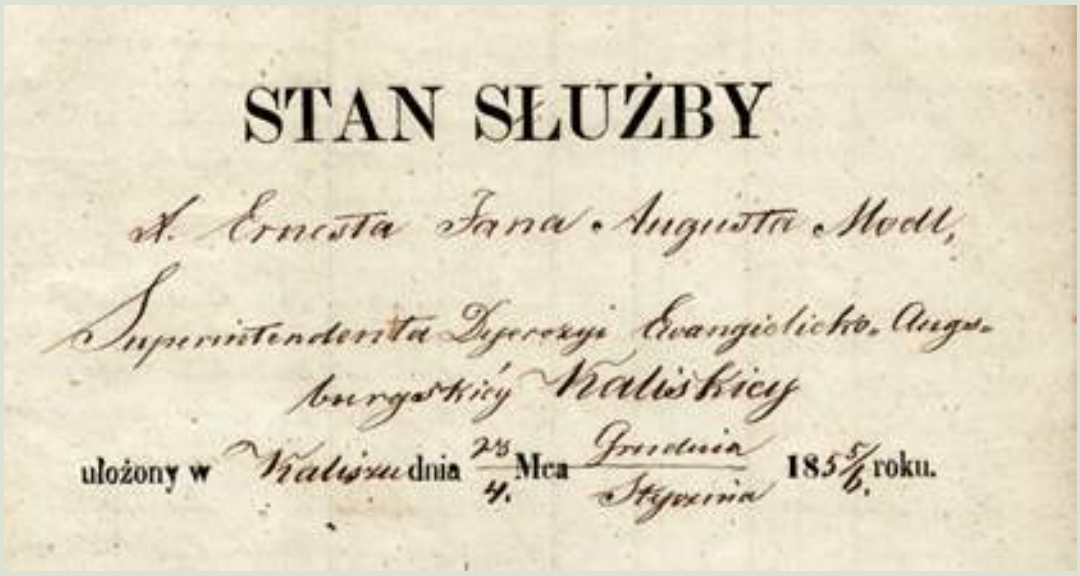

STAN SŁUŻBY

X. Ernesta Jana Augusta Modl,

Superintendenta Dyecezyi Ewangielicko-Augsburgskiéy Kaliskiéy

ułożony w Kaliszu dnia 28/4. Mca Grudnia/Stycznia 1855/6. roku.

24.

25. Akt urodzenia podróżnika Karola Stefana Scholtza z 1861 r.

Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsbuskiej Kalisz, sygn. 77, akt urodzenia nr 96

Stefan Szolc-Rogoziński urodził się 14 kwietnia 1861 r. w Kaliszu. Był podróżnikiem, badaczem Afryki, szczególnie Kamerunu. Z pobudek patriotycznych zmienił nazwisko na spolszczone i dodał jako drugi człon nazwisko panieńskie matki. W latach 1882-1883 oraz 1886 r. odbył wyprawy do Afryki zachodniej, których efektem było zbadanie m. in. Kamerunu. Opracowana podczas wypraw mapa, opublikowana w 1884 r. była najdokładniejszą z dotychczas sporządzonych map tego obszaru. Eksponaty przywiezione z wypraw przekazał do muzeów etnograficznych w Krakowie i Warszawie. Zmarł w 1896 r. w Paryżu śmiercią tragiczną przejechany przez omnibus. W miejscu jego urodzenia, na fasadzie domu przy ul. Niecałej, znajduje się pamiątkowa tablica. W 2017 r. w Kaliszu przy moście kamiennym stanęła ławeczka, upamiętniająca słynnego kaliskiego podróżnika.

Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Kaliszu z lat 1831-1874 zostały przekazane w 2018 r., w ramach scalania zespołów, z Archiwum Państwowego w Poznaniu do Archiwum Państwowego w Kaliszu. Akta stanu cywilnego zostały zaprowadzone w Księstwie Warszawskim 1 maja 1808 r. jako konsekwencja wprowadzenia Kodeksu Napoleona. Sporządzanie aktów cywilnych powierzono duchownym.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 425
- *Kalisz i region kaliski...*, op. cit., s. 66
- Klósak M., Skonieczko D., *Stefan Szolc-Rogoziński. Zapomniany odkrywca Czarnego Lądu*, Katowice 2018
- Kurzyński A., *Usiądź obok podróżnika*, „Ziemia Kaliska", nr 44, 2017, s. 9
- Jarnecki M., *Stefan Szolc-Rogoziński*, Kalisz 2013
- Jarnecki M., *Szolc-Rogoziński Stefan (1861-1896)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo--wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. II,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2003, s. 214-216

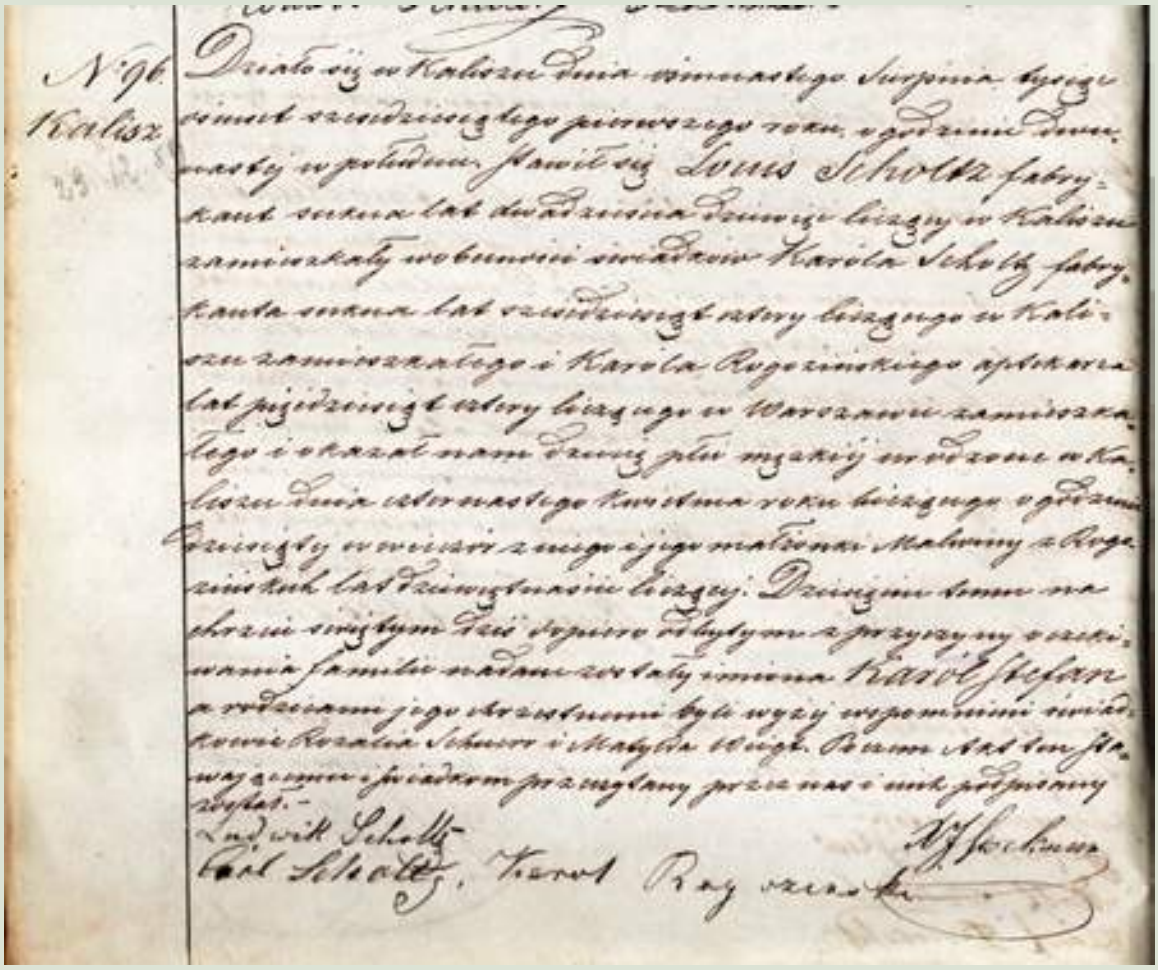

N. 96.
Kalisz

Działo się w Kaliszu dnia dwunastego Sierpnia tysiąc ośmset czterdziestego pierwszego roku, o godzinie dwunastej w południe, stawił się Ludwik Scholtz fabrykant sukna lat dwadzieścia dziewięć liczący w Kaliszu zamieszkały, w obecności świadków Karola Scholtz fabrykanta sukna lat czterdziestu cztery liczącego w Kaliszu zamieszkałego i Karola Rogzińskiego aptekarza lat pięćdziesiąt cztery liczącego w Warszawie zamieszkałego i okazał nam dziecię płci męskiej urodzone w Kaliszu dnia czternastego bieżącego roku liczącego o godzinie dziewiątej w mieszkaniu z mego i jego małżonki Malwiny z Rogzińskich lat dziewiętnaście liczącej. Dziecięciu temu na chrzcie świętym dane dopiero dzisiejszym a przyszłym oczekiwania familii nadane zostały imiona Karol Stefan a rodzicami jego chrzestnymi byli wyżej wspomnieni świadkowie Karolina Scholtz i Malwina Weigt. Akt ten stawającym i świadkom przeczytany przez nas i niech podpisany został.-

Ludwik Scholtz
Karl Scholtz, Karol Rogzinski
[illegible]

26. Odezwa do mieszkańców Królestwa Polskiego pełniącego obowiązki Namiestnika Generał-Adiutanta Karola Lamberta z 1861 r.

Naczelnik Powiatu Kaliskiego, sygn. 964, s. 1

Odezwa informująca o wprowadzeniu stanu wojennego. Hrabia Karol Lambert (1815-1865) był namiestnikiem Królestwa Polskiego i głównodowodzącym I Armią w okresie od 15 sierpnia do 23 października 1861 r. Stan wojenny został wprowadzony 17 października 1861 r., miał to być sposób na opanowanie antyrosyjskich nastrojów w społeczeństwie polskim. W czasie manifestacji w Warszawie 27 lutego 1861 r. zginęło pięciu uczestników, ich pogrzeb stał się manifestacją przeciw rosyjskiemu zaborcy, a 2 lata później, w 1863 r. wybuchło powstanie styczniowe.

Zespół archiwalny Naczelnik Powiatu Kaliskiego pochodzi z lat 1817-1866 [1867] i liczy 949 jednostek archiwalnych. W zespole znajdują się archiwalia dotyczące spraw z obwodu kaliskiego, który obejmował dwa powiaty: kaliski i warciański.

- *Materiały źródłowe do dziejów powstania...*, op. cit., s. 66, 317
- Olejnik T., *Powstanie styczniowe na ziemi wieluńskiej*, Wieluń 2013
- Topolski J., *Historia Polski*, Poznań 2003

MIESZKANCY KRÓLESTWA POLSKIEGO!

Od czasu objęcia zarządu Królestwa, miałem nadzieję, środkami łagodnemi, przywrócić naruszoną w Kraju spokojność. Nieprzyjaciele porządku publicznego przypisując umiarkowane postępowanie Rządu, nie jego dobrym zamiarom, lecz zapewne niemocy, z każdym dniem stają się zuchwalszemi. Tłumy pospólstwa ulicznego przemocą wdzierają się do mieszkań obywateli spokojnych, odbijają sklepy i warsztaty, rabują—głównie osiadłych tu cudzoziemców, i starając się pod wpływem postrachu zawładnąć wolą ludzi wszelkiego stanu, posunęli się do znieważenia uświęconej w narodzie, godności Biskupiéj. Policja nietylko nie ma żadnego uważania, lecz każdodziennie ulega obelgom. Wojsko, wezwane do przywrócenia porządku, doznaje obrazy. Na każdym miejscu napotykają się najmocniéj podburzające ogłoszenia i odezwy do narodu. Pod pozorem obrzędów religijnych dopełniają się manifestacje polityczne, i tak—w czasie przeprowadzenia zwłok zgasłego Arcybiskupa Warszawskiego, processjonalnie niesione były rozmaite podniecające godła i znamionujące połączenie Litwy z Polską. Pobłażaniem i występnem współdziałaniem niektórych duchownych Rzymsko-Katolickiego wyznania, Świątynie Katolickie stały się miejscem nieprzyjaznych dla Rządu objawów. Księża z kazalnic głoszą nienawiść i nieposzanowanie dla władzy Najwyższéj. W Kościołach i zewnątrz onych, śpiewają przez Rząd zabronione hymny, zbierają składki pieniężne i ofiary na cele rewolucyjne, i nareszcie, w miejscach niektórych, odprawiane w dnie galowe modły za NAJJAŚNIEJSZEGO CESARZA I KRÓLA, zagłuszone zostały śpiewem tychże zabronionych hymnów.

Wszystko to stanowi szereg przestępstw, które nie mogły być cierpianemi. Lecz spełniające się wybory do Rad powiatowych i miejskich, byli powodem, żem się wstrzymał od użycia środków stanowczych, ażeby nie tamować wprowadzenia w czyn nadanych krajowi instytucji.

Jednakże bieg wyborów niezsprawiedliwił moich oczekiwań. W wielu miejscach dopełnione zostały pod wpływem moralnego nacisku, przy towarzyszeniu tychże samych nieprzyjaznych dla Rządu objawów. Wyborcy, zapominając, że nadane im prawa ograniczają się wyborem członków i kandydatów do Rad powiatowych i miejskich, podpisywali prośby i adresy, prawem zabronione.

Czyny podobne grożące obalaniem władzy prawéj, i w skutku któréj wszczęta w Kraju anarchja, zmuszają Rząd do użycia środków więcéj stanowczych.

Z tych powodów, dla zapewnienia spokojności mieszkańcom kraju i dla przywrócenia powszechnego porządku, Królestwo Polskie z mocy Najwyższego JEGO CESARSKO-KRÓLEWSKIEJ MOŚCI rozkazu, ogłasza się jako zostające w stanie wojennym, a to stósownie do przepisów jednocześnie ogłoszonych.

Wzywam wszystkich pragnących pokoju mieszkańców Królestwa, ażeby nie ulegając podżeganiom burzycieli, ani też ich odgróżkom, które od obecnéj chwili tracą wszelkie znaczenie, przyszli w pomoc Rządowi celem zabezpieczenia pomyślności ogólnéj. Ojców rodzin upominam o rozciągnięcie ścisłego dozoru nad swemi rodzinami, w szczególności zaś nad nieletniemi dziećmi mogącemi przez płochość, uledz następstwom stanu Wojennego, którym przy ukróceniu siłą orężą nieporządków ulicznych, podlegają czasem wszystkie osoby, bez różnicy płci i wieku.

P O L A C Y!

Wykonywaniem obowiązków dla Waszego MONARCHY, ufnością błogim JEGO zamiarom i uległością ustanowionym przez NIEGO Władzom zbliżcie czas w którym wolno mi będzie wstawić się do NAJJAŚNIEJSZEGO PANA o zniesienie stanu wojennego i znów przystąpić do rozwinięcia na drodze legalnéj NAJMIŁOŚCIWIEJ nadanych Królestwu Polskiemu instytucji.

W Warszawie d. $\frac{8}{14}$ Października 1861 roku.

Dowodzący 1szą Armją i p. o. Namiestnika Królestwa Jenerał-Adjutant

HRABIA LAMBERT Jen.

26.

27. Fragment umowy przedwstępnej związku małżeńskiego Marii Wasiłowskiej i Jarosława Konopnickiego z 29 sierpnia 1862 r.

Notariusz Niwiński Jan w Kaliszu, sygn. 18, s. 385

Ślub Marii Wasiłowskiej i Jarosława Konopnickiego odbył się 10 września 1862 r. w kościele św. Mikołaja w Kaliszu. Małżonkowie zamieszkali później w Bronowie koło Uniejowa, rodzinnym majątku Konopnickich, a po jego sprzedaży w Gusinie. Tu powstał poemat *W górach*, który przychylnie zrecenzował Henryk Sienkiewicz.

Prezentowana umowa, spisana została przed Janem Niwińskim rejentem Kancelarii Ziemiańskiej Guberni Warszawskiej w Kaliszu, zawiera szczegółowy spis wyprawy ślubnej, którą Maria otrzymała od ojca, Józefa Wasiłowskiego. Wśród przedmiotów na wyprawę znalazły się meble (m.in. fortepian mahoniowy o siedmiu oktawach, komoda jesionowa, dwa łóżka brzostowe, stół jadalny dębowy), srebra, szkło i porcelana, miedź i mosiądz (brytfanna, moździerz, żelazko), garderoba, bielizna, bielizna stołowa i pościel. W 1969 r., przy skrzyżowaniu ul. Nowy Świat z ul. Ułańską, odsłonięto jej pomnik, a znajdujące się wówczas w sąsiedztwie Studium Nauczycielskie nosiło jej imię. Obecnie patronuje jednej ze szkół podstawowych oraz ulicy na osiedlu Asnyka w Kaliszu. Na budynku, w którym mieszkała przed zamążpójściem, tzw. pałacu Puchalskich, umieszczona jest pamiątkowa tablica. Na kamienicy przy Głównym Rynku nr 1 znajduje się medalion pamiątkowy autorstwa Andrzeja Oźminy, a w kościele oo. Jezuitów epitafium matki pisarki – Scholastyki z Turskich Wasiłowskiej.

W zasobie Archiwum Państwowym w Kaliszu znajdują się repertoria i akty notarialne Jana Niwińskiego rejenta Kancelarii Ziemiańskiej Guberni Warszawskiej w Kaliszu z lat 1846-1865, które zostały przekazane w 1959 r. przez Sąd Powiatowy w Kaliszu.

- *Ad fontes! – Do źródeł! Od konkursu „Co wiesz o Kaliszu?" do konkursu „Odkrywamy tajemnice Kalisza i regionu kaliskiego"*, oprac. Anna Bestian-Zając, Kalisz 2014, s. 136
- Ciesiółka F., *Międzynarodowa Sesja Naukowa poświęcona Marii Konopnickiej*, „Rocznik Kaliski", t. V, 1972
- *Kalisz i region kaliski...*, op. cit., s. 148
- Kolańczyk A., *Kalisz – mała ojczyzna wielkich ludzi*, Kalisz 2002
- Steczek-Czerniawska E., *Konopnicka z Wasiłowskich Maria Stanisława* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. I...*, op. cit., s. 152-155
- Sutarzewicz H., *Asnyk, Konopnicka...*, op. cit., s. 23, 34

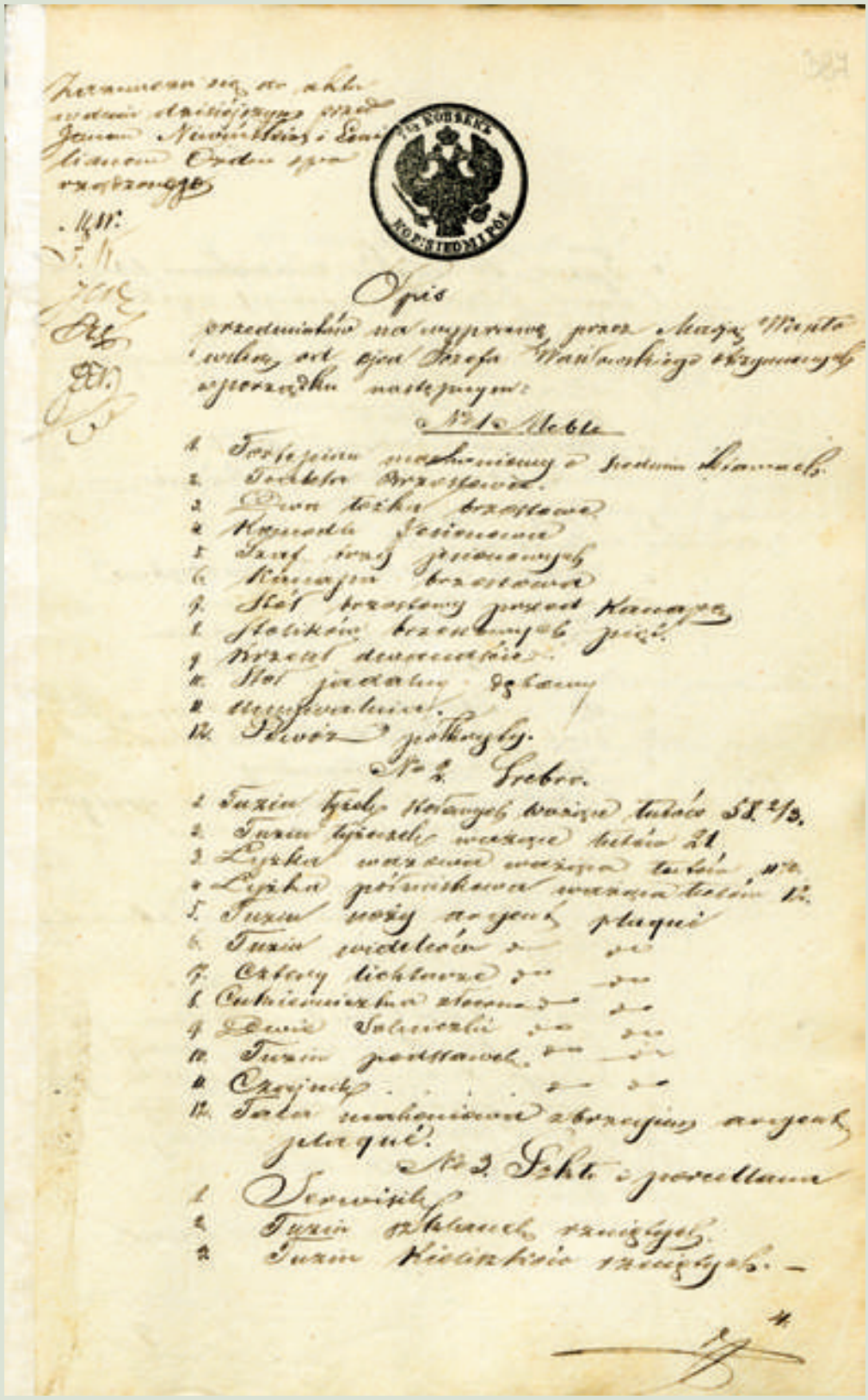

Opis

przedmiotów na wyprawę przez Maję Wanto-wicz od ojca Profa Warszawskiego otrzymanych z porządku następującym:

№ 1. Meble

1. Fortepian mechaniczny z Sekretem Bramach
2. Tapcza brzozowa
3. Dwa łóżka brzozowe
4. Komoda Sosnowa
5. Szuf. trzy przeszklonych
6. Kanapa brzozowa
7. Stół brzozowy przed Kanapą
8. Stolików brzozowych pięć
9. Przed kominkiem
10. Stół jadalny dębowy
11. Umywalnia
12. Dywan z półkrzesły.

№ 2. Srebro.

1. Tuzin łyżek stołowych ważących łutów 58 2/3.
2. Tuzin łyżek ważących łutów 21.
3. Łyżka warzowa ważąca łutów 11.
4. Łyżka półmiskowa ważąca łutów 12.
5. Tuzin noży srebrnych plaqué
6. Tuzin widelców do do
7. Cztery lichtarze do do
8. Cukierniczka złota do do
9. Dwie solniczki do do
10. Tuzin podstawek do do
11. Czajnik do do
12. Tace umalowane z brzegiem srebrnym plaqué.

№ 3. Szkło i porcellana

1. Serwisik
2. Tuzin szklanek rzeźbionych.
3. Tuzin kieliszków rzeźbionych.

27.

28. Pismo Naczelnika Wojennego Oddziału Kaliskiego z 9 marca 1863 r. z informacją o porażce Mariana Langiewicza i jego internowaniu przez władze austriackie.

Naczelnik Powiatu Kaliskiego, sygn. 804, k. 531

Marian Langiewicz urodził się w 1827 r. w Krotoszynie, tam też ukończył szkołę powiatową. Brał udział w Wiośnie Ludów, walczył w oddziałach Garibaldiego. Był dyktatorem powstania styczniowego w marcu 1863 r. Po bitwach pod Chrobrzem i Grochowiskami (17 i 18 marca 1863 r.) opuścił tereny walk i przedostał się do Galicji, gdzie został ujęty*. Był więziony w Tarnowie, Krakowie, Tynowie i Józefowie. Po upadku powstania wyjechał za granicę. W 1887 r. otrzymał zezwolenie na zamieszkanie w Kobylnikach z Wielkopolsce. Zmarł w Konstantynopolu w 1887 r.

Informacje nt. Mariana Langiewicza znajdują się w aktach Wydziału Policyjnego z lat 1831-1866, gdzie również można odnaleźć rozporządzenia, pozwolenia na imprezy kulturalne, archiwalia dotyczące klęsk żywiołowych, cenzury, dozoru policyjnego, cudzoziemców, śledztw, aresztów i więzienia w Kaliszu, emigracji i reemigracji, stadniny w Janowie, legatów, bezpieczeństwa, transportu i włóczęgostwa.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 29
- Anders P., *Województwo Kaliskie...*, op. cit., s. 42
- *Materiały źródłowe do dziejów powstania...*, op. cit.
- Rezler M., *Langiewicz Marian Antoni (1827-1887)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 170-171

* Na podstawie tłumaczenia z języka rosyjskiego wykonanego przez Małgorzatę Grzesińską

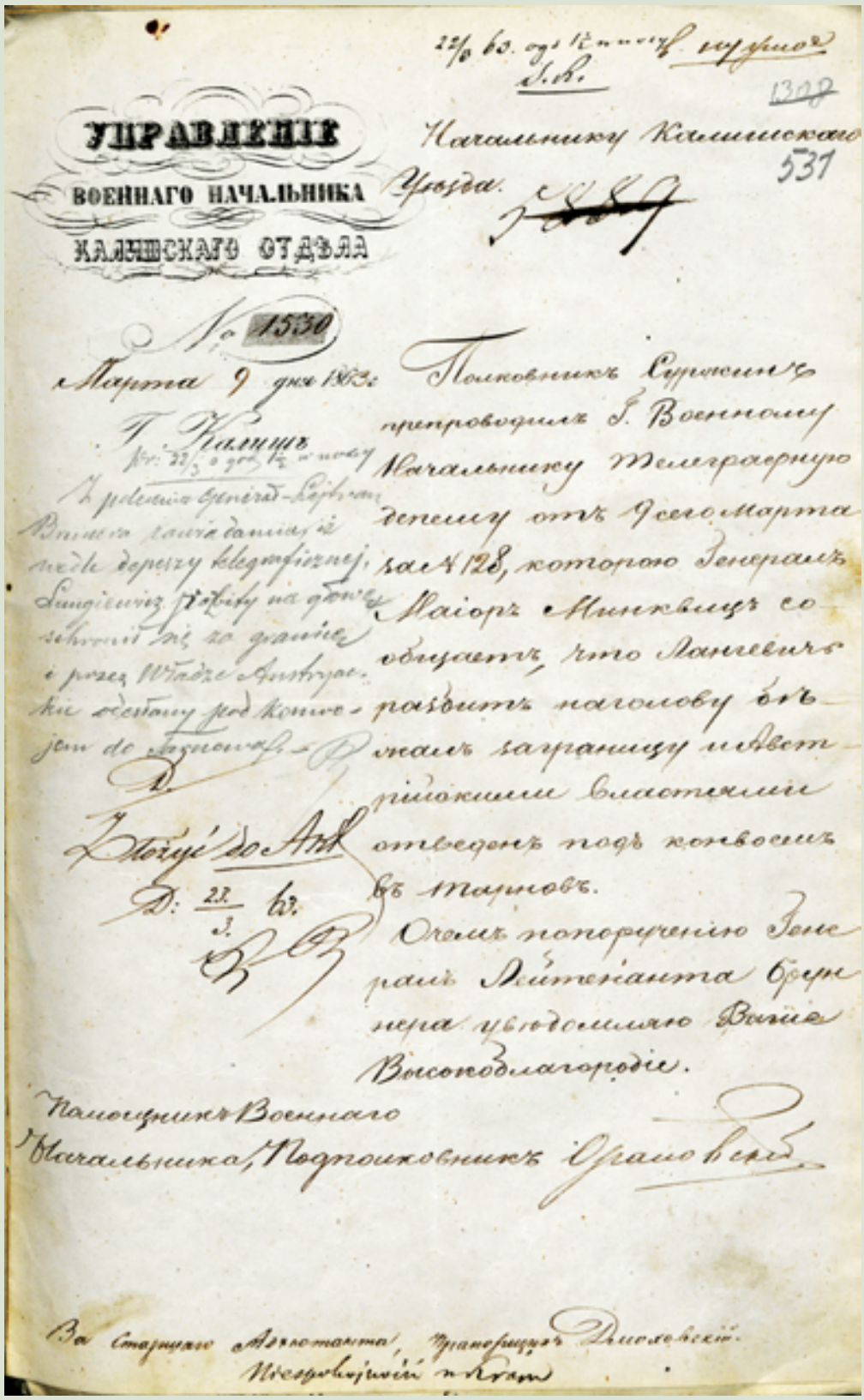

УПРАВЛЕНІЕ
ВОЕННАГО НАЧАЛЬНИКА
КАЛИШСКАГО ОТДѢЛА

№ 1530

Марта 9 дня 1863.
Г. Калишъ

Начальнику Калишскаго Уѣзда.

Полковникъ Сурмонтъ препровождаетъ Г. Военному Начальнику Телеграфную депешу отъ 9 сего Марта за № 128, которою Генералъ Маіоръ Минквицъ сообщаетъ, что Лангевичъ разбитъ наголову въ чемъ заграницу навѣстрѣчающимъ отведенъ подъ конвоемъ въ Тарновъ.

Сообщаю по порученію Генералъ Лейтенанта Барнера увѣдомляю Ваше Высокоблагородіе.

Помощникъ Военнаго Начальника, Подполковникъ Урановскій

28.

29. Fragment odpisu wyroku Sądu Najwyższego w Berlinie z 28 grudnia 1864 r. w procesie przeciwko Polakom z zaboru pruskiego wspomagającym powstanie styczniowe.

Akta miasta Pleszewa, sygn. 1791, k. 41

Wymienieni w wyroku hrabia Jan Działyński, Alexander von Guttry, Wladimir von Wolniewicz, Philipp Koraczewski, Edmund von Taczanowski, Wladislaus von Zakrzewski, Simon Radecki, Boleslaus von Lutomski, Sigismund von Jaraczewski, Josef Alois Segfried za zdradę stanu zostali zaocznie skazani na karę śmierci.

W Pleszewie działalność niepodległościową prowadzili synowie mieszczan, należący do Komitetu Polskiego oraz członkowie Bractwa Jedności, Kasy Oszczędnościowej, Pomocy Macierzy. Z chwilą wybuchu powstania powstał Komitet Narodowy, na czele którego stanął Szarecki. Współpracowali z nim Edmund Taczanowski i ks. Stanisław Rymarkiewicz. W marcu 1863 r. okoliczna szlachta i duchowieństwo przeprowadziło zbiórkę, dzięki której zakupiono broń. Oddział dowodzony przez Taczanowskiego przedostał się na teren Królestwa Polskiego i zajął Pyzdry. Hrabia Jan Działyński był jednym z oficerów w oddziale E. Taczanowskiego. Choć w prezentowanym wyroku E. Taczanowski został skazany na karę śmierci w drugim procesie przed sądem w Berlinie (pół roku później) skazano go na konfiskatę broni i ekwipunku.

W 1942 r. zarząd okupacyjny Archiwum Państwowego w Poznaniu przejął najstarsze akta pleszewskie. Pozostałe trafiły w 1957 r. do Powiatowego Archiwum Państwowego w Kaliszu, a stamtąd celem scalenia i opracowania w 1958 r. przekazane zostały do APP. Do kaliskiego Archiwum zwrócono je w 1964 r. Kolejne dopływy przekazały: Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Pleszewie w 1963 r. i 1965 r. oraz Urząd Miasta i Gminy w Pleszewie w 2002 r. i 2007 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 84
- Bródka S., *Miejsca pamięci narodowej ziemi pleszewskiej,* Pleszew 1986
- Bródka S., Hajdasz W., *Miejsca pamięci narodowej ziemi pleszewskiej*, Pleszew 2012
- Kryszak F., *Dzieje miasta Pleszewa na podstawie źródeł historycznych*, Pleszew 1938, s. 66-72

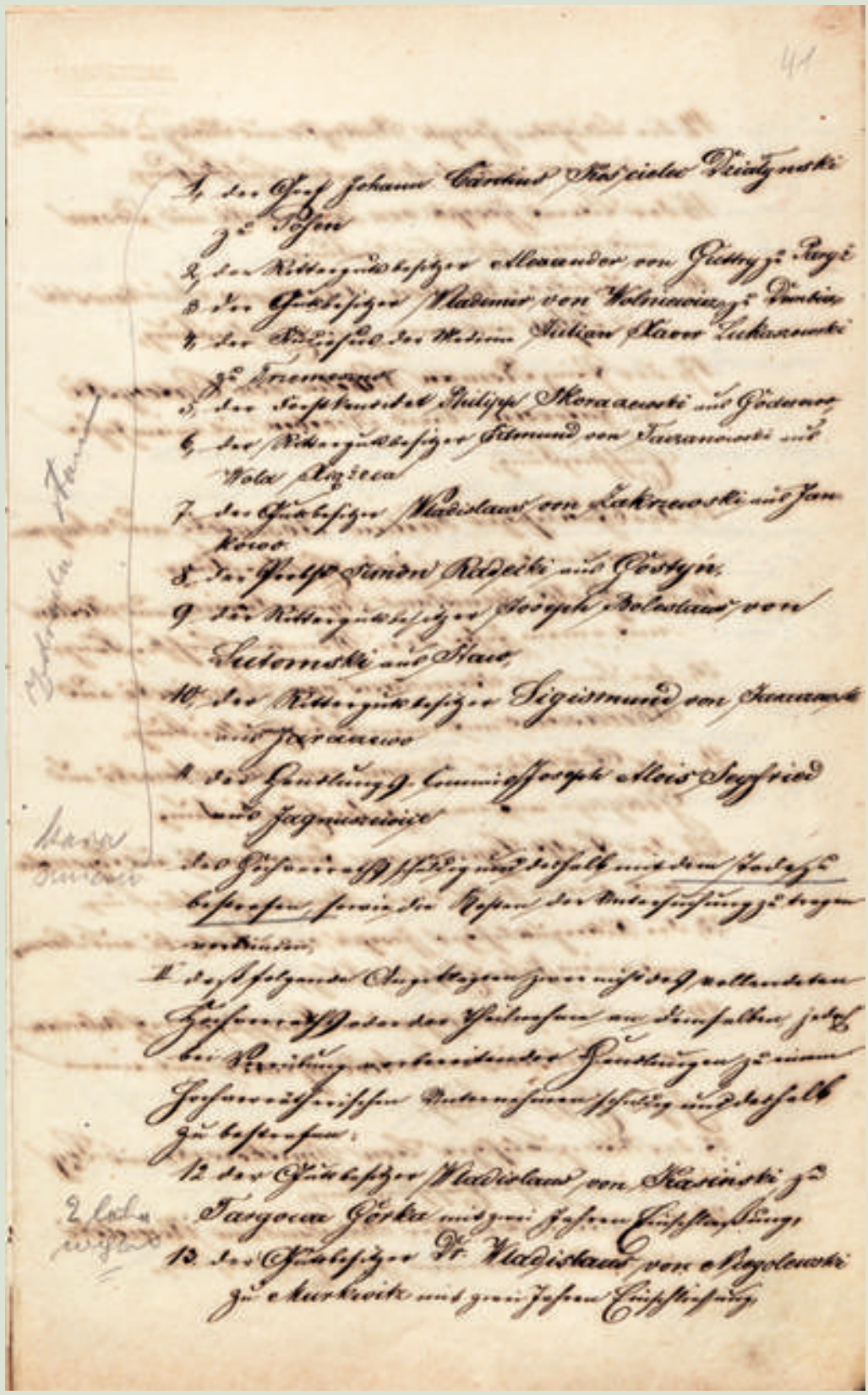

29.

30. Akt urodzenia Prezydenta II RP Stanisława Wojciechowskiego z 1869 r.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Józefa Kalisz, sygn. 45, akt urodzenia nr 65

Stanisław Wojciechowski był Prezydentem II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1922-1926. Urodził się we wsi Tyniec w 1869 r., jego ojciec Feliks Wojciechowski był naczelnikiem kaliskiego więzienia*. Naukę pobierał w Męskim Gimnazjum Klasycznym (obecnie I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka). Studiował na Uniwersytecie Warszawskim. Był ministrem spraw wewnętrznych w rządzie Ignacego Paderewskiego i Leopolda Skulskiego. Po zabójstwie Prezydenta Gabriela Narutowicza, zgodnie z konstytucją, jego funkcję przejął Marszałek Sejmu Maciej Rataj. 20 grudnia 1922 r. zebrało się Zgromadzenie Narodowe i wybrało Stanisława Wojciechowskiego na urząd Prezydenta II Rzeczypospolitej Polskiej. Pełnił tę funkcję do przewrotu majowego. Będąc prezydentem odwiedził Kalisz 2 czerwca 1923 r. Podczas tej wizyty nadano mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Kalisza. Po ustąpieniu ze stanowiska nie angażował się w politykę. Zmarł w Warszawie w 1953 r. i został pochowany na Powązkach. Jego imię nosi Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Kaliszu.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Józefa Kalisz z lat 1827-1874 zostały przekazane w 2018 r., w ramach scalania zespołów, do Archiwum Państwowego w Kaliszu z Archiwum Państwowego w Poznaniu. W archiwach państwowych przechowywane są tzw. duplikaty ksiąg metrykalnych. Księga była wewnętrznie podzielony na trzy części: urodzenia, małżeństwa i zgony, obejmując tylko jeden rok.

- Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), Kaliski Zarząd Powiatowy, sygn. 724, s. 4
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 425
- Rezler M., *Wojciechowski Stanisław (1869-1953)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 296-297
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914-1990,* Warszawa 1991, s. 38
- Steczek-Czerniawska E., *Stanisław Wojciechowski*, Kalisz 2011

* Na podstawie tłumaczenia z języka rosyjskiego wykonanego przez Małgorzatę Grzesińską

30.

31. Statut dla dobrowolnej straży ogniowej w Sulmierzycach z 19 lutego 1876 r.

Akta miasta Sulmierzyce, sygn. 246, k. 1

W dotychczasowych opracowaniach dotyczących historii Sulmierzyc podawano błędnie, że straż pożarna w Sulmierzycach powstała dopiero w okresie międzywojennym. Prezentowany dokument, który rzuca nowe światło na historię straży w tym mieście został odkryty w 2017 r. podczas przygotowania materiałów na sesję historyczną z okazji 560-lecia nadania praw miejskich. Miasto Sulmierzyce oficjalnie istnieje od 1457 r., kiedy to został wydany dokument lokacyjny, tworzący miasto z terytoriów trzech miejscowości: Granowice, Stare i Modne Sulmierzyce. Osadnictwo istniało tu o wiele wcześniej, już w epoce kamiennej. W okresie, z którego pochodzi dokument Sulmierzyce liczyły ok. trzech tysięcy mieszkańców, z czego zdecydowaną większość stanowili katolicy, kilka procent protestanci i Żydzi. Podstawowym zajęciem ludności było rolnictwo, oprócz którego rozwijało się też rzemiosło. Funkcjonowały cechy: szewski, garncarski, kowalski i krawiecki. Z Sulmierzyc pochodzi późnorenesansowy poeta Sebastian Fabian Klonowicz.

Akta przejęte zostały z Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Sulmierzycach w 1957 r. do Powiatowego Archiwum Państwowego w Kaliszu. Po opracowaniu zostały w 1958 r. przekazane do Archiwum Państwowego Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego w Poznaniu, skąd wróciły w 1960 r. (bez najstarszych dokumentów). Niewielkie dopływy przekazał do kaliskiego archiwum Urząd Miejski w Sulmierzycach w 1968 r., 2000 r. i 2009 r.

- Anders P., *Województwo kaliskie...*, op. cit., s. 330-332
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 88
- Bestian-Zając A., *Społeczeństwo Sulmierzyc w XIX w.*, „Dziedzictwo Kulturowe Miasta Kalisza i Regionu Południowej Wielkopolski", t. I, 2011, s. 182-199
- Gierszewicz S., *Miasto w Polsce Ludowej i III Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje miasta Sulmierzyce*, praca zbiorowa pod red. Karola Olejnika, Sulmierzyce 2000, s. 174-175
- Tadeusiewicz H,, *Klonowic Sebastian Fabian* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 148
- Wawrzyńczak J., *Sulmierzyce – miasto Klonowicza,* Sulmierzyce 1957

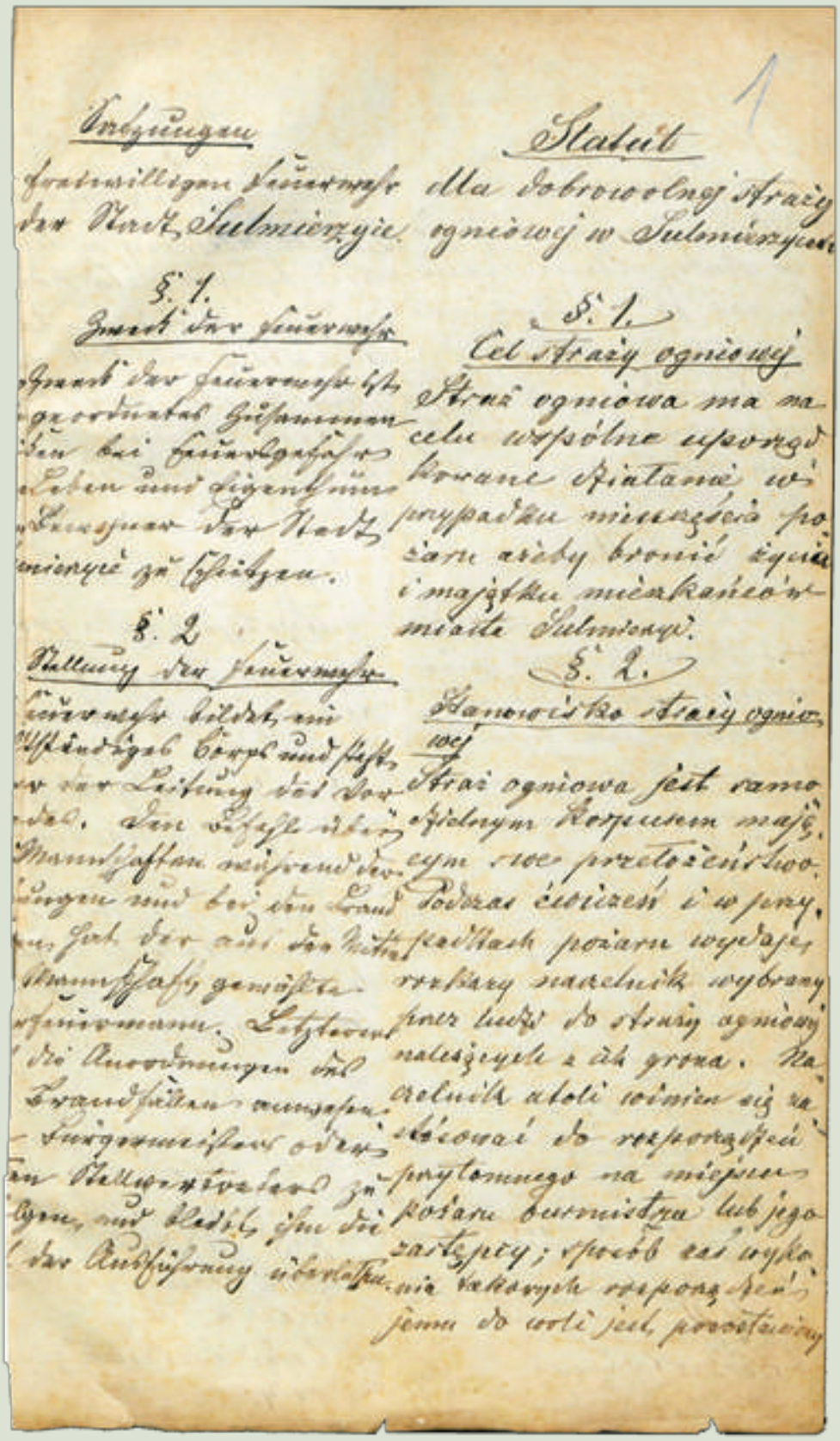

1

Ordnungen
freiwilligen Feuerwehr
der Stadt Sulmierzyce

§. 1.
Zweck der Feuerwehr

Zweck der Feuerwehr ist
gemeinsames Zusammen-
leben bei feuergefahr
Leben und eigenthum
Einwohner der Stadt
Sulmierzyce zu schützen.

§. 2
Stellung der Feuerwehr

Feuerwehr bildet ein
selbständiges Corps und steht
unter der Leitung des Vor-
stand. Den Befehl über
Mannschaften während der
Ausgang und bei dem Brand
hat der ältere der Mitte
Mannschaft gewählte
Feuermann. Letzterer
die Anordnungen des
Brandstätten ausgehen
Bürgermeisters oder
dem Stellvertreter zu
leiten, und bedient sich die
der Ausführung überhaupt

Statut
dla dobrowolnej straży
ogniowej w Sulmierzycach

§. 1.
Cel straży ogniowej

Straż ogniowa ma na
celu wspólne uporząd-
kowane działanie w
przypadku niszczącego po-
żaru aby bronić życia
i majątku mieszkańców
miasta Sulmierzyc.

§. 2.
Stanowisko straży ogniowej

Straż ogniowa jest samo-
dzielnym korpusem maję-
cym swe przełożeństwo.
Podczas ćwiczeń i w przy-
padkach pożaru wydaje
rozkazy starszyk wybrany
przez ludzi do straży ogniowej
należących z ich grona. Sta-
rszyk atoli winien się za-
stósować do rozporządzeń
przybywającego na miejsce
pożaru burmistrza lub jego
zastępcy; sposób ich wyko-
nania takowych rozporządzeń
jemu do woli jest pozostawiony

31.

32. Akt urodzenia pisarki Marii Dąbrowskiej z d. Szumskiej z 1890 r.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Tykadłów, sygn. 66, akt urodzenia nr 14

Późniejsza pisarka Maria Dąbrowska urodziła się 6 października 1889 r. w Russowie pod Kaliszem. Jej rodzice, ojciec Józef Szumski i matka Ludomira z Gałczyńskich, nadali na chrzcie córce imiona Marianna Kazimiera*. Jej akt urodzenia został zarejestrowany w parafii dopiero w 1890 r. z powodu oczekiwania na przyjazd ojca chrzestnego Kazimierza Wojciechowskiego z Paryża. W Russowie rodzina Szumskich mieszkała od stycznia 1889 r. do 1908 r., kiedy to Józef Szumski kupił na własność część majątku Poklęków. W Kaliszu Maria Dąbrowska uczęszczała na pensję Heleny Semadoniowej i do gimnazjum. Brała udział w strajku szkolnym w 1905 r., po czym musiała się przenieść na pensję do Warszawy. Studiowała w Lozannie i Brukseli. W 1910 r. debiutowała korespondencjami z zagranicy w „Gazecie Kaliskiej". Wyszła za mąż za Mariana Dąbrowskiego. Od 1924 r. poświeciła się wyłącznie twórczości literackiej. Do jej najbardziej znanych dzieł należą „Noce i dnie", w których jest wiele odniesień do Russowa i Kalisza. Maria Dąbrowska zmarła w Warszawie 19 maja 1965 r. W 1960 r. nadano pisarce Honorowe Obywatelstwo Miasta Kalisza, a podczas sesji poświęconej jej twórczości i jubileuszowi 50-lecia pracy twórczej w 1962 r., podjęto inicjatywę, aby nadać nowo budowanej dzielnicy mieszkaniowej Kalisza nazwę „Kaliniec", a jej główną ulicę nazwać imionami bohaterów „Nocy i dni" - „Bogumiła i Barbary".

Księga z zapisem dotyczącym narodzin Marii Szumskiej przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Żelazkowie. Przechowywane Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Tykadłów pochodzą z lat 1812-1916.

- Garsztka W., *Maria Dąbrowska (1889-1965),* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.info.kalisz.pl/biograf/dabrowsk.htm (stan na 06.08.2019)
- Kolańczyk A., *Kalisz i Russów...*, op. cit.
- Polanowski E., *Dąbrowska Maria* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 77-78
- Sutarzewicz H., *Asnyk, Konopnicka...*, op. cit., s. 54-55

* Na podstawie tłumaczenia z języka rosyjskiego wykonanego przez Małgorzatę Grzesińską

14. Pycebr. Cosmadebr br celenin Makadlebr cidnoro [: debambnadzamoro] Arpnde
mbcara bocmbcomb debbemmoro roda, br debamb racobr no nobydne.. Ibu la
dnno Iomopb Шyacbiu [: Józef Szumski :] Adamnemzamopb mecmcin Pyc-
cebr u mancbb br Pycebr fumelbcbyromzin, copobka nanu bcmb amb po-
dy, br npnzymcbie Bladnecbaba Menzmbcbaro mocobnika Hacbmcbaro
Ynzda copobka bcmb, u Bpomncbaba Tadbmubcbaro npnopcecopa
Hacbmcbaro Tnmoazin, copobka nanu bcmb amb pody, abocrb fumelbcbyro-
mzepb br nopydr Hacbmcr, u npnzabnb nacb nbladenza fanbcbaro mola
npobecmaro br deprebom Pycebr dbadzamb cembzymoro Cemmdcpa [: mecmoro
Otmadpa] mbcara bocmbcomb bnembqecmb debbemoro roda br bocmb racob upzy-
omb zakonomu cu fanb Mocdomupb pobzenomu Tadbmubcbiu [: Ludomiry
z Gałczyńskich] mpnzdzamu mpcrb bcmb amb pody. Ublademzy omnmy npu
cbemomb npenzenin cbepmecmomb cac mecta dana dba mecma Mapianna Ka-
zimipa [: Maryanna Kazimira] a bocnpicacmbcmbom cu Sbcbr: Kazimipb
Balmazebcbiu Kanepb = repb dbopa Ero Blaropocmubocmba Aba XIII
Panbr, Kacb pabno bladnecb mecmnia Pycebr, fumelbcbyromzin br nopydr
Papafr, u Mapianna Tadbmubcka fumelbcbyromza br nopydr Hacbmcr. –
Omloczyc cac Aima nocmadobacb no npacmnr Bocnpicacmbca Kazimipa
Balmazebcbaro kacb fumelbcbyromzpa br nopydr Papafr. – Acmb cac abzzbcbla-
mzamy u cbudmecmbcmb npocmmomb, u zamocmb nacma u npnzmecbyromzymu
nodmacmb. –
Kcmdz Abzymmb Tadbzebcbiu odpzymzin Acmb pabzamcmmo cmmozcia

Józef Szumski ojciec.

Władysław Szymański

Bronisław Gałczyński

32.

33. Akt urodzenia biskupa Michała Kozala z 1893 r.

Urząd Stanu Cywilnego Krotoszyn - obwód wiejski, sygn. 58, akt urodzenia nr 264

Michał Kozal urodził się w Nowym Folwarku koło Krotoszyna. Do szkoły powszechnej uczęszczał w Kobiernie i Krotoszynie. Jako uczeń krotoszyńskiego gimnazjum brał udział w strajku szkolnym, działał w tajnym Towarzystwie Tomasza Zana (przyjaciela Adama Mickiewicza, członka Towarzystwa Filomatów i Filaretów), którego przez pewien czas był prezesem. Po maturze wstąpił do Seminarium Duchownego w Poznaniu, skąd przeniósł się do Gniezna. Tam przyjął święcenia kapłańskie w 1918 r. Pracował w parafiach w Kościelcu koło Inowrocławia, w Pobiedziskach i w Krostkowie koło Nakła. Angażował się w pracę różnych organizacji m. in. Stowarzyszenia Kobiet Pracujących, Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej, Towarzystwa Pań Miłosierdzia, Towarzystwa Młodzieży Męskiej, Stowarzyszenia Robotników. Był profesorem, a od 1929 r. rektorem Seminarium Duchownego w Gnieźnie, referentem katechetycznym w Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie oraz wizytatorem wszystkich szkół na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej. Biskupem włocławskim został 12 czerwca 1939 r. W czasie wrześniowych bombardowań wychodził na ulice Włocławka, aby nieść pomoc sanitarną i duchową. Został aresztowany 7 listopada 1939 r. wraz z większością duchowieństwa włocławskiego. Więziony we Włocławku, Lądzie nad Wartą, Inowrocławiu, Poznaniu, Norymberdze trafił ostatecznie do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie zmarł 26 stycznia 1943 r. Jan Paweł II beatyfikował bp. Michała Kozala 14 czerwca 1987 r. w Warszawie.

Księga z zapisem dotyczącym narodzin Michała Kozala przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Krotoszynie. Urzędy stany cywilnego w Prusach wprowadzono na mocy ustawy z 9 marca 1874 r. o prowadzeniu rejestrów stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw (obowiązującej od 1 października).

- Galiński A. Budziarek M., *Akcje okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego w Kraju Warty*, Łódź 1997, s. 18
- Gryczyński M., *Patron trudnych czasów - bł. Michał Kozal*, [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2012/Przewodnik-Katolicki-22-2012/Wiara-i-Kosciol/Patron-trudnych-czasow-bl-Michal-Kozal (stan na 24.07.2019)
- Jakubek E., *Kozal Michał bł., (1893-1943)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. I...,* op. cit. s. 160-161

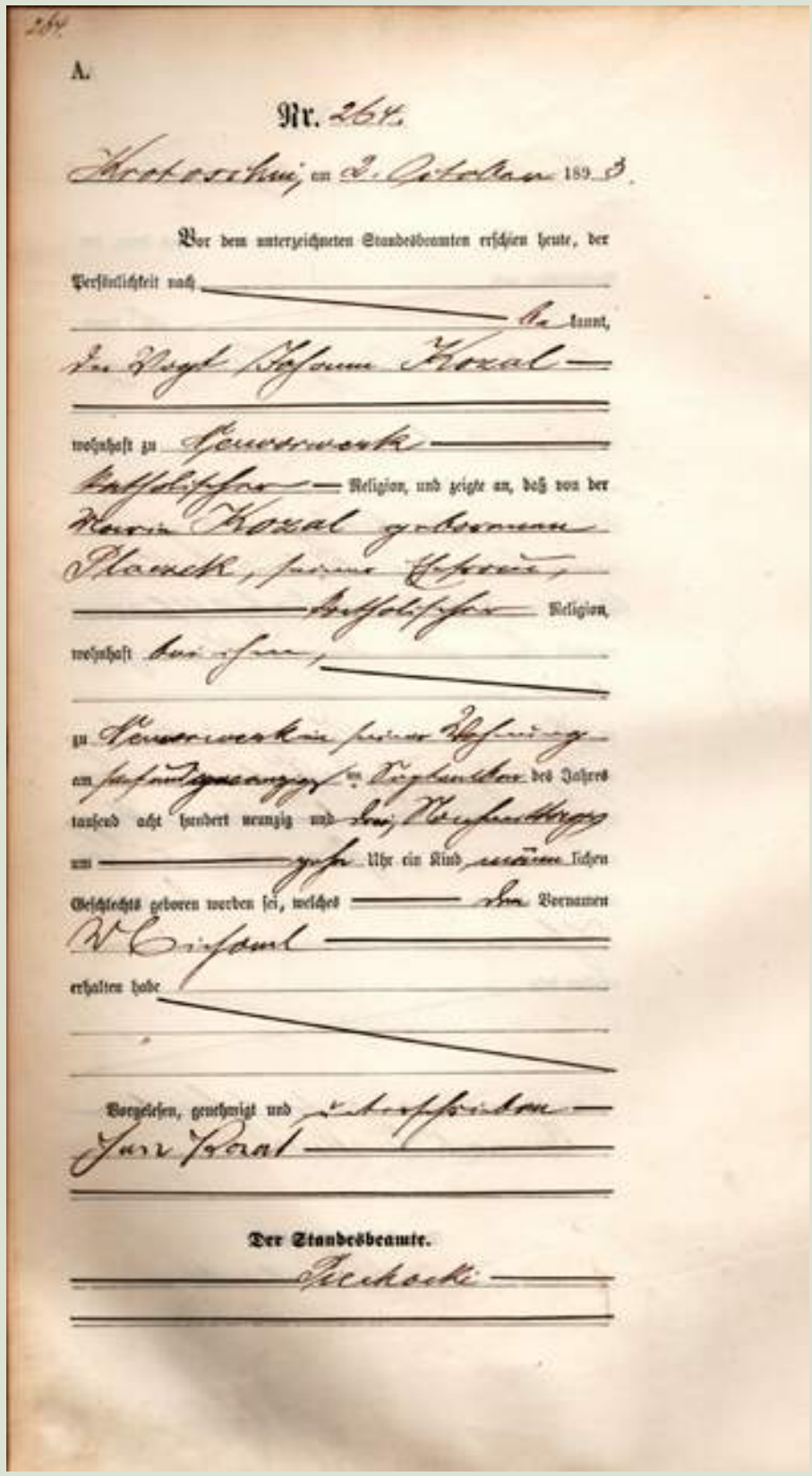

264.

A.

Nr. 264.

Krotoschin, am 2. October 189 3.

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute, der Persönlichkeit nach bekannt,

der Vogt Johann Kozal

wohnhaft zu Neuerwerk

katholischer Religion, und zeigte an, daß von der Maria Kozal geborenen Planck, seiner Ehefrau,

katholischer Religion,

wohnhaft bei ihm,

zu Neuerwerk in seiner Wohnung

am achtundzwanzigsten September des Jahres tausend acht hundert neunzig und drei Nachmittags um sechs Uhr ein Kind männlichen Geschlechts geboren worden sei, welches den Vornamen

Vincent

erhalten habe.

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

Jan Kozal

Der Standesbeamte.

Piechocki

33.

34. Akt urodzenia generała Kazimierza Glabisza z 1893 r.

Urząd Stanu Cywilnego Odolanów – obwód miejski, sygn. 70,
akt urodzenia nr 44

Gen. Kazimierz Glabisz urodził się w Odolanowie w 1893 r. Był absolwentem Gimnazjum Męskiego w Ostrowie. Zapisał się w dziejach jako wybitny sztabowiec, w czasie II wojny światowej dowódca dywizji piechoty. Był założycielem Gimnazjalnego Klubu Sportowego „Venetia", prezesem Polskiego Komitetu Olimpijskiego i Polskiego Związku Piłki Nożnej. Po wojnie pozostał w Londynie, działał w organizacjach polonijnych, publikował w prasie emigracyjnej. Zmarł w 1981 r w Londynie. W 2008 r. sprowadzono szczątki generała do Ojczyzny, urna spoczęła w kościele św. Marcina w Odolanowie.

Księga z zapisem dotyczącym narodzin Kazimierza Glabisza przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Odolanowie. Akta stanu cywilnego rejestrowano w trzech osobnych księgach (urodzeń, małżeństw i zgonów) w dwóch egzemplarzach. Pierwopis (Haupt-Register) zostawał w urzędzie, wtóropis (Neben-Register) przekazywano na przechowywanie do właściwego Sądu Obwodowego (Amtsgericht). W okresie zaboru pruskiego księgi prowadzone były w języku niemieckim, a od 1920 r. po polsku.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 442
- Biernaczyk J., *Wybitni profesorowie, absolwenci i wychowankowie Almae Matris Ostroviensis* [w:] *Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje...*, op. cit., s. 255
- Rezler M., *Glabisz Kazimierz (1893-1981)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...,* op. cit., s. 106-107

44A.

Nr. 44

Adelnau am 15. Februar 1892

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute, der Persönlichkeit nach bekannt, der Bäckermeister Nicodemus Glabisz wohnhaft zu Adelnau katholischer Religion, und zeigte an, daß von der Bäckerfrau Glabisz geborenen Bobowska seiner Ehefrau katholischer Religion, wohnhaft bei ihm zu Adelnau in seiner Wohnung am zehn ten Februar des Jahres tausend acht hundert neunzig und drei Vormittags um zehn ein halb Uhr ein Kind männlichen Geschlechts geboren worden sei, welches den Vornamen Casimir erhalten habe.

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben
Nicodemus Glabisz

Der Standesbeamte.
Mathias

34.

35. Akt urodzenia generała Mieczysława Makarego Smorawińskiego z 1894 r.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Mikołaja Kalisz, sygn. 56, akt urodzenia nr 18

Przyszły generał Mieczysław Smorawiński urodził się w Kaliszu 25 grudnia 1893 r. Akt urodzenia zarejestrowano jednak dopiero 15 stycznia 1894 r.*. Wraz z siedmiorgiem rodzeństwa był wychowywany w duchu patriotycznym, najlepszym tego dowodem jest drugie imię – Makary – nadane na cześć dziadka powstańca styczniowego. Ojciec prowadził zakład garbarski najpierw w Kaliszu, potem w Turku. Mieczysław był uczniem Szkoły Handlowej w Kaliszu (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki). Już w czasach szkolnych angażował się w działalność niepodległościową. W 1914 r. wstąpił do Legionów Polskich, wykazał się wybitną odwagą w walkach, za co otrzymał kolejne awanse i odznaczenie. Brał czynny udział w wojnie obronnej 1939 r. 20 września tego roku został aresztowany we Włodzimierzu Wołyńskim i wywieziony do Kozielska. Zamordowany przez NKWD w Katyniu 8 kwietnia 1940 r.

Księga z zapisem dotyczącym narodzin Mieczysława Makarego Smorawińskiego przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Kaliszu. W 2018 r. do kaliskiego archiwum, w ramach scalania zasobu, trafiły akta metrykalne z lat 1827-1874 z Archiwum Państwowego w Poznaniu. Obecnie przechowywane Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Mikołaja Kalisz pochodzą z lat 1827-1828, 1841-1916.

- Bedyński K., *Kaliszanie – ofiary zbrodni katyńskiej,* Kalisz 2010, s. 48
- *Kalisz i region kaliski...*, op. cit., s. 119
- Mazur G., *Generał Mieczysław Smorawiński*, Turek 2012
- Schlender G., *Smorawiński Mieczysław Makary (1893-1940)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. III...*, op. cit., s. 376-378

* Na podstawie tłumaczenia z języka rosyjskiego wykonanego przez Małgorzatę Grzesińską

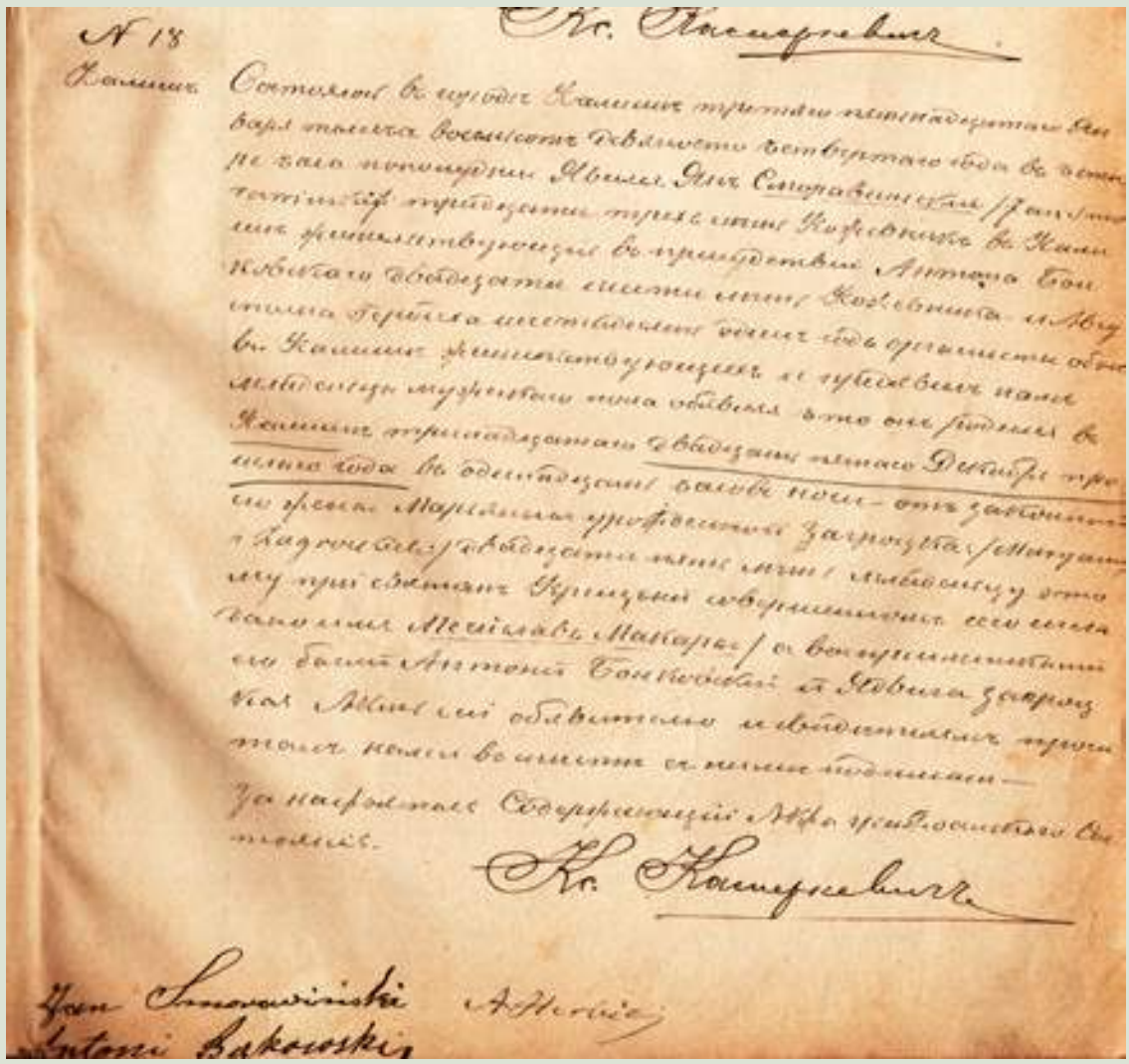

№ 18

Kr. Kamieniewski

Kalisz. Состоялось въ городѣ Калишѣ третьяго пятнадцатаго Февраля тысяча восемьсотъ девятьсотъ четвертаго года въ семь часовъ пополудни. Явился Янъ Сморавинскій /Jan Smorawiński/ тридцати трехъ лѣтъ Кузнецкій въ Калишѣ жительствующій въ присутствіи Антона Бонковскаго свободнаго гражданина Козьминта и Мустыслава Берлеса шестьдесятъ восьмъ годъ отъ роду имѣющихъ въ Калишѣ жительствующихъ и грамотныхъ нашелъ сегодняшнюю мину объявилъ что онъ рождился въ Калишѣ принадлежитъ свободнаго пола одинадцатаго мѣсяца Декабря тысячи года въ одинадцать часовъ ночи — отъ законнаго брака Марьянны урожденной Загрозка /Marianny z Zagrozków/ свободнаго пола супругу при сожитіи Францыя совершившаго сей акта нарекли Мечиславъ Макаръ /a wcześniejszym Mieczysław Makar/ а вновь рожденнаго дитя Антоній Бонковскій и Явила Загрозка /Antoni Bonkowski i Jewila Zagrozka/ Akt ten obwitano i odczytano w obecności świadków — Jan Smorawiński i Antoni Bonkowski.

За настоящаго Секретаря Мѣста Староста Свитковскій.

Kr. Kamieniewski

Jan Smorawiński

Antoni Bonkowski

35.

36. Życzenia imieninowe dla Adama Asnyka przekazane poecie wraz z albumem fotografii z rodzinnego miasta z 1896 r.

Zbiór fotografii i pocztówek, sygn. 1

Życzenia zostały napisane przez Stefana Gillera z Opatówka w imieniu mieszkańców Kalisza w 1896 r., pod którymi podpisali się najwybitniejsi obywatele Kalisza. Stefan Giller jako uczeń Wyższej Szkoły Realnej w Kaliszu był szkolnym kolegą Adama Asnyka. Obaj ukończyli szkołę w 1853 r. Zapoczątkowana wówczas przyjaźń przetrwała aż do śmierci Asnyka w 1897 r. Giller organizował obchody jubileuszów literackich i artystycznych m.in. Adama Asnyka i Heleny Modrzejewskiej. Imieniny roku 1896 miały szczególny charakter, ponieważ w tym roku Adam Asnyk świętował jubileusz trzydziestolecia pracy twórczej. Z tej okazji kaliszanie przesłali mu prezent w postaci albumu fotografii rodzinnego miasta znanego kaliskiego fotografa Wincentego Borettiego.

Zbiór powstał z wyłączenia po skontrum zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1996 r. pocztówek i fotografii ze zbioru Varia – ulotki, programy, zaproszenia. Archiwalia w nim zgromadzone pochodzą z darów osób fizycznych, instytucji samorządowych i organizacji społecznych, a także z zakupów w antykwariatach i od osób fizycznych.

- Chodyła Z., *Giller Stefan January* [w:] *Wielkopolski Słownik...*, op. cit., s. 202-203
- *Kalisz i region kaliski...*, op. cit., s. 229-230
- Kolańczyk A., *Adam Asnyk*, Kalisz 2018
- Miluśka-Stasiak J., *Stefan January Giller (1833-1918). Poeta, nauczyciel i działacz społeczny*, Kalisz 2015, s. 16-20
- Steczek-Czerniawska E., *Asnyk Adam Prot* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I...*, op. cit., s. 27-30

Najpierwszemu lirykowi, współczesnej
Po Mickiewiczowskiej epoki, Najczcigodniejszemu swojemu synowi,
Rodzinne miasto
Adamowi Asnykowi.

Gród Twój rodzinny, Twój Kalisz prastary,
Gdzie trzy Skre pierwsze ujrzałeś jutrzenki
Jutrzenkę życia, i wiedzy, i wiary,
I gdzie nuciłeś Skre pierwsze piosenki,
Hołd w dniu Imienin składające głębokie,
Niesie Ci w darze z nad Prosny widoki
Falę Twych wspomnień zalśni ona sama,
Dumna, że także ma swego Adama!

Kalisz 24 Grudnia 1896 r. [Sz. O.]

Wielbiciele

W. BORETTI. PLAC Śgo JÓZEFA No 10 KALISZ.

36.

37. Akt urodzenia powstańca wielkopolskiego Stanisława Dirski z 1898 r.

Urząd Stanu Cywilnego Ostrzeszów, sygn. 89, akt urodzenia nr 129

Powstaniec wielkopolski, żołnierz Armii Krajowej. Urodził się w Ostrzeszowie, tam ukończył szkołę powszechną. Jego ojciec i brat również angażowali się w działalność społeczną i niepodległościową. Maturę zdał w gimnazjum w Paczkowie w 1918 r. Po powrocie do Ostrzeszowa działał w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół". Walczył w Powstaniu Wielkopolskim pod dowództwem ppor. Thiela, a także w wojnie polsko-bolszewickiej m.in. w bitwie o Warszawę. Do AK wstąpił w 1941 r., jego majątek Smolniki koło Grabowa był ważnym punktem kontaktowym i ośrodkiem działalności miejscowego podziemia. Dirska został aresztowany 21 października 1943 r. Niemcy torturowali go w czasie śledztwa w obozie w Radogoszczy. Zmarł w Oświęcimiu podczas apelu obozowego 13 stycznia 1944 r.

Księga z zapisem dotyczącym narodzin Stanisława Dirski przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Ostrzeszowie. Ustawa z 9 marca 1874 r. o prowadzeniu rejestrów stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw wprowadziła w Królestwie Pruskim powszechną i świecką rejestrację urodzeń, małżeństw oraz zgonów, którą powierzono specjalnym urzędnikom stanu cywilnego (Standesbeamte), mianowanym i nadzorowanym przez władze administracyjne.

- *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, oprac. Anna Laszuk, Warszawa 1998, s. III-IV
- Jakubek E., *Dirska Stanisław (1898-1944)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. II...*, op. cit., s. 57-58
- *Powstańcy wielkopolscy z ziemi ostrzeszowskiej*, red. Marek Makieła, Marek Rezler, Zygmunt Wierusz, Poznań 2001, s. 30-31

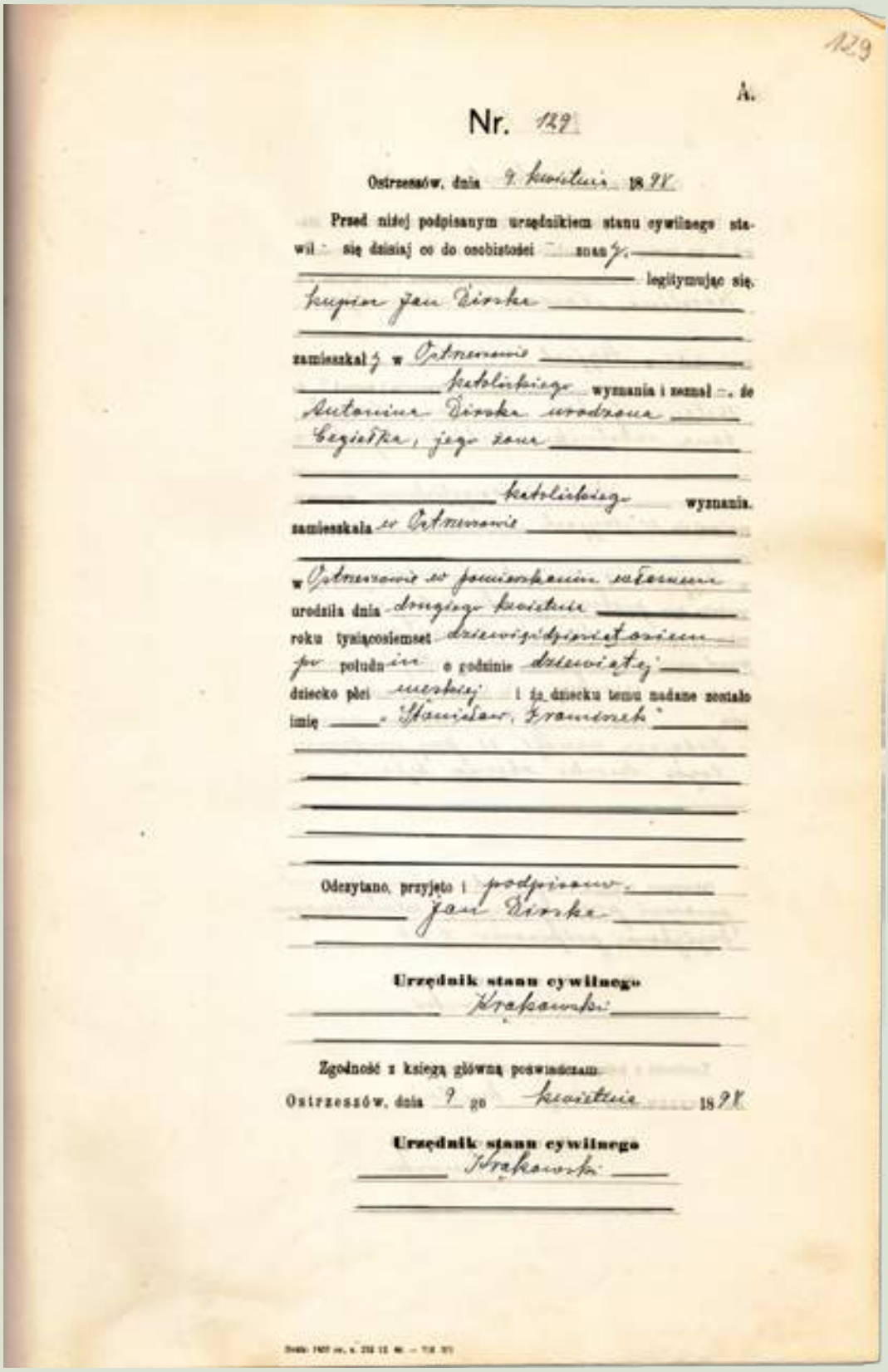

129

A.

Nr. 129

Ostrzeszów, dnia 9. kwietnia 1898

Przed niżej podpisanym urzędnikiem stanu cywilnego stawił się dzisiaj co do osobistości znany, legitymując się kupiec Jan Dzierska

zamieszkały w Ostrzeszowie katolickiego wyznania i zeznał, że Antonina Dzierska urodzona Bezietka, jego żona katolickiego wyznania, zamieszkała w Ostrzeszowie

w Ostrzeszowie w pomieszkaniu własnem urodziła dnia drugiego kwietnia roku tysiącosiemset dziewięćdziesiątego ósmego po południu o godzinie dziewiątej dziecko płci męskiej i za dziecku temu nadane zostało imię „Stanisław Franciszek"

Odczytano, przyjęto i podpisano.
Jan Dzierska

Urzędnik stanu cywilnego
Krakowski

Zgodność z księgą główną poświadczam.
Ostrzeszów, dnia 9 go kwietnia 1898

Urzędnik stanu cywilnego
Krakowski

37.

38. Tableau maturzystów Szkoły Realnej w Kaliszu z 1900 r.

Zbiór fotografii i pocztówek, sygn. 1158

Władze rosyjskie utworzyły w 1883 r. rządową Szkołę Realną (Gimnazjum Realne) w Kaliszu. Była szkołą męską, ogólnokształcącą, typu matematyczno-przyrodniczego. Przygotowywała do studiów na wydziałach matematyczno-fizycznych i medycznych. Budynek Gimnazjum Realnego jest wykorzystywany po dziś dzień na cele oświatowe. Obecnie mieści się tam III Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Kaliszu. Jednym z absolwentów był Paweł Nestrypke (ur. 30 stycznia 1882 w Kaliszu, zm. 29 marca 1950 r. w Katowicach) – polski inżynier elektryk, specjalista w zakresie tramwajów elektrycznych, dyrektor przedsiębiorstw tramwajowych w Poznaniu i na Śląsku, działacz związkowy, uczestnik konspiracji antyhitlerowskiej. Na fotografii w trzecim rzędzie od góry, pierwszy z prawej. Jego rodzice i bracia spoczywają na kaliskim cmentarzu ewangelickim.

Tableau trafiło do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1961 r., przekazane przez Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Kaliszu. Reprezentujący PTH inż. Jan Rottengruber pisał w załączonym liście, że przekazanie fotografii było życzeniem jej właściciela, Mieczysława Stodolskiego (piąty rząd od góry, pierwszy z lewej).

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 684
- Małyszko S., *Zabytkowe cmentarze...*, op. cit., s. 99
- *Szkolnictwo ziemi kaliskiej...*, op. cit., s. 73

38.

39. Fotografia Wojciecha Jabłkowskiego, członka Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej z 1905 r.

Spuścizna rodziny Jabłkowskich z Kalisza, sygn. 1

Wojciech Jabłkowski urodził się 22 kwietnia 1885 r. Na przełomie 1905-1906 r. przebywał w Warszawie gdzie w październiku 1906 r. uzyskał dyplom jako czeladnik cukierniczy i wrócił do Kalisza, aby stawić się do poboru wojskowego. Prezentowana fotografia została wykonana właśnie w stolicy. Wcześnie wstąpił w szeregi PPS, do której należeli jego starsi bracia. W tym czasie w kaliskich strukturach PPS działał Władysław Gajewski, prowokator i agent carskiej Ochrany. Podwójna działalność Gajewskiego wyszła na jaw i postanowiono wykonać na zdrajcy wyrok śmierci. Zamach przeprowadzony przez Wojciecha Jabłkowskiego 7 listopada 1906 r. doprowadził do likwidacji szpiega. Władze rosyjskie bardzo szybko schwytały Jabłkowskiego. Sąd wojenno-polowy pod przewodnictwem generał-majora Kaznakowa skazał go 9 listopada 1906 r. na karę śmierci przez rozstrzelanie. Wyrok wykonano natychmiast, w nocy, na dziedzińcu kaliskiego więzienia i tam oprawcy pogrzebali ciało Jabłkowskiego. W 1926 r. dokonano ekshumacji, następnie szczątki bojownika przewieziono na cmentarz miejski w Kaliszu i tam pochowano. W tym samym roku Jabłkowskiego uhonorowano ulicą jego imienia. 1 marca 2019 r. w ramach obchodów Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych, z inicjatywy APK, na murach kaliskiego więzienia odsłonięto baner, upamiętniający m.in. Wojciech Jabłkowskiego.

W 2018 r. do Archiwum Państwowego w Kaliszu trafił zbiór dokumentów rodziny Jabłkowskich. Pamiątki przekazała Anna Jabłkowska-Klimas, córka bratanka Wojciecha.

- Jabłkowska-Klimas A., *Wspomnienie o dziadkach*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Genealogicznego Kalisia", t. II, 2012, s. 12–24
- Schlender G., *Jabłkowski Wojciech (1885-1906)* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. III,..*, op. cit., s. 163-164
- Schlender G., *Oni walczyli o naszą wolność*, Kalisz 2019, s. 8-9

39.

40. Przejście graniczne rosyjsko-pruskie w Skalmierzycach-Szczypiornie w latach 1900-1914

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 33

Szczypiorno stało się miejscowością graniczną pomiędzy Prusami a Rosją po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. Wtedy pobudowano tu urząd celny i koszary dla pruskiego garnizonu wojsk pogranicznych. Było to jedno z najważniejszych przejść granicznych w imperium rosyjskim. W 1915 r. w Szczypiornie powstał niemiecki obóz jeniecki, w którym początkowo przebywali tylko Rosjanie, natomiast później więźniowie różnych narodowości: od Belgów, Francuzów i Serbów, poprzez Brytyjczyków i Amerykanów po Hindusów i Murzynów. W 1917 r. internowano tu legionistów Józefa Piłsudskiego. W 1918 r. zorganizował się w koszarach batalion pograniczny składający się w większości z ochotników przybyłych z zaboru pruskiego, który brał udział w Powstaniu Wielkopolskim. W okresie międzywojennym stacjonował w koszarach 29 Pułk Strzelców Kaniowskich. W 1927 r. Kalisz i Szczypiorno odwiedził Józef Piłsudski. Podczas tej wizyty w Szczypiornie odsłonięto pomnik legionistów, natomiast w Kaliszu Piłsudski otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Miasta. W 1955 r. w rozbudowanych koszarach powstało Centrum Wyszkolenia Służby Więziennej. Od 1976 r. miejscowość Szczypiorno jest częścią miasta Kalisza.

W 2001 r. Archiwum Państwowe w Kaliszu otrzymało dokumenty zgromadzone przez Tadeusza Martyna z Kalisza – znanego kolekcjonera archiwaliów dotyczących historii Kalisza i powiatu kaliskiego, ze szczególnym uwzględnieniem zbrodni hitlerowskich oraz autora publikacji prasowych poruszających tą tematykę, członka Polskiego Towarzystwa Historycznego, ZBoWiD oraz kaliskiej delegatury Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Poznaniu.

- Kozłowski M., *Józef Piłsudski w Kaliszu,* „Kalisia Nowa", nr 8-9-10, 2007, s. 12-14
- Krokos T., *Walka za Polskę – to jest nasza palma pierwszeństwa*, „Kalisia Nowa", nr 8-9-10, 2007, s. 15-16
- *Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypiornie w 1917 roku*, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2017, s. 13-14
- Wrotkowski H., *Kalisz w latach I wojny światowej 1914-1918* [w:] *Dzieje Kalisza...*, op. cit., s. 542

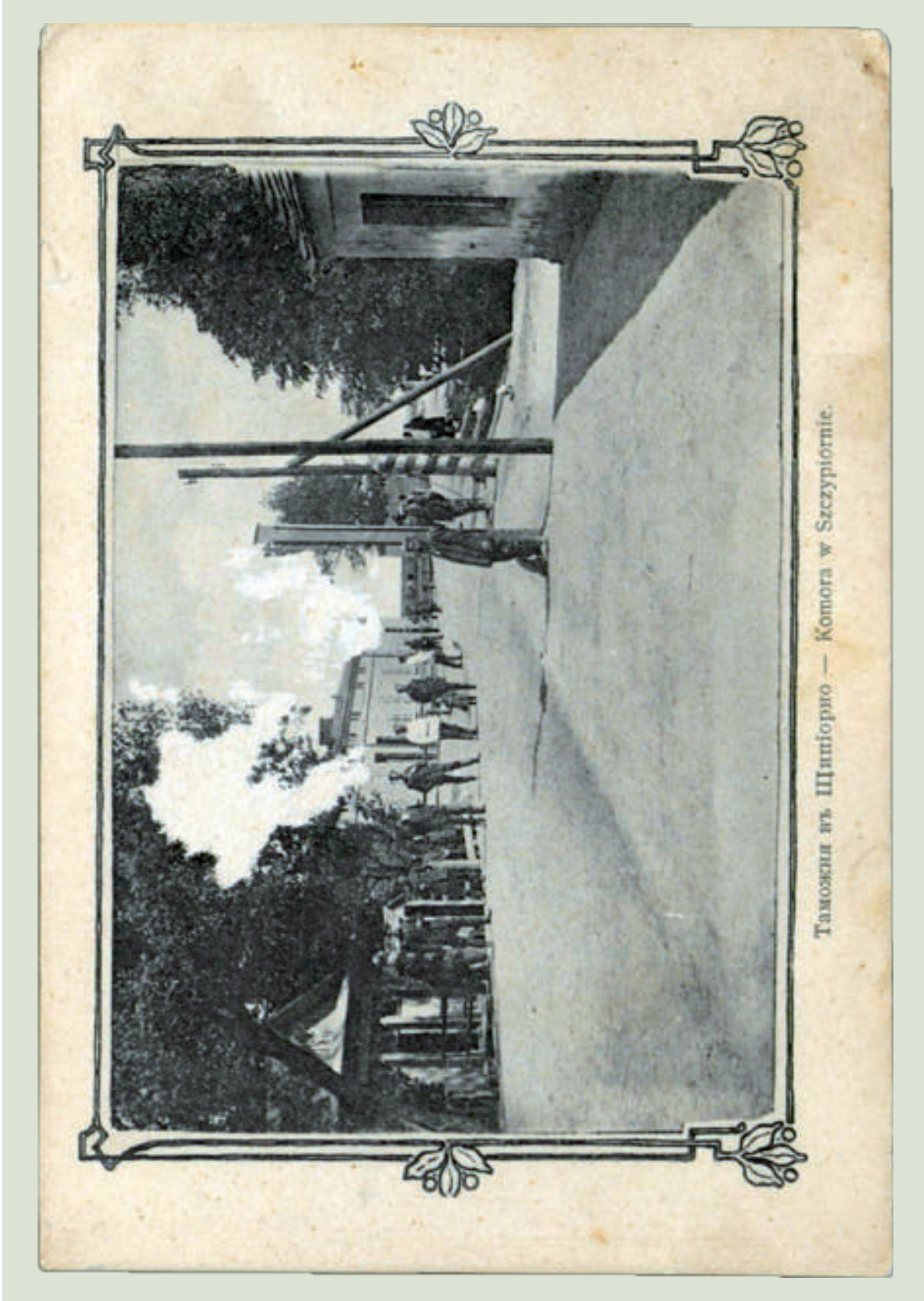

40.

41. Akt urodzenia Hajma Mordki Openhajma, syna handlarza z Kalisza z 1907 r.

Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego Kalisz, sygn. 108, nr aktu urodzenia 247

Początki społeczności żydowskiej w Kaliszu sięgają panowania Mieszka III Starego. W 1264 r. książę Bolesław Pobożny nadał Żydom wielkopolskim przywileje aktem, który przeszedł do historii jako Statut Kaliski. Był to dokument precedensowy w skali europejskiej, dzięki któremu Żydzi zostali objęci ochroną, zyskali wolność osobistą, swobodę w podróżowaniu i handlu oraz wolność wyznania.

W 1285 r. założono w Kaliszu cmentarz żydowski, w 1358 r. Kazimierz Wielki zezwolił na budowę synagogi. Pod koniec XIX wieku podjęto budowę tzw. nowej synagogi przy ul. Krótkiej, którą oddano do użytku w 1911 r. Kaliscy Żydzi trudnili się w większości rzemiosłem (głównie odzieżowym) i handlem. W okresie międzywojennym w Kaliszu było 14 szkół żydowskich, Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe, Żydowskie Towarzystwo Wioślarskie, teatry amatorskie, ukazywała się prasa. Taki stan został przerwany przez wybuch II wojny światowej. Już w listopadzie 1939 r. Niemcy rozpoczęli wysiedlanie Żydów. W hali targowej braci Szrajer (późniejszy Dom Handlowy „Tęcza") zorganizowano obóz przejściowy, z którego wywożono kaliskich Żydów. Wielu zginęło w obozach zagłady. Do prezentowanego aktu urodzenia jest załączone pismo urzędu stanu cywilnego informujące, że Haim Mordka zmarł w Oświęcimiu 28 lutego 1942 r.

Księga z zapisem dotyczącym narodzin Hajma Mordki Openhajma przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Kaliszu. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. wprowadził zmiany w sporządzaniu aktów cywilnych m.in. dla wyznań niechrześcijańskich (głównie Żydów) wyznaczeni zostali burmistrzowie lub zastępujący ich urzędnicy. Dodatkowo Rada Administracyjna postanowiła w 1830 r., aby rabini wpisywali, po odbyciu obrządku religijnego, właściwe informacje do akt stan cywilnego, pod kontrolą urzędników stanu cywilnego.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 425
- Guldon Z., Wijaczka J., *Ludność żydowska w Wielkopolsce w drugiej połowie XVII wieku* [w:] *Żydzi w Wielkopolsce na przestrzeni dziejów*, red. Jerzy Topolski, Krzysztof Modelski, Poznań 1999
- Przygodzki S., *Kalisz...*, op. cit., s. 23-42

41.

24 ф. Состоялось въ городѣ Калишѣ девятаго (двадцать второго) Сентября тысяча
девятьсотъ седьмого года въ девять часовъ утра. Явился лично Герчъ Маеръ
Опенгеймъ, торговецъ, двадцати трехъ лѣтъ отъ роду, житель города Калиша
№ 191 вмѣстѣ съ раввиномъ Хаскелемъ Либицемъ и въ присутствіи свидѣтелей:
Вольфа Цомберъ, портнаго, тридцати лѣтъ и Исека Ормиекаль, безгражданина слу-
жителя, семидесяти пятилѣтъ роду, жительствующихъ въ городѣ Калишѣ
предъявилъ намъ младенца мужескаго пола, объявляя, что онъ родился въ го-
родѣ Калишѣ двадцать седьмого Августа (девятаго Сентября) текущаго
года въ одиннадцать часовъ утра, отъ законной его супруги
Лаи, урожденной Зильберъ, тридцати лѣтъ отъ роду. Младенцу этому
дали имя: Хаимъ-Мордко Опенгеймъ (Хаим-Мордка Оренгарт)
Актъ сей прочитанъ и присутствующими подписанъ.

В. Цомберъ

Герчъ Маеръ Опенгеймъ

Раввинъ Либицъ

Чиновникъ Гражданскаго Состоянія

42. Dyplom czeladniczy szewca Jana Szajdzińskiego z Kalisza wydany przez Urząd Starszych Zgromadzenia Szewców w Opatówku z 31 maja 1907 r. Litografia i druk K. W. Hindemit Kalisz.

Urząd Starszych Zgromadzenia Szewców w Opatówku, sygn. 2

Opatówek występuje w źródłach pisanych od 1246 r., ale osadnictwo datowane jest na epokę brązu. Był częścią majątku arcybiskupów gnieźnieńskich. Miastem został około połowy XIV w., prawdopodobnie z inicjatywy arcybiskupa Jarosława Bogorii ze Skotnik. W XIV w. za jego sprawą w Opatówku wybudowano zamek obronny. W XIX w. jeszcze dwukrotnie budowano na tym miejscu pałace. Od 1807 r. był własnością gen. Józefa Zajączka, który po śmierci w 1826 r. został pochowany w miejscowym kościele parafialnym (wybudowanym w 1905 r.). Utracił prawa miejskie w 1869 r. w ramach represji po powstaniu styczniowym, by odzyskać je dopiero w 2017 r. W Opatówku, w 2 połowie XIX w. istniała fabryka sukna Fiedlerów, która była jednym z pierwszych zakładów o napędzie mechanicznym. W 1928 r. zatrudnionych było tam 650 osób.

Dokumenty Urzędu Starszych Zgromadzenia Szewców w Opatówku trafiły do Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1999 r. z Archiwum Głównego Archiwum Dawnych.

- Anders P., *Województwo kaliskie...*, op. cit., s. 276-278
- *Fabryki Kalisza...*, op. cit., s. 21
- Miluśka-Stasiak J., *Z dziejów parafii w Opatówku*, Opatówek 2012
- *Opatówek. Fabryka. Muzeum. W 25-lecie powstania Muzeum Historii Przemysłu*, oprac. Jerzy Marciniak, Opatówek 2006

УПРАВЛЕНІЕ СТАРШИНЪ

ГУБЕРНІИ

ПОВІТУ

УЕЗДУ

URZĄD STARSZYCH

GUBERNIA

POWIAT

KALISZ

42.

43. Plan miasta Kalisza w 1908 r. Dodatek do Kalendarza.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 3442

Autorem planu jest Bronisław Bukowiński (1857-1928), geodeta, społecznik, który w 1908 r. opracował kompleksowy plan rozbudowy Kalisza i wydał dzięki staraniom Wincentego Borettiego i Stanisława Graeve w 1910 r. plan miasta. W latach 1912-1914 piastował stanowisko prezydenta miasta Kalisza. Po wybuchu I wojny światowej, 2 sierpnia 1914 r. po opuszczeniu przez Rosjan Kalisza przejął całą władzę w mieście wspierany przez Komitet Obywatelski i zorganizowaną w celu utrzymania porządku publicznego Straż Obywatelską. 3 sierpnia władza w Kaliszu przeszła w ręce Niemców. 4 sierpnia Bronisław Bukowiński został aresztowany i jako jeden z zakładników zabrany został przez opuszczające miasto oddziały pruskie. Po wyzwoleniu Kalisza 11 listopada 1918 r. ponownie wybrano Bukowińskiego na prezydenta miasta. Funkcję tę piastował do 1919 r. Zmarł 12 października 1928 r. Pochowany został na cmentarzu miejskim przy ul. Górnośląskiej w Kaliszu. W okresie, z którego pochodzi dokument Kalisz liczył około 50 tysięcy mieszkańców, z czego ludności stałej było około 30 tysięcy.

W zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu zbiory kartograficzne znajdują się również w zespołach archiwalnych tj.: Zbiór map i planów, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Kaliszu.

- Czyżewski A., Janczak J., *Rozwój przestrzenny i ludnościowy Kalisza w latach 1815-1914* [w:] *Dzieje Kalisza...*, op. cit., s. 332
- Dobak-Splitt K., Splitt J.A., *Kalisz...*, op. cit.
- Małyszko S., *Zabytkowe cmentarze...*, op. cit., s. 180-181
- *Portret miasta. Architektura Kalisza w dokumentach archiwalnych*, red. Grażyna Schlender, Jerzy Aleksander Splitt,
  Kalisz 2010, s. 46
- Walczak K., *Bukowiński Bronisław h. Drogosław* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej tom III...*, op. cit., s. 81

PLAN
MIASTA
HALISZA
Dodatek do Kalendarza na szkołę rzemiosł na rok 1908

43.

44. Mapa pocztowa guberni Królestwa Polskiego, wydana przez F. Kasprzykiewicza, Warszawa 1911 r.

Zbiór map i planów, sygn. 23

Gubernia kaliska ponownie została utworzona na mocy ukazu carskiego z 31 grudnia 1866 r., wprowadzającego nowy podział terytorialny i nową organizację administracji w Królestwie Polskim. W skład guberni kaliskiej wchodziły powiaty: kaliski, kolski, koniński, słupecki, sieradzki, turecki i wieluński. Była to najbardziej na zachód wysunięta jednostka administracyjna imperium rosyjskiego. Gubernatorem, który najlepiej zapisał się w dziejach miasta i pamięci Kaliszan był Michał Daragan, urzędujący w okresie 1883-1902. Był przychylnie nastawiony do Polaków, co z jednej strony zaowocowało rozkwitem miasta, a z drugiej spowodowało jego odwołanie ze stanowiska.

Zbiór map i planów pochodzi z lat 1878-1999 i liczy 136 jednostek aktowych. Znajdują się tam m.in. mapy topograficzne i administracyjne, plany miast, mapy krajoznawcze i plany techniczne budynków.

- Barszczewska A., Puś W., *Ustrój miasta, ruch narodowy i społeczno-polityczny* [w:] *Dzieje Kalisza...*, op. cit., s. 357
- Tomaszkiewicz A., *Dobroczynność w guberni kaliskiej 1864-1914*, Łódź 2010, s. 8
- *Kalisz* [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. III*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1882, s. 694
- Kościelniak W., *Leksykon...*, op. cit., s. 39

MAPA POCZTOWA
GUBERNII
KRÓLESTWA POLSKIEGO
F. KASPRZYKIEWICZA
Warszawa
1911

44.

45. Odpis w języku francuskim z 1911 r. aktu urodzenia księcia i pierwszego ordynata na Gołuchowie Witolda Kazimierza Filipa Marii Czartoryskiego z 1876 r.

Sąd Obwodowy w Pleszewie, sygn. 1135, k. 7

Witold Kazimierz Filip Maria Czartoryski, książę herbu Pogoń Litewska urodził się 10 marca 1876 r. *w domu swoich rodziców przy Saint Louis, pod numerem 2** w Paryżu. Był synem księcia Władysława Czartoryskiego – działacza politycznego na emigracji, emisariusza dyplomatycznego Rządu Narodowego przy rządach Francji, Anglii, Włoch, Szwecji i Turcji oraz księżniczki francuskiej Małgorzaty Orleańskiej. Witold Czartoryski był podróżnikiem, lingwistą i bibliofilem. W 1899 r. otrzymał wraz z bratem Adamem Ludwikiem Czartoryskim w spadku po ciotce Izabelii z Czartoryskich Działyńskiej majątek w Gołuchowie. 11 listopada 1900 r. na zamku w Gołuchowie odbył się uroczysty akt objęcia Ordynacji przez 24-letniego księcia Witolda Czartoryskiego. Dzięki jego staraniom została powiększona zgromadzoną kolekcja dzieł sztuki o zabytki kultur starożytnych i tym samym uczestniczył w ostatnim etapie urządzania muzeum na zamku. Ze względu na wartość znajdujących się tam zbiorów, braku szans na ich gruntowne opracowanie i rozpropagowanie planował je przenieść do Pałacu Działyńskich w Poznania i utworzyć, wraz z hrabią Władysławem Zamoyskim, właścicielem Kórnika, „Muzeum Ordynacji Gołuchowskiej i Biblioteki Kórnickiej". Ostatecznie projekt nie został zrealizowany. Zmarł 28 października 1911 *o godzinie w pół do trzeciej po południu, w Wersalu, przy 1, boulevard de la reine, Trianion Palace Hotel. Świadkami są Franciszek Czapski, właściciel ziemski (...) i Józef Skrochowski, osobisty sekretarz księcia Czartoryskiego**.

W jednostce aktowej znajduje się również francuskojęzyczny odpis aktu zgonu Witolda Czartoryskiego z 1911 r. Akta Sądu Obwodowego w Pleszewie zostały przekazane do archiwum w Kaliszu przez Sąd Powiatowy w Pleszewie w 1962 r. W wyniku reorganizacji sądownictwa na ziemiach zaboru pruskiego w 1879 r. utworzono sądy obwodowe, które załatwiały sprawy w I instancji. Do ich kompetencji należało głównie załatwianie spraw cywilnych m.in. testamentowych, spadkowych czy opiekuńczych.

- Jakimowicz T., Jastrząb-Marek D., *Gołuchów*, Warszawa 1984, s. 17-18
- Kąsinowska R., *Gołuchów. Rezydencja magnacka w świetle źródeł,* Poznań 1993, s. 320-325
- Małyszko S., *Majątki wielkopolskie. Tom II...*, op. cit., s. 59

* Tłumaczenie z języka francuskiego dokonane przez Dariusza Natkowskiego

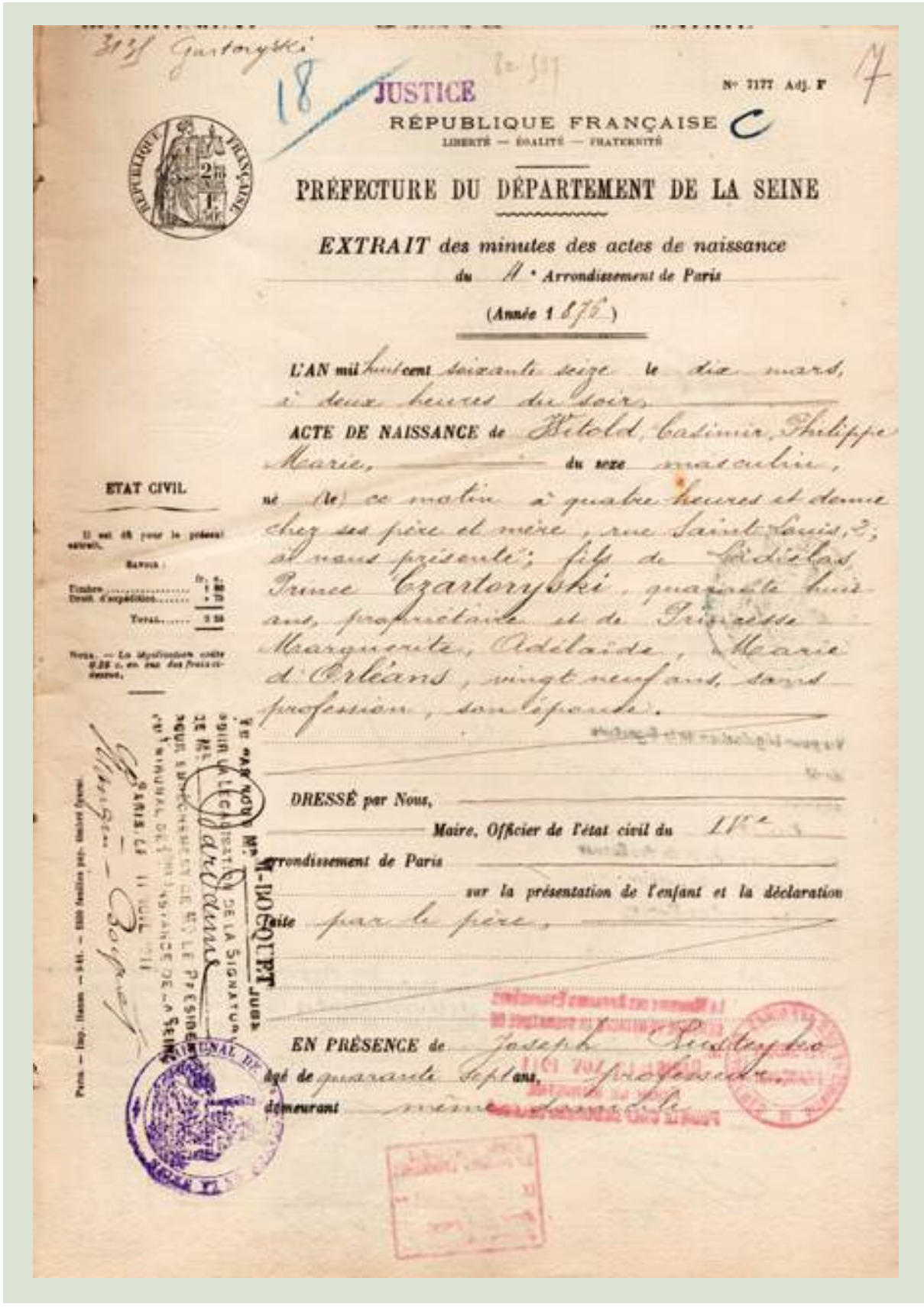

3135 Czartoryski

18

JUSTICE

N° 7177 Adj. F

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

LIBERTÉ — ÉGALITÉ — FRATERNITÉ

PRÉFECTURE DU DÉPARTEMENT DE LA SEINE

EXTRAIT des minutes des actes de naissance

du 11e Arrondissement de Paris

(Année 1876)

L'AN mil huit cent soixante seize le dix mars, à deux heures du soir,

ACTE DE NAISSANCE de Witold, Casimir, Philippe Marie, du sexe masculin, né (le) ce matin à quatre heures et donné chez ses père et mère, rue Saint Louis, 2; il nous présenté; fils de Ladislas Prince Czartoryski, quarante huit ans, propriétaire et de Princesse Marguerite, Adélaïde, Marie d'Orléans, vingt neuf ans, sans profession, son épouse.

ETAT CIVIL

Il est dû pour le présent extrait.

Savoir :

Timbre ..... fr. 0.60

Droit d'expédition 1.50

Total 2.10

Nota. — La Municipalité crédite 0.25 c. en sus des frais ci-dessus.

DRESSÉ par Nous, Maire, Officier de l'état civil du 11e arrondissement de Paris sur la présentation de l'enfant et la déclaration faite par le père,

EN PRÉSENCE de Joseph Rudlewski âgé de quarante sept ans, professeur demeurant même maison

Paris — Imp. Hazan — 541. — 5000 feuilles pap. timbré (Syrol).

Le Maire — Boquet

Le Maire du 11e arrondissement, Officier de l'état civil, certifie la signature de M. Boquet, juge au tribunal de la Seine, ci-dessus et de l'autre part, pour légalisation de la signature de M. Boquet, juge au tribunal de la Seine, ci-dessus et de l'autre part, pour légalisation de la signature de M. le Président du tribunal de la Seine. Paris, le 11 juin 1911

45.

I WOJNA ŚWIATOWA

46. Młodzieżowa orkiestra Straży Pożarnej w Kaliszu w 1914 r.

Zbiór fotografii i pocztówek, sygn. 504

Zdjęcie wykonano prawdopodobnie w 1914 r., jeszcze przed wybuchem I wojny światowej, z okazji 50. rocznicy powstania straży. Kaliska Ochotnicza Straż Pożarna została powołana w 1864 r. i była pierwszą tego typu placówką w ówczesnym Królestwie Polskim. Orkiestra strażacka powstała w 1885 r. i była jedną z pierwszych w Królestwie Polskim po Wieluniu i Koninie. W 1934 r. orkiestra Straży Pożarnej w Kaliszu liczyła 21 członków. Składała się z kapelmistrza, dwóch sierżantów, sześciu sekcyjnych i dwunastu szeregowców.

Archiwalia dotyczące Straży Pożarnej w Kaliszu można jeszcze znaleźć m.in. w zespołach archiwalnych: Naczelnik Powiatu Kaliskiego [Deutscher Kreischef in Kalisch], Akta miasta Kalisza, Spuścizna Wandy Staszak z Kalisza czy Ochotnicza Straż Pożarna „Bielarnia" przy firmie W. i H. Bracia Müller w Kaliszu.

- Olejnik T., *Powstanie i działalność Ochotniczej Straży Ogniowej w Kaliszu do wybuchu I wojny światowej* [w:] *Ochotnicza Straż Pożarna w Kaliszu 1864-2014*, red. Tadeusz Olejnik, Krzysztof Walczak, Kalisz 2015, s. 147-149
- *Siedemdziesięcioletni jubileusz kaliskiej ochotniczej straży pożarnej. Monografja*, Kalisz 1934, s. 46

46.

47. Obwieszczenie komendanta m. Kalisza mjr. Hansa Rudolfa Hermanna Preuskera w sprawie przejęcia miasta pod pruski zarząd wojskowy z 1914 r.

Naczelnik Powiatu Kaliskiego (1914-1918 [1919]) sygn. 337

1 sierpnia 1914 r. Rzesza Niemiecka oficjalnie wypowiedziała wojnę Rosji. W nocy z 2 na 3 sierpnia 1914 r. wkroczył do Kalisza, na czele II batalionu 155. pułku piechoty Prus Wschodnich, major Herman Preusker, który objął stanowisko komendanta miasta. Prezentowane obwieszczenie jest skierowane do mieszkańców miasta w związku z rzekomym ostrzelaniem żołnierzy niemieckich w nocy z 3 na 4 sierpnia. W odwecie za – jak twierdziły władze pruskie – zaatakowanie żołnierzy niemieckich zarządzono karę w wysokości 50 tysięcy rubli. Ponadto aresztowano 6 obywateli, którzy mieli być zakładnikami gwarantującymi spokój w mieście. W przypadku powtórnego zaatakowania wojsk pruskich miał być rozstrzelany co dziesiąty mieszkaniec Kalisza. Strzelanina, która była powodem tych zarządzeń prawdopodobnie rozegrała się pomiędzy pruskimi patrolami, jednak skutki tego nieporozumienia były bardzo tragiczne. Od 8 do 22 sierpnia 1914 r. Kalisz był regularnie bombardowany i podpalany. W wyniku tych wydarzeń Kalisz przestał prawie istnieć, zniszczeniu uległo 250 posesji, 426 budynków, w tym 5 gmachów publicznych, 9 zakładów przemysłowych, 1 kościół. Stopień zniszczenia Śródmieścia wynosił 95%. W liczącym przed wojną 70 tys. osób mieście jesienią 1914 r. pozostało ok. 5 tys. mieszkańców, spalono prawie całe śródmieście i część Przedmieścia Wrocławskiego.

Akta zabezpieczył Komisarz Rządu Polskiego Kalisz-Turek, a następnie Starostwo Powiatowe w Kaliszu. Do kaliskiego archiwum materiały przekazało Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kaliszu w 1951 r., a w 1961 r. i 1979 r. Archiwum Główne Akt Dawnych.

- *Ad fontes! – do źródeł...*, op. cit., s. 170
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...*, op. cit., s. 31
- Drewicz M., *Kalisz w czasach pożogi i nienawiści. Autorskie spojrzenie na sierpień 1914 r.,* „Zeszyty Towarzystwa Genealogicznego Kalisia", t. III, 2013/2014, s. 44-60
- *Inwentarz zespołu akt Naczelnik Powiatu Kaliskiego [Deutscher Kreischef in Kalisch] 1914-1918 [1919]*, oprac. Edyta Pietrzak, Kalisz 2014, s. 18-20

47.

An die Einwohner der Stadt Kalisch.

Die Stadt untersteht vom heutigen Tage der preussischen Militär Verwaltung.

Die deutschen Kriegsgesetze treten von jetzt ab in Kraft. Die oberste Polizeigewalt wird von der preussischen Militär Behörde ausgeübt, welche von den noch vorhandenen russischen Polizeibeamten unterstützt wird. Letztere geniessen den Schutz der deutschen Behörden.

Die Einwohner werden ermahnt alle Anordnungen zu weigerlich Folge zu leisten. Die Sicherheit des persönlichen Eigentums wird verbürgt. Versammlungen und Aufläufe jeder Art sind verboten unerlaubtes Beisammenbleiben auf den Strassen wird nicht gestattet.

Sämtliche Wirtschaften mit Ausnahme der Hotels (letztere bis 11 Uhr Abends) sind von 7 Abends an geschlossen.

Personen, die bei Brandstiften oder Diebstahl betroffen werden, werden standrechtlich erschossen. Die Strassen sind von Einbruch der Dunkelheit ab zu erleuchten.

Vorhanden Waffen mit Ausnahme der in Händen der Polizei befindlichen, sind innerhalb von 24 Stunden im Rathaus abzugeben.

Unbefugtes Waffentragen wird bestraft.

Die innere Verwaltung der Stadt bleibt unten Händen des Bürgermeister und der Magistratsbeamten.

(gez.) Preusker

Major u. Kommandeur 1855.

Kommandant von Kalisch.

Do mieszkańców miasta Kalisza.

Z dniem dzisiejszym miasto podlega pruskiemu Zarządowi wojskowemu. Niemieckie prawa wojenne obowiązują od tej chwili.

Najwyższa władza policyjna leży w rękach pruskich władz wojskowych przy pomocy pozostałych rosyjskich funkcjonariuszów policji, którym gwarantowaną jest opieka władz niemieckich.

Mieszkańcom poleca się bezwarunkowo stosować się do wydanych poleceń. Bezpieczeństwo osobistego majątku jest gwarantowane.

Wszelkie zebrania i pochody każdego rodzaju są zabronione, jak również tłumne zbieranie się na ulicach.

Wszystkie restauracje za wyjątkiem restauracji hotelowych, które winny być zamykane o godz. 11 wieczór powinny być zamknięte o godz. 7-ej wieczorem. Osoby pochwycone przy podpalaniu lub kradzieży będą rozstrzelane na zasadzie prawa polowego.

Z nastąpieniem zmroku ulice miasta powinny być oświetlone.

Wszelka broń znajdująca się w posiadaniu mieszkańców za wyjątkiem broni będącej w rękach policji powinna być w przeciągu 24 godzin złożona w ratuszu.

Noszenie broni będzie karane.

Wewnętrzny zarząd miasta pozostaje w rękach prezydenta i urzędników magistratu.

(podp.) Preusker

Major i Dowódca 1855.

Komendant m. Kalisza.

Жителямъ гор. Калиша.

Начиная съ сегодняшняго дня городъ подлежитъ ведѣнію прусскихъ военныхъ властей.

Германскій военный законъ обязателенъ немедленно.

Верховная полицейская власть лежитъ въ рукахъ прусскихъ военныхъ властей, при помощи оставшихся русскихъ полицейскихъ чиновниковъ, которымъ гарантируется опѣка нѣмецкихъ военныхъ властей.

Жители обязаны безусловно исполнять всѣ приказанія. Безопасность личнаго имущества гарантирована.

Всякаго рода собранія и шествія запрещается, равнымъ образомъ собранія на улицахъ.

Всѣ рестораны за исключеніемъ гостинницъ которыя закрываются въ 11 часовъ вечера, должны закрываться въ 7 часовъ вечера.

Лица пойманныя при поджогахъ или воровствахъ будутъ расстреляны по военнымъ законамъ.

Съ началомъ сумерекъ, городскія улицы должны быть освѣщены.

Всякаго рода оружіе, находящееся въ рукахъ жителей, за исключеніемъ оружія полиціи, должны быть въ продолженіи 24 часовъ представлено въ Магистратъ.

Ношеніе оружія наказывается.

Внутреннее управленіе города лежитъ въ рукахъ Президента и чиновниковъ Магистрата.

(подп.) Прейскеръ

Маіоръ и командиръ 1855

Комендантъ г. Калиша.

48. Pamiątka tułaczki wojennej „Powrót szczęśliwy do wolnej Ojczyzny uproś dla nas Pani! 1914-1916".

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 1181

Na pamiątce znajdują się ilustracje przedstawiające najważniejsze dla Polaków miejsca i symbole związane z Ojczyzną: Matka Boska Częstochowska, Warszawa, Kraków, Poznań oraz miejsca związane z wygnaniem. Całość opatrzono podpisem: „Zatwierdzony przez Dozór Wojennej Cenzury Charków 21 V 1916 r.".

W latach 1914-1916 teren guberni kaliskiej opuściło ok. 22% mieszkańców (prawie 296000 osób). Spowodowane to było m. in.: mobilizacją, przymusową ewakuacją do Rosji oraz emigracją.

Pamiątkę tułaczki wojennej ofiarował Józef Polkowski prawdopodobnie Tadeuszowi Martynowi, która wraz z całą jego spuścizną trafiła do Archiwum Państwowego w Kaliszu w 2001 r. Zawiera bardzo różnorodne materiały: dokumentację aktową, fotografię, listy, legitymacje, wycinki prasowe, fotografie i kopie fotografii.

- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914-1918,* Warszawa 2005
- Rosset E., *Prawa demograficzne wojny,* Łódź 1933, s. 50-54

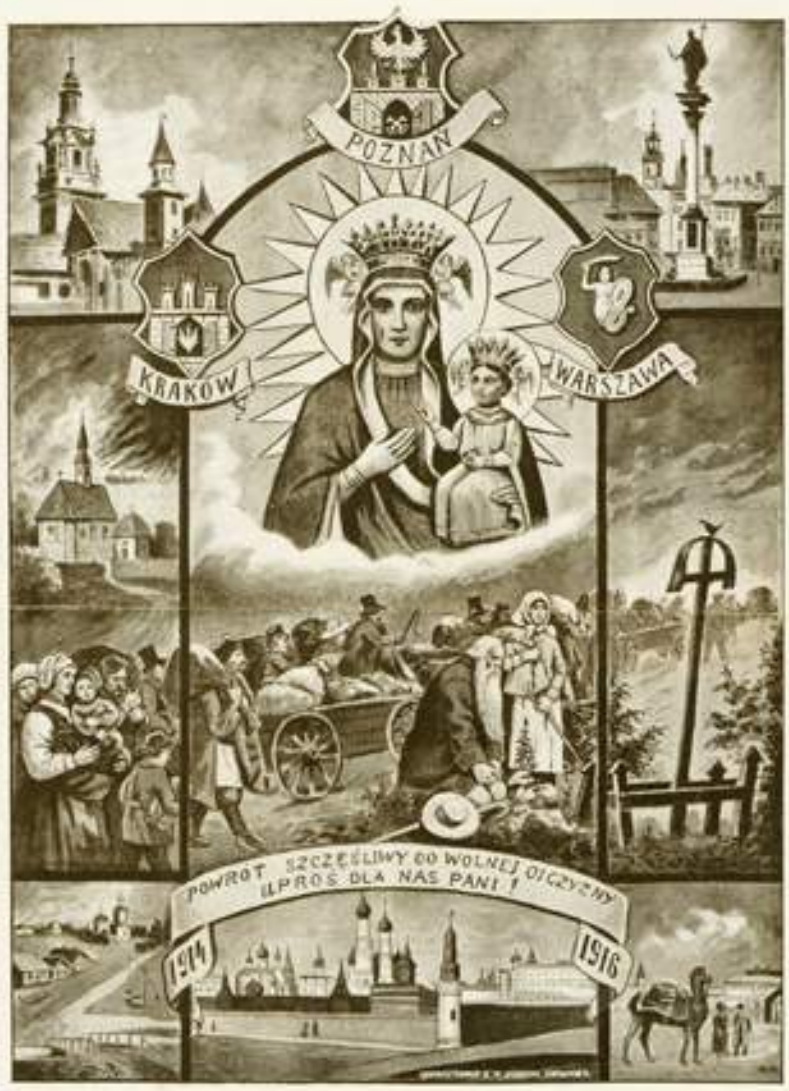

Pamiątka tułaczki wojennej.

48.

49. Uroczystości 3 Maja w Kaliszu w 1916 r.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 30

Inicjatywa urządzenia uroczystych obchodów 125. rocznicy Konstytucji 3 Maja wyszła od miejscowej Rady Opiekuńczej, po upewnieniu się, że władze niemieckie nie będą stawiały żadnych trudności. Prezydium komitetu obchodów tworzyli: Stanisław Bulewski, adwokat Józef Dąbrowski i Kazimierz Scholtz. Członkami komitetu byli m. in. Stanisław Bzowski, Gustaw Fibiger, Józef Kical, Bronisław Koszutski, Antoni Radwan, ks. prałat Jan Sobczyński, ks. pastor Edward Wende. Początkowo przeważał pogląd, że w realiach wojny i zniszczeń dokonanych w Kaliszu, nie powinno się urządzać uroczystego pochodu. Ostatecznie jednak w głosowaniu tajnym zdecydowano o tym, że pochód jednak się odbędzie. Co ciekawe, program obchodów został zatwierdzony oficjalnie przez stronę niemiecką. Uroczystości rozpoczęły się 3 Maja o godz. 9.00 w kościele św. Mikołaja, gdzie nabożeństwo odprawiał ks. Jan Sobczyński oraz w kościele ewangelicko-augsburskim, gdzie nabożeństwu przewodniczył pastor Wende. Rocznica 3 Maja została też uczczona nabożeństwami w kościele pofranciszkańskim i pobernardyńskim, a także w synagodze przy ul. Krótkiej. Uroczyste posiedzenie Rady Miejskiej odbyło się w sali Towarzystwa Muzycznego, podczas którego zastępca przewodniczącego Rady Miejskiej Karol Wyganowski stwierdził, że dzień ten *jest pierwszą uroczystością, którą czci naród Polski bez różnicy wyznań, stanów i przekonań politycznych*. Tłum śpiewając „Boże coś Polskę" szedł kolejno ulicami: Babiną, Kanonicką, Głównym Rynkiem, Wrocławską, Aleją Józefiny, Sukienniczą, Rzeźniczą, Mariańską i powrócił na plac Św. Józefa. Tam wysłuchano przemówienia notariusza Wincentego Młynarskiego oraz odczytu Mieczysława Michalskiego na temat znaczenia Konstytucji 3 Maja. Uroczystości zakończone zostały w przepełnionym publicznością gmachu Towarzystwa Muzycznego. O wydarzeniu tym warto wspomnieć, z uwagi choćby na fakt, że odbyło się ono w wyjątkowo ciężkich realiach – trwała wojna, Kalisz był zniszczony, a wszystkiemu przyglądały się władze niemieckie.

Tadeusz Martyn zgromadził bogatą kolekcję fotografii i pocztówek z XIX i XX w. ukazujących m.in. dawny i współczesny Kalisz, zatrzymane w kadrze ważne dla miasta wydarzenia takie jak: wizyta prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu, odsłonięcie tablicy ku czci pomordowanych w 1914 r., umieszczonej na gmachu ratusza w Kaliszu, odsłonięcie tablicy pamiątkowej ku czci rektora Alfonsa Parczewskiego w dniu 29 września 1935 r. czy wizyta kardynała Edmunda Dalbora i kardynała Aleksandra Krakowskiego w Kaliszu.

- Wrotkowski H., *Kalisz w latach I wojny światowej i dniach wyzwolenia*, „Rocznik Kaliski", t. III, 1970, s. 176
- *W 125 Rocznicę Ustawy Rządowej 3 Maja 1791 r.* Jednodniówka kaliska, 1916

49.

50. Pismo Naczelnika Powiatu Kaliskiego Konrada Hahna z 18 listopada 1916 r.

Naczelnik Powiatu Kaliskiego 1914-1918 [1919], sygn. 117, s. 338

Pismo jest skierowane do Szefa Administracji przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim i dotyczy finansowania odbudowy miasta Kalisza. Naczelnik Hahn prosi o informację*, jaką maksymalną kwotę administracja może przeznaczyć na odbudowę miasta* i *jakimi obciążeniami można obarczyć Powiat i Miasto Kalisz**. Wyjaśnia równocześnie, że *miasto już teraz ponosi bardzo wysokie wydatki związane z odbudową dróg miejskich, zniszczonych budynków użyteczności publicznej oraz zasiłkami dla zubożałych mieszkańców miasta**. Przy wszystkich tych wydatkach wpływy do kasy miejskiej z podatków stanowią jedną trzecią tego, co wpływało przed wojną. Hahn podaje w wątpliwość wersję, że odpowiedzialnymi za zniszczenia są mieszkańcy Kalisza, którzy ostrzeliwali jednostki pruskie. Przyznaje, że zniszczenie miasta było spowodowane tym, że *wojsko błędnie interpretowało kwestię odpowiedzialności za całe to zdarzenie**. Strzały, jakie padły w kierunku wojsk niemieckich pochodziły od *funkcjonariuszy policji rosyjskiej lub inspirowanych prze nich agentów*. W związku z tym *zasadnicze koszty odszkodowania (...) powinien ponosić cały kraj**. Już w grudniu 1915 r. ogłoszono konkurs na odbudowę i rozbudowę Kalisza, którego organizatorem było Koło Architektów w Warszawie. Termin dostarczania prac upływał 3 lutego 1916 r. Zgłoszono 15 projektów, z których I nagrodę otrzymał plan wykonany przez zespół Tadeusza Zielińskiego.

Zespół akt Naczelnik Powiatu Kaliskiego trafił do archiwum w przeważającej większości w 1951 r. W 1961 r. Archiwum Główne Akt Dawnych przekazało 7 jednostek, a w 1979 r. jedną jednostkę archiwalną.

- *Inwentarz zespołu...*, op. cit., s. 223
- Wrotkowski H., *Kalisz w latach...*, op. cit.
- Zarębska T., *Sprawa odbudowy zabytkowego centrum Kalisza po zniszczeniu w 1914 roku*, „Rocznik Kaliski", t. X, 1977, s. 122-177

* Tłumaczenie z języka niemieckiego dokonane przez dr. Karola Górskiego

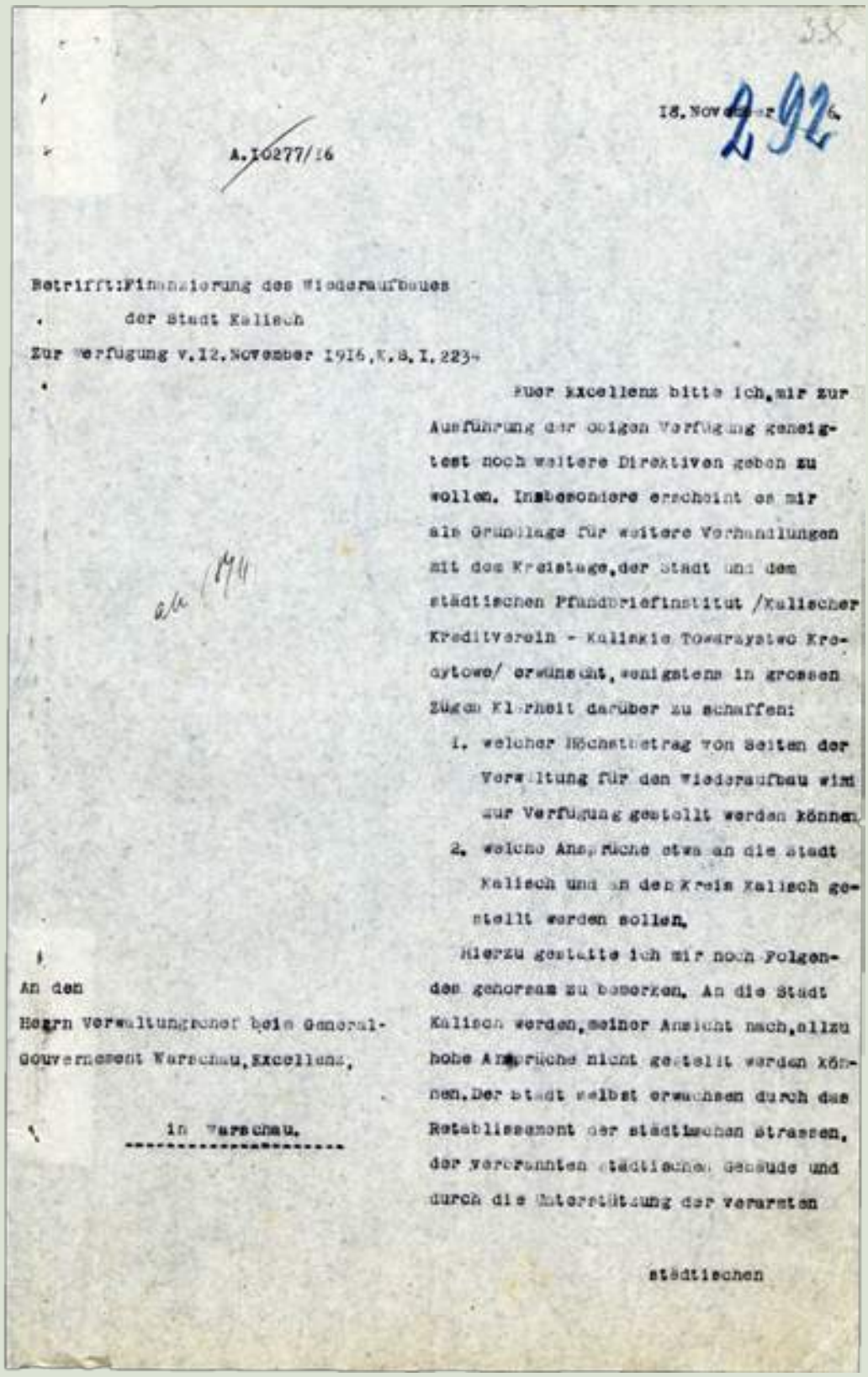

38

18. November 1916.

292

A.10277/16

Betrifft: Finanzierung des Wiederaufbaues
der Stadt Kalisch
Zur Verfügung v.12.November 1916, K.B.I.2234

Euer Excellenz bitte ich, mir zur Ausführung der obigen Verfügung geneigtest noch weitere Direktiven geben zu wollen. Insbesondere erscheint es mir als Grundlage für weitere Verhandlungen mit dem Kreistage, der Stadt und dem städtischen Pfandbriefinstitut /Kalischer Kreditverein - Kaliskie Towarzystwo Kredytowe/ erwünscht, wenigstens in grossen Zügen Klarheit darüber zu schaffen:

1. welcher Höchstbetrag von Seiten der Verwaltung für den Wiederaufbau überhaupt zur Verfügung gestellt werden können,
2. welche Ansprüche etwa an die Stadt Kalisch und an den Kreis Kalisch gestellt werden sollen.

Hierzu gestatte ich mir noch Folgendes gehorsam zu bemerken. An die Stadt Kalisch werden, meiner Ansicht nach, allzu hohe Ansprüche nicht gestellt werden können. Der Stadt selbst erwachsen durch das Retablissement der städtischen Strassen, der verbrannten städtischen Gebäude und durch die Unterstützung der verarmten

städtischen

An den
Herrn Verwaltungschef beim General-Gouvernement Warschau, Excellenz,

in Warschau.

50.

51. Akt zgonu „czerwonego barona" Manfreda von Richthofena niemieckiego lotnika, największego asa myślistwa okresu I wojny światowej z 1918 r.

Urząd Stanu Cywilnego Ostrów Wielkopolski – obwód miejski, sygn. 474, s. 245

Manfred von Richthofen miał na koncie oficjalnie zaliczonych 80 zwycięstw, co stawia go na pierwszym miejscu wśród pilotów I wojny światowej. Został zestrzelony w północnej Francji w walce z samolotami RAF. Wystawienie aktu zgonu w Ostrowie było spowodowane ówczesnymi przepisami wojskowymi, które nakazywały rejestrację zgonów poległych na wojnie w ostatnim miejscu stacjonowania. Jeszcze podczas trwania I wojny światowej obecny park im. Karola Marcinkowskiego w Ostrowie Wlkp. nazwano imieniem von Richthofena.

Księga z zapisem dotyczącym zgonu Manfreda von Richthofena przekazana została do Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Ostrowie Wielkopolskim w 2016 r.

- Kowalczyk M., *Czerwony baron w Ostrowie. Preludium legendy*, Ostrów Wielkopolski 2010
- Franc A., Kowalczyk M., *Na rubieżach…*, op. cit., s. 84

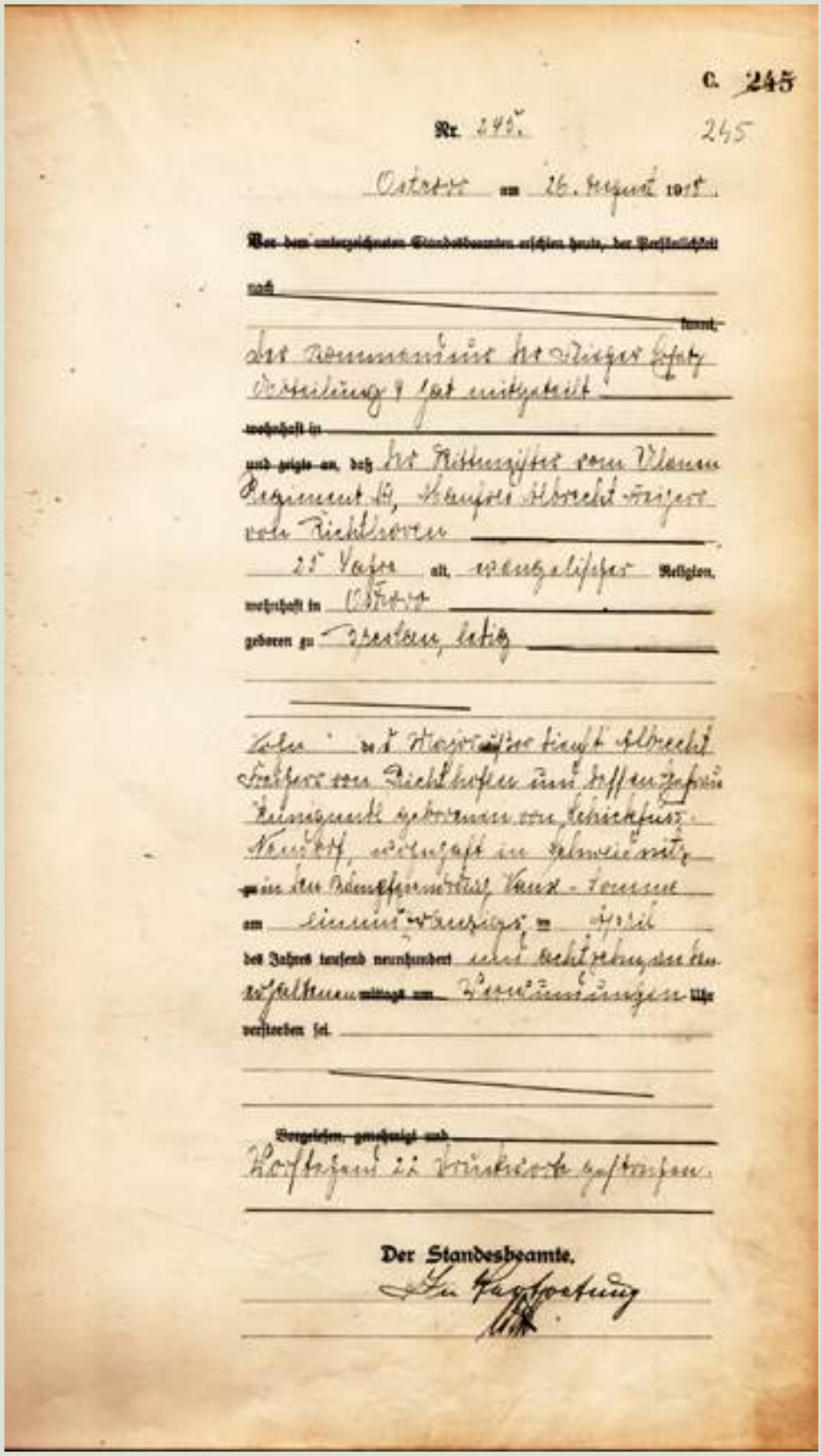

C. 245

Nr. 245.

245

Ostrów am 26. August 1915.

~~Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute, der Persönlichkeit~~

~~nach~~

~~bekannt,~~

der Kommandeur des Ersatz Eskadron 9 hat mitgeteilt

~~wohnhaft in~~

~~und zeigte an, daß~~ der Rittmeister vom Ulanen Regiment 14, Kaiser Albrecht Prinzen von Preußen

25 Jahre alt, evangelischer Religion,

wohnhaft in Ostrów

geboren zu Breslau, Schles.

Sohn des Kaiserlichen Hauptmanns Albrecht Prinzen von Preußen und dessen Ehefrau Kunigunde geborenen von Schönburg-Hartenstein, evangelisch in Schweinitz

~~wie der Standesbeamte aus Kenntnis~~

am einundzwanzigsten April

~~des Jahres tausend neunhundert~~ und achtzehn um zwölf Uhr ~~mittags vor~~ Berührungen

verstorben sei.

~~Vorgelesen, genehmigt und~~

Vorstehend zur Kirchenbuch geschrieben.

Der Standesbeamte.

Im Auftrag

51.

OKRES MIĘDZYWOJENNY

52. Straż Obywatelska w Kaliszu z 1918 r.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 115

Straż Obywatelska powstała w Kaliszu w połowie 1918 r. i opierała się w głównej mierze na strażakach. Jej przedstawiciele razem z członkami Organizacji Wojskowej weszli w skład Sztabu Wojskowego Ziemi Kaliskiej. Na czele tego sztabu stał podporucznik Juliusz Ulrych. Dzięki ich działalności 11 listopada 1918 r. Kalisz został wyzwolony. 12 listopada nowe władze wojskowe i miejskie z prezydentem Bronisławem Bukowińskim przejęły wszystkie ważniejsze urzędy i instytucje w mieście. Rozpoczęła się ewakuacja oddziałów pruskich. Do Straży Obywatelskiej należało łącznie około tysiąca osób, których zadaniem oprócz rozbrajania Niemców była służba milicyjna i wartownicza. Do sztabu tej organizacji należeli m. in. Stefan Zalwert, Józef Kubasiak, Bolesław Drzewiecki, Adam Drozdowski, por. Juliusz Ulrych i Kazimierz Mystkowski. Członkowie Straży Obywatelskiej weszli później w skład 29 pułku piechoty, przemianowanego na 29 Pułk Strzelców Kaniowskich.

W Spuściźnie Tadeusza Martyna z Kalisza znajduje się jeszcze jedno zdjęcie przedstawiające członków Straży Obywatelskiej w Kaliszu (sygn. 14).

- Andrysiak E., Walczak K., *Ochotnicza Straż Pożarna w czasie I wojny światowej* [w:] *Ochotnicza Straż Pożarna…*, op. cit., s. 172
- Dobak-Splitt K., Splitt J.A., *Kalisz…*, op. cit.,
- Wrotkowski H., *Społeczeństwo Kalisza w latach pierwszej wojny światowej i dniach wyzwolenia*, „Rocznik Kaliski", t. III, 1970

52.

53. Odezwa Komisarza Rządu Polskiego porucznika Józefa Zycha do ludności polskiej z 15 listopada 1918 r.

Starostwo Powiatowe w Kaliszu, sygn. 53, s. 4

Odezwa została wystosowana w celu uspokojenia ewentualnych niepokojów społecznych. Sztab Wojskowy Ziemi Kaliskiej powołano do istnienia 10 listopada 1918 r. Dzień później szef sztabu por. Juliusz Ulrych i por. Stefan Bieniecki zażądali od władz niemieckich przekazania władzy w ręce sztabu. Rada Miejska wybrała nowego burmistrza Bronisława Bukowińskiego. 12 listopada z miasta wyjechał niemiecki Naczelnik Powiatu Kaliskiego Konrad Hahn. 14 listopada por. Józefa Zycha mianowano Komisarzem Rządu Polskiego.

Odezwa wchodzi w skład jednostki aktowej dotyczącej spraw referatu bezpieczeństwa, zarządzeń władz, spraw personalnych, lekarza powiatowego i aprowizacji. Przynależy do zespołu Starostwo Powiatowe w Kaliszu, i została przekazana przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kaliszu w 1951 r.

- Błachowicz M., Tabaka A., *Nowy Kaliszanin,* Kalisz 2010, s. 242-243
- Chlebba T., Splitt J.A., *Kalisz między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918-1919,* Łódź 2013, s. 12-13
- *Inwentarz zespołu...,* op. cit., s. 12
- Wrotkowski H., *Kalisz w latach I wojny światowej 1914-1918* [w:] *Dzieje Kalisza...,* op. cit., s. 539-540

Komisarz Powiatu
Kalisko-Tureckiego

Kalisz, dnia 15. listopada 1918 r.

Obywatele!

Naród Polski zrzucił pęta niewoli.

Studwudziestopięcioletnie Dzieło wrogów naszych złości, co Polski żywe ciało w dzielnicowe rwało strzępy,- rozpadła się w gruz.

Wstaje Polska Wielka, - i zdąża ku swej jasnej przyszłości,- Polska budowana rękami swego ~~ludu~~ Ludu.

W tej potężnej chwili obejmuję z woli Rządu Polskiej Republiki Władzę komisarza na Powiat Kalisko-Turecki.

Wzywam Was wszystkich Obywateli tej ziemi do współpracy w skupieniu i spokoju. Przychodzę do Was z całym zasobem dobrej woli i żądam nawzajem zrozumienia doniosłości położenia,- niemal wyjątkowego.

Patrzcie w przyszłość Narodu i zachowajcie dostojność spokoju.

Aprowizacja miasta i powiatu jest zapewnioną.

Życz

Komisarz Powiatu.

53.

54. Ogłoszenie informujące o zorganizowaniu Powiatowej Policji Państwowej z dniem 18 grudnia 1918 r.

Starostwo Powiatowe w Kaliszu, sygn. 53, s. 34

Powiat kaliski podzielono na 3 okręgi policyjne, na czele których stali sierżanci w Stawiszynie, Opatówku i Błaszkach. Komisariat powiatowy ulokowano w budynku zajmowanym wcześniej przez Naczelnika Powiatu Kaliskiego, przy dzisiejszym pl. św. Józefa. Do 1920 r. funkcję komendanta pełnił Zygmunt Mrowiński, potem do 1923 r. Weinkranc Wesołowski, następnie Józef Nowak i A. Litwiński. Dla nowo przyjętych policjantów organizowano 6-tygodniowe kursy przygotowawcze do służby oraz praktyki zawodowe dla słuchaczy szkoły oficerskiej.

W Archiwum Państwowym w Kaliszu znajduje się zespół Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Kaliszu. Zawiera on rozkazy, protokoły odpraw i kontroli, sprawy personalne, sprawozdania sytuacyjne, tygodniowe, miesięczne i kwartalne odzwierciedlające życie polityczne w Kaliszu i w powiecie kaliskim. Akta przekazało Archiwum Państwowe w Poznaniu w 1995 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 6-7
- Krzymuski, *Rocznica istnienia policji polskiej w Kaliszu,* „Gazeta Kaliska", 1919, nr 260, s. 3
- *Z obchodu 4-rolecia istnienia policji,* „Gazeta Kaliska", 1922, nr 274, s. 3

Komisarz Rządu Polskiego Kalisz, dnia 18. grudnia 1918.

Kalisz-Turek
Wydz. B. C. Nr. Dz. A. 306/18.

R.

1. Ogłoszenie

Stósownie do polecenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zorganizowana Państwowa Policja Powiatowa obejmuje służbę z dniem 18. b. m.

Powiat kaliski podzielony został na 3 okręgi policyjne, stacje okręgowe w Stawiszynie, Opatówku i Blaszkach z sierżantami na czele. Do każdej gminy przydzielony został kapral z odpowiednią ilością szeregowców. Milicje gminne pozostają czynne nadal aż do dalszego zarządzenia, podporządkowane sierżantom odnośnych okręgów.

Komisarjat Państwowej Policji Powiatowej mieści się w gmachu gubernialnym, na parterze drzwi nr. 15. Telefon nr. 52.

2. Do Dziennika Rozporządzeń
3. Do Gazety Kaliskiej
4. Do Kurjera Powszechnego
5. Do aktów Państwowej Policji Powiatowej.

Komisarz Rządu Polskiego

54.

55. Fragment spisu inwentarzowego obozu w Szczypiornie z 1918 r.

Starostwo Powiatowe w Kaliszu, sygn. 2, s. 67

W obozie tym w lipcu 1917 r., po tzw. kryzysie przysięgowym, internowano przeszło 3 tys. legionistów Józefa Piłsudskiego. Obóz był usytuowany przy granicy prusko-rosyjskiej, wzdłuż szosy prowadzącej z Kalisza do Ostrowa Wielkopolskiego. Składał się z czterech podobozów (z których dla legionistów przeznaczono podobóz C) oraz rozbudowanej infrastruktury. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. powołano komisję do przejęcia majątku skarbowego od władz niemieckich. Spis dotyczący obozu w Szczypiornie zajmuje siedemnaście arkuszy, został popisany komisyjnie 20 grudnia 1918 r. Zawiera szczegółowe dane o przejmowanym wyposażeniu obozu np. 9 beczek kiszonej kapusty, 2 maszyny do siekania mięsa, 8 beczek cementu, instalacja dla odwszawiania kwasem pruskim, 10 żelaznych butelek chloru, waga dla bydła, maszyna do prania. W 2017 r. z okazji 100. rocznicy internowania legionistów w Szczypiornie Archiwum Państwowe w Kaliszu wydało obszerną publikację: *Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypiornie w 1917 roku* opracowaną przez Grzegorza Walisia. Zawiera ona opis archiwaliów przechowywanych w różnych archiwach i muzeach.

Dokument trafił do Powiatowego Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1951 r., przekazany przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kaliszu.

- *Materiały źródłowe do dziejów legionistów...*, op. cit.
- Wrotkowski H., *Dni wyzwolenia* [w:] *Dzieje Kalisza...*, op. cit., s. 540-541

KOMISJA

do przyjęcia majątku skarbowego

od władz Niemieckich.

№ _____ od d.

Kalisz, d. 191 r.

Drugi arkusz.

Nazwa przedmiotu.	Ocena kontaft niemiec. Oc. jedn.	Ocena kontaft niemiec. Razem.	Ocena kontaft polskiej. Ocena jedn.	Ocena kontaft polskiej. Razem.
Z przeniesienia				
16 budek dla wart		60.-		60.-
36 Kontnow-mentel. 600 x 2700	10.-	360.-	10.-	360.-
160 cnt. drutu żelazn.	1.-	160.-	1.-	160.-
360 " " ocynkow.	10.-	3600.-	7.-	2520
izolatory i hakt do nich		25.-		25.-
Drzewo opałowe		120.-		120.-
Barak 41 x 10 Koszt budowy 4100 Wartość na rozbiórkę		2000.-		1600.-
4 piece żelazne	50.-	200.-	25.-	100.-
4 stoły	15.-	60.-	15.-	60.-
6 żelaznych łóżek	20.-	120.-	10.-	60.-
1 szafa żelazna		75.-		75.-
4 półki	10.-	40.-	7.50	30.-
4 piece	50.-	200.-	20.-	80.-
1 łóżko		20.-		10.-
BLOK D.				
Barak mieszkalny				
84,8 x 8 Koszt budowy 2000.- Wartość na rozbiórkę				
43 łóżka	20.-	1000.-		750.-
32 łóżka	20.-	640.-	10.-	430.-
7 pieca	50.-	350.-	30.-	210.-
Urządzenie wewnętrzne		150.-		150.-
Barak warsztat szewckt				
35 x 8,20 Koszt budowy 2200.- Wart. na rozbiórkę		1100.-		600.-
4 piece	50.-	200.-	25.-	100.-
Do przeniesienia				

55.

56. Cerkiew w Kaliszu w latach 1918-1926.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 32

Świątynia prawosławna została wzniesiona w 1877 r. na dawnym placu Zamkowym (obecnie pl. Jana Pawła II), w miejscu, gdzie wcześniej stała kamienica „Między Nogi". Budynek cerkwi nawiązywał stylem do architektury bizantyjskiej, został konsekrowany 8 sierpnia 1877 r. Samą budowę można przypisywać napływowi ludności rosyjskiej po utworzeniu w 1866 r. guberni kaliskiej. Po odzyskaniu niepodległości cerkiew przez krótki czas pełniła funkcję kościoła katolickiego garnizonu kaliskiego, by w 1926 r. zostać rozebraną jako symbol rusyfikacji. W trakcie rozbiórki natrafiono na akt erekcyjny, z którego wynikało, że budynek powstał z inicjatywy kaliskich Greków. Po zburzeniu cerkwi miejscowa ludność prawosławna otrzymała na urządzenie tymczasowej kaplicy kilka pomieszczeń w budynku przy ul. Niecałej, gdzie w 1926 r. położono fundamenty pod nową cerkiew, a w prace był zaangażowany architekt Albert Nestrypke. W latach 50. XX w., na miejscu dawnej cerkwi wybudowano Dom Handlowy „Centrum".

Zdjęcie zostało przekazane do zasobu przez rodzinę Tadeusza Martyna w 2001 r. Cerkiew została upamiętniona także na innych fotografiach z zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu, m. in. na zdjęciach z wizyty Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego 2 czerwca 1923 r. (Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza), czy już w trakcie rozbiórki obiektu (Spuścizna Witolda Wardęskiego z Kalisza, przekazana przez żonę architekta Józefę).

- APK, Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 121, 138
- APK, Spuścizna Witolda Wardęskiego z Kalisza, sygn. 47
- Kempiński M., *Opis uroczystego aktu poświęcenia nowej synagogi w Kaliszu,* „Kaliszanin", 1879, nr 29, s. 119-120
- Kościelniak W., Walczak K., *Kronika miasta Kalisza,* Kalisz 1989, s. 140
- Mikołajczyk M., *Greckie cerkwie w Kaliszu,* „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", nr 17, 2017, s. 72
- *Portret miasta...,* op. cit., s. 81-82

56.

57. Tekst z Księgi Powtórzonego Prawa w języku hebrajskim z okresu międzywojennego.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 1433

Słuchaj, Izraelu! HaSzem Bóg nasz, HaSzem jest Jedyny. Będziesz miłował HaSzem Boga twego, z całego serca swego i z całej duszy swojej, i z całej siły swojej. Niechaj słowa te, które Ja ci dziś nakazuję, będą na twoim sercu. Będziesz je wpajał twoim dzieciom i będziesz o nich mówił, przebywając w swoim domu, idąc drogą, kładąc się i wstając. I przywiążesz je jako znak do swojej ręki, i będą między twoimi oczyma, i napiszesz je na bramach i na odrzwiach domu twego.* Tekst został spisany na tzw. klafie – pergaminie umieszczanym w mezuzie tj. w ozdobnym podłużnym pudełeczku z małym otworem, przez który widać słowo Szadaj (hebr. Wszechmocny, jedno z imion Boga), napisany na drugiej stronie zwitka pergaminu. Mezuzę przytwierdza się po prawej stronie framugi drzwi wejściowych do domu lub mieszkania, wypełniając w ten sposób nakaz biblijny umieszczenia bożego imienia na drzwiach domu. Przekraczając próg dotyka się mezuzy dwoma palcami i unosi je do ust. Według ludowych wierzeń mezuza chroni dom przed złymi duchami i nieszczęściem.

Dokument stanowi kartę pergaminową o wymiarach 100x123 mm. W naszym zasobie archiwalia spisane w języku hebrajskim są niezmiernie rzadko spotykane. W zespole archiwalnym Naczelnik Wojenny Kaliski pod sygn. 7 znajduje się pouczenie przed wykonaniem przysięgi i rota tejże składanej przez rekrutów starozakonnych przed wstąpieniem do służby wojskowej z 1844 r.

- *Dokumenty mówią. Kalisz w dokumentach archiwalnych oraz Curiosa, czyli rechot historii w archiwach państwowych. Katalog wystawy (25 marca – 30 kwietnia 2009 r.),* red. Grażyna Schlender, Kalisz 2009, s. 85

* Tłumaczenie z języka hebrajskiego dokonane przez Halinę Marcinkowską

שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד ואהבת את
יהוה אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך והיו
הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ושננתם
לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך
ובשכבך ובקומך וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת
בין עיניך וכתבתם על מזזות ביתך ובשעריך

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי
מצוה אתכם היום לאהבה את יהוה אלהיכם ולעבדו
בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו
יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך ונתתי
עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת השמרו לכם
פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים
והשתחויתם להם וחרה אף יהוה בכם ועצר את
השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה
ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר יהוה נתן לכם
ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם
אתם לאות על ידכם והיו לטטפת בין עיניכם ולמדתם
אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך
בדרך ובשכבך ובקומך וכתבתם על מזזות ביתך
ובשעריך למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה
אשר נשבע יהוה לאבתיכם לתת להם כימי השמים
על הארץ

57.

58. Instruktaż kradzieży sklepowej „Szopenfeld" z okresu międzywojennego.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 3407

Instruktaż pochodzi z albumu należącego do Tadeusza Martyna z Kalisza. Najprawdopodobniej wszedł w jego posiadanie w latach pracy w Milicji Obywatelskiej – od 1946 r. był instruktorem wychowawczo-politycznym Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Kaliszu. Służbę pełnił do 1964 r., osiągając stopień kapitana.

Album, z którego pochodzą grafiki zawiera także m. in. zdjęcia narzędzi stosowanych do włamań, instrukcję prucia kasy pancernej, sposoby usuwania zamknięć wiszących i krat.

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN) Oddział w Poznaniu, sygn. 076, 1444, *Akta personalne funkcjonariusza Milicji Obywatelskiej Tadeusza Martyna ur. 2 września 1923 r.*
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 707

58.

59. Akt zgonu powstańca wielkopolskiego Jana Mertki z 1919 r.

Urząd Stanu Cywilnego Przygodzice, sygn. 290, akt zgonu nr 7

Jan Mertka urodził się 27 lipca 1899 r. w Przygodzicach. Jego rodzicami byli Józef i Magdalena z d. Kasprzak. W 1915 r. wyjechał do Westfalii. Pracował m. in. w Spółdzielni Piekarskiej w Duisburgu, Fabryce Stali w Bochum i Fabryce Części Elektrycznych w Weimarze. W 1918 r. przyjechał do Ostrowa Wielkopolskiego i wstąpił do I. Pułku Piechoty Polskiej. Po jego rozwiązaniu, Jan Mertka służył w I. Batalionie Pogranicznym w Szczypiornie, uformowanym w grudniu 1918 r. w Kaliszu. 27 grudnia 1918 r. w czasie patrolu ze swoim kompanem Jan Mertka został ciężko zraniony przez żołnierzy niemieckiej formacji Heimatschutz pod Boczkowem. Zmarł tego samego dnia w wyniku odniesionych ran w domu państwa Bąkowskich w Szczypiornie. Pochowano go 31 grudnia 1918 r. na starym cmentarzu w Ostrowie Wielkopolskim, skąd zwłoki ekshumowano w 1929 r. i przeniesiono na cmentarz przy ul. Limanowskiego. Jan Mertka jest uważany za pierwszego poległego powstańca wielkopolskiego, pomimo, że zmarł na kilka godzin przed wybuchem walk powstańczych w Poznaniu. Pośmiertnie odznaczono go Krzyżem Walecznych, Medalem Pamiątkowym za wojnę 1918-1921 i Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym. Jan Mertka patronował przygodzickiemu Związkowi Powstańców Wielkopolskich. Jego śmierć została upamiętniona przez pomnik, który po wielu zawirowaniach, spowodowanych m. in. uzgodnieniem dogodnej lokalizacji, ostatecznie odsłonięto 26 września 1982 r. w Przygodzicach.

Dokument został przekazany do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Stanu Cywilnego w Przygodzicach w 2019 r.

- Dykcik Z., Mertka J., *Mertka Jan* [w:] *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919,* red. Antoni Czubiński, Bogusław Polak, Poznań 2002, s. 230-231
- Rezler M., *Mertka Jan* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej tom II,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2003, s. 140
- Roth A., *77 lat temu,* „Kalisia Nowa", 1995, nr 12, s. 6-7
- *Źródła do dziejów Powstania Wielkopolskiego w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu,* oprac. Grzegorz Waliś, Adam Nawrocki, Kalisz 2008, s. 6, 12

C. 111.

Nr. 7.

Przygodzice, am 27ten Januar 1919.

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute, der Persönlichkeit nach

kannt,

der Leiband und Kommunikationsgehilfe Franz zu Ostrowo hat mitgeteilt

wohnhaft in

und zeigte an, daß der Soldat Johann (Jan) Mertka,

19 Jahre alt, katholischer Religion,

wohnhaft in Groß-Przygodzice

geboren zu Groß-Przygodzice bei

Sohn des Hüttenarbeiters Johann (Jan) Mertka und seiner Ehefrau Angela, geborene Kasprzak,

zu Lecznica

am siebenundzwanzigsten im Januar

des Jahres tausend neunhundert achtzehn,

mittags um Uhr

verstorben sei.

Vorgelesen, genehmigt und

(Achtzehn und 21 Unterschriften getilgt)

Der Standesbeamte.

Cieszyński

59.

60. Wpis w księdze ludności Ostrowa Wielkopolskiego, dokumentujący fakt zamieszkania w mieście w okresie międzywojennym Bruno Kroczyńskiego, asa polskiego lotnictwa z okresu II wojny światowej.

Akta miasta Ostrowa Wielkopolskiego, sygn. 84, s. 700-701

Rodzina Bruno Kroczyńskiego wywodziła się z Sulmierzyc. Rodzice, Bronisław i Marianna z d. Dudkiewicz, wyemigrowali z małego miasteczka do niemieckiego Essen i tam przebywali przez okres I wojny światowej. Bruno Kroczyński urodził się w Essen 16 września 1916 r. Tam również 31 grudnia 1918 r. przyszła na świat jego siostra Marianna. W grudniu 1919 r. rodzina Kroczyńskich osiedliła się w Ostrowie Wielkopolskim. Bruno Kroczyński zasłynął jako pilot Dywizjonu 306. Toruńskiego, uformowanego 28 sierpnia 1940 r. na terenie Wielkiej Brytanii. W maju 1941 r. został ciężko ranny podczas patrolowego lotu nad Maidstone, a w sierpniu 1942 r., w trakcie lotu nad Francją, dostał się do niemieckiej niewoli. Bruno Kroczyński dosłużył się stopnia starszego sierżanta. Został odznaczony Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, dwukrotnie Medalem Lotniczym, Odznaką za Rany i Kontuzje. Po wojnie osiadł w Londynie. Do Polski wrócił w 2006 r. Zmarł 29 listopada 2006 r. został pochowany na cmentarzu w Sopocie.

Księga ludności została przekazana do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Urząd Miejski w Ostrowie Wielkopolskim w 1994 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 83
- Gretzyngier R., *Poles in defence of Britain. A day-by-day chronology of Polisch day and night fighter pilot operations: July 1940-June 1941,* Londyn 2001, s. 198, 202, 223, 251
- Krzystek T., *Kroczyński Brunon* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://listakrzystka.pl/kroczynski-brunon/ (stan na 26.07.2019)
- Relacja ustna dr. Hieronima Kroczyńskiego z 28 czerwca 2019 r.
- *306 Dywizjon Myśliwski „Toruński"* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: 3%3%22http://www.dws-xip.pl/PW/RPDEL/Matis/pow3.html (stan na 26.07.2019)

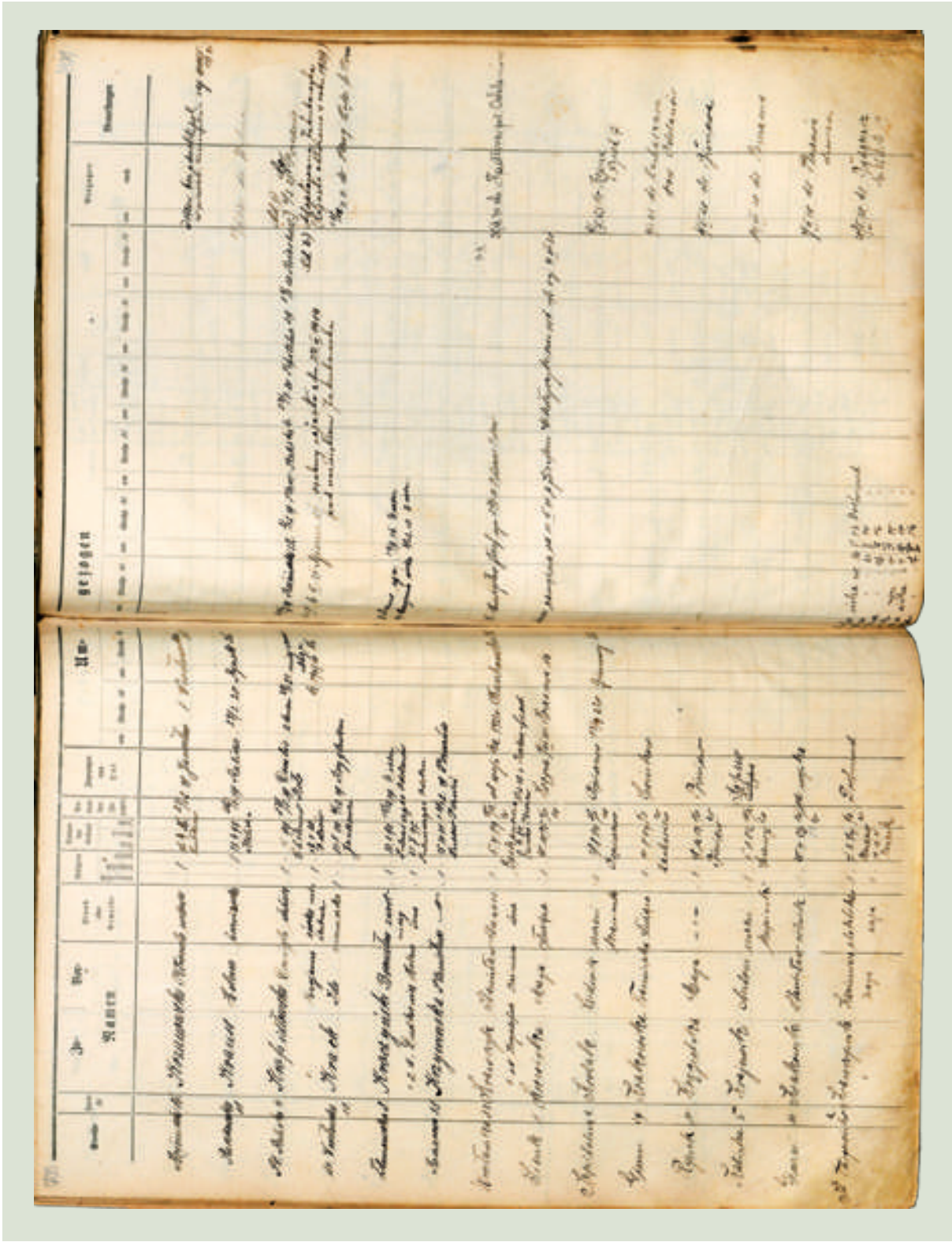

60.

61. Akt zgonu majora Hansa Rudolfa Hermanna Preuskera wystawiony w Ostrowie Wielkopolskim w 1920 r.

Urząd Stanu Cywilnego Ostrów Wielkopolski – obwód miejski, sygn. 476, akt zgonu nr 471

Major Hans Rudolf Hermann Preusker dowodził 155. Pułkiem Piechoty i odpowiadał bezpośrednio za zburzenie Kalisza w sierpniu 1914 r. Urodził się w 1866 r. w Dreźnie. Był żonaty z Ellą z d. Bayer. W akcie zgonu podano, że dane jego rodziców nie są znane. Major zmarł w lazarecie w Karlsruhe 12 kwietnia 1918 r. Pochowano go 17 kwietnia na cmentarzu w miejscowości Naumburg nad Salą. Jego akt zgonu, zgodnie z ówczesnymi przepisami wojskowymi, został zarejestrowany w miejscu ostatniego stacjonowania majora – Ostrowie Wielkopolskim.

Akt udało się odszukać podczas opracowywania Spuścizny Tadeusza Martyna z Kalisza. W jednej z jednostek znajdowała się odręczna notatka informująca o istnieniu przedmiotowego dokumentu. Akta Urzędu Stanu Cywilnego w Ostrowie Wielkopolskim trafiają do zasobu w dwóch egzemplarzach. Pierwopisy są przekazywane przez Urząd Stanu Cywilnego w Ostrowie Wielkopolskim. Wtóropisy zaś przekazuje Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu Delegatura w Kaliszu. Teczka z aktem zgonu została włączona do kaliskiego zasobu archiwalnego w 2016 r. Przekazał ją Urząd Stanu Cywilnego w Ostrowie Wielkopolskim.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 462
- Drewicz M., *Kalisz w czasach pożogi...,* op. cit., s. 44-60
- *Inwentarz zespołu... op. cit.,*
- Szachówna M., *Kalisz i jego okolica*, Kalisz 1927, s. 30-31

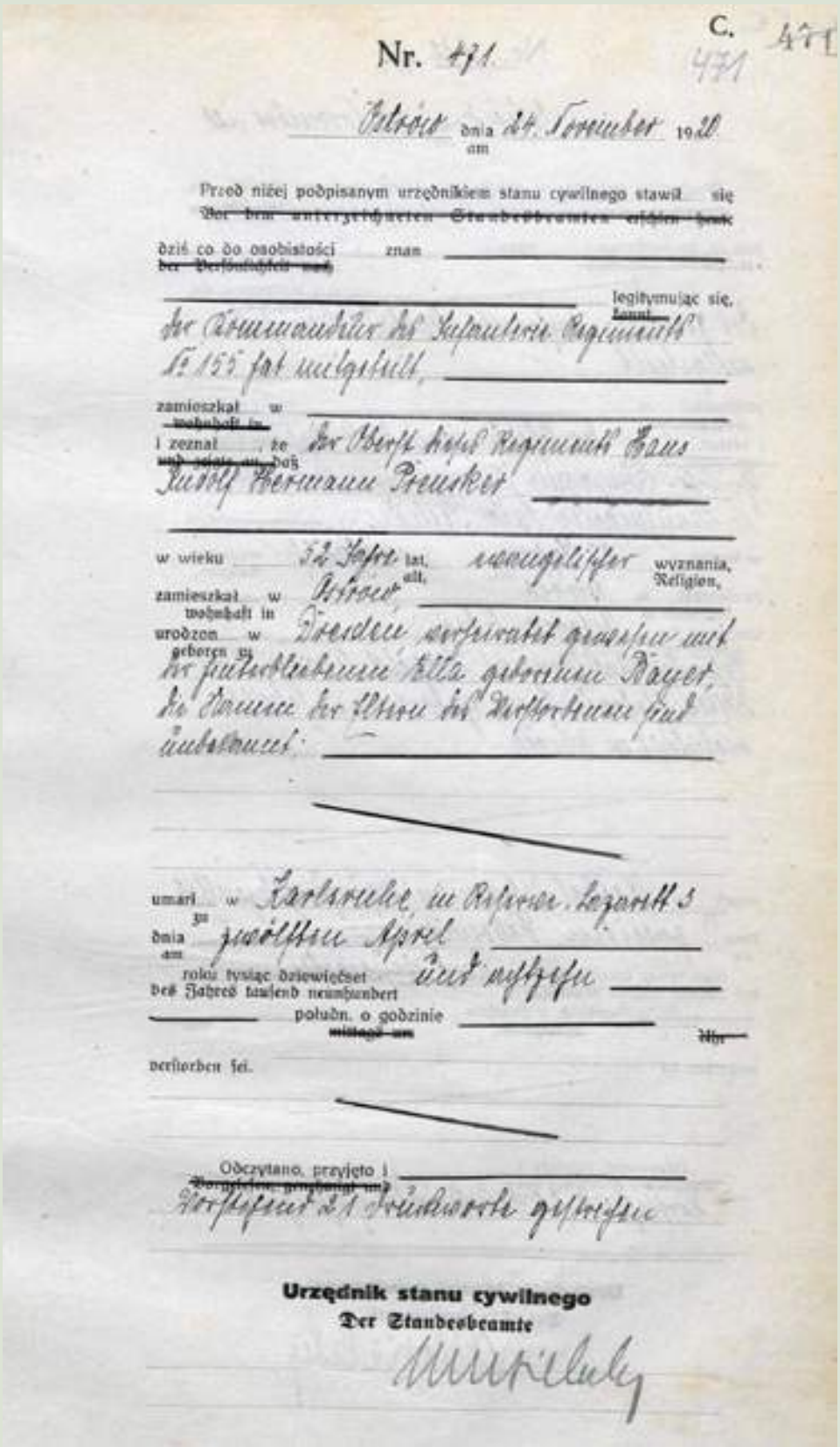

C. 471

Nr. 471.

Osboro dnia 24. Februar 1920
am

Przed niżej podpisanym urzędnikiem stanu cywilnego stawił się
~~Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute~~

dziś co do osobistości znan
~~der Persönlichkeit nach~~

legitymując się,
~~bekannt~~

der Kommandeur des Infanterie Regiments Nr. 155 hat mitgeteilt,

zamieszkał w
~~wohnhaft in~~

i zeznał, że
~~und erklärte an, daß~~

der Oberst des Regiments Hans Rudolf Hermann Preusker

w wieku 52 Jahre lat, alt, ewangelicker wyznania, Religion,

zamieszkał w Osboro
wohnhaft in

urodzon w Dresden verheiratet gewesen mit der verstorbenen Ella geborenen Bayer, die Eltern der Mutter unbekannt.
geboren in

umarł w Karlsruhe in Osboro, Lazarett 3
zmarł
dnia zwanzigsten April
am

roku tysiąc dziewięćset und achtzehn
des Jahres tausend neunhundert

południu o godzinie
~~mittags um~~ ~~Uhr~~

zmarł.
verstorben sei.

Odczytano, przyjęto i
~~Vorgelesen, genehmigt und~~
Vorstehend 21 Druckworte gestrichen

Urzędnik stanu cywilnego
Der Standesbeamte

61.

62. Marszałek Józef Piłsudski 15 maja 1921 r. przyjmuje defiladę 29. Pułku Strzelców Kaniowskich, po wręczeniu temuż sztandaru ufundowanego przez społeczeństwo Warszawy i Kalisza.

Spuścizna Mieczysława Wiśniewskiego z Kalisza, sygn. 22

Podczas uroczystości Marszałek najbardziej zasłużonym żołnierzom wręczył krzyż Virtuti Militari. 29. Pułk Strzelców Kaniowskich wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej, najpierw na Litwie, a później w obronie Warszawy i na Białorusi. Powrócił do Kalisza 24 marca 1921 r., gdzie stacjonował na terenie Okręgu Korpusu Nr IV w garnizonie Kalisz. Dzień 15 maja od 1921 r. był obchodzony jako Święto Pułkowe.

Zdjęcie zostało przekazane do zasobu APK przez Mieczysława Wiśniewskiego z Kalisza w 2010 r. Ten zasłużony darczyńca i były żołnierz AK przekazał nam wiele niezmiernie cennych dokumentów i fotografii związanych z działalnością zawodową rodziny Janowskich, Czapskich i Wiśniewskich – felczer Alojzy Janowicz był kapralem w 29. Pułku Strzelców Kaniowskich.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 713
- Kościelniak W., *Marszałek w Kaliszu,* „Ziemia Kaliska", 1998, nr 46/47, s. 13
- Kościelniak W., Walczak K., *Kronika...,* op. cit., s. 163-164
- *Ocalmy od...,* op. cit., s. 152

62.

63. Protokół z przejęcia dozoru technicznego przy budowie ratusza w Kaliszu z 13 kwietnia 1922 r.

Akta miasta Kalisza, sygn. 2912, s. 158

W wyniku regularnego bombardowania i podpalania przez wojsko niemieckie w sierpniu 1914 r. Kalisz przestał prawie istnieć, zniszczeniu uległo 426 budynków, w tym ratusz. W 1915 r. Towarzystwo Kredytowe miasta Kalisza ogłosiło, za pośrednictwem Koła Architektów w Warszawie, konkurs na rozplanowanie i regulację Kalisza. Nie miał on charakteru realizacyjnego tylko miał przygotować koncepcje odbudowy i rozwoju miasta. Na początku 1918 r. ogłoszono drugi konkurs – na projekt ratusza i fasad kamienic rynkowych. Pierwszą nagrodę przyznano Trojanowskiemu, lecz ostatecznie zakupiono pracę autorstwa Stefana Szyllera z Warszawy. Opracowane przez niego projekty, pomimo wielokrotnych poprawek, nie uzyskały akceptacji władz Kalisza, Ministerstwa Robót Publicznych i Ministerstwa Kultury i Sztuki. W 1920 r. miasto rozwiązało umowę z S. Szyllerem i zaprojektowanie ratusza powierzono architektowi okręgowemu Sylwestrowi Pajzderskiemu, który opierając się na ostatniej wersji prac swojego poprzednika przedstawił projekt uproszczony gmachu ratusza. 17 października 1920 r., na placu ratuszowym, odbyło się z udziałem premiera Wincentego Witosa, uroczyste wmurowanie kamienia węgielnego pod przyszłą siedzibę władz miejskich. 13 kwietnia 1922 r. kierownictwo nad pracami przy budowie ratusza przejął naczelny inżynier miasta Teofil Wroczyński. Na tą okoliczność sporządzony został protokół odbioru wykonanych prac w obecności architektów: Alfreda Nestrypke, Witolda Wardęskiego, Franciszka Brzezińskiego, Władysława Gmurowskiego, Władysława Żylińskiego, Stanisława Ozdowskiego, kierownika Spółki Murarskiej Kamińskiego i kierownika Spółki Ciesielskiej Nowackiego. W latach 1925-1927 trwały prace wykończeniowe m.in. ukończono budowę, pod kierunkiem Witolda Wardęskiego, wieży ratuszowej i oddano do użytku Salę Rady. W 1925 r. zamontowano na wieży ratuszowej zegar wykonany przez zegarmistrza Rafała Stiltera.

Akta nadzoru budowlanego przekazane zostały do Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1997 r. przez Urząd Miejski w Kaliszu oraz w 2004 r. przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu Delegaturę w Kaliszu. Archiwalia te wykorzystane zostały m.in. na wystawie plenerowej pt. „Odbudowa Kalisza po zburzeniu miasta w sierpniu 1914 r.".

- Bruś J., *Środowisko architektoniczne Kalisza w procesie odbudowy miasta po 1914 roku* [w:] *Odbudowy i modernizacje miast historycznych w pierwszej połowie dwudziestego wieku w Europie. Naród, polityka, społeczeństwo*, red. Iwona Barańska, M. Górzyński, Kalisz 2016, s. 329, 333
- Bruś-Kosińska J., (2012). *Albert Nestrypke (1887-1977). Życie i twórczość kaliskiego inżyniera architekta – propagatora architektury modernistycznej* (Niepublikowana rozprawa doktorska). Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, s. 72-73
- *Portret miasta...,* op. cit., s. 54
- Schlender G., *Konkurs na odbudowę Kalisza ogłoszony przez warszawskie Koło Architektów (1)*, „Ziemia Kaliska", 2019, nr 33, s. 22
- Schlender G., *Konkurs na odbudowę Kalisza ogłoszony przez warszawskie Koło Architektów (2)*, „Ziemia Kaliska", 2019, nr 34, s. 18
- Splitt J.A., *Ratusz* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.kalisz.info/ratusz.html (stan na 27.08.2019)

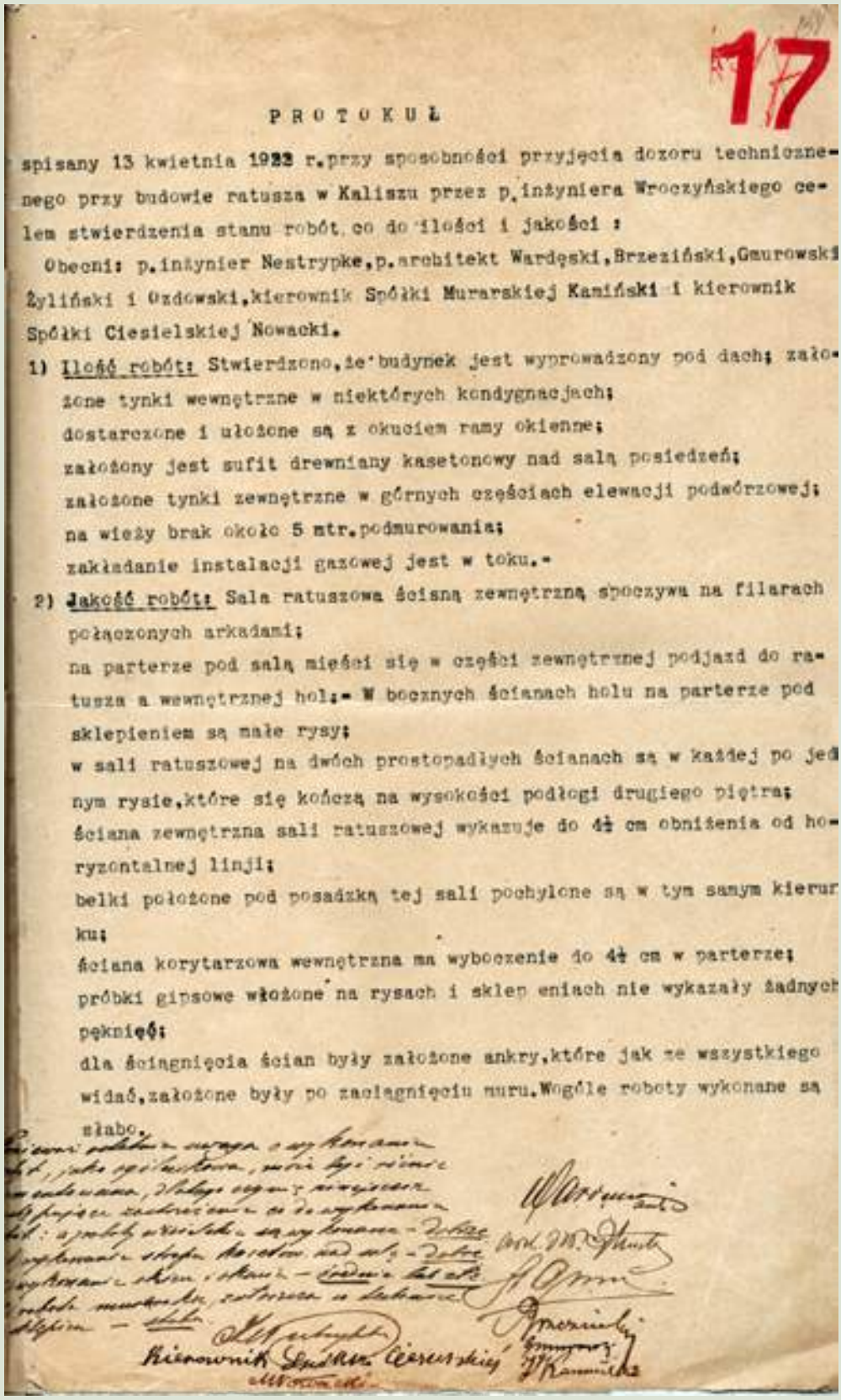

17

PROTOKUŁ

spisany 13 kwietnia 1922 r.przy sposobności przyjęcia dozoru technicznego przy budowie ratusza w Kaliszu przez p.inżyniera Wroczyńskiego celem stwierdzenia stanu robót co do ilości i jakości :

Obecni: p.inżynier Nestrypke,p.architekt Wardęski,Brzeziński,Gmurowski Żyliński i Ozdowski,kierownik Spółki Murarskiej Kamiński i kierownik Spółki Ciesielskiej Nowacki.

1) Ilość robót: Stwierdzono,że budynek jest wyprowadzony pod dach; założone tynki wewnętrzne w niektórych kondygnacjach;
dostarczone i ułożone są z okuciem ramy okienne;
założony jest sufit drewniany kasetonowy nad salą posiedzeń;
założone tynki zewnętrzne w górnych częściach elewacji podwórzowej;
na wieży brak około 5 mtr.podmurowania;
zakładanie instalacji gazowej jest w toku.-

2) Jakość robót: Sala ratuszowa ścianą zewnętrzną spoczywa na filarach połączonych arkadami;
na parterze pod salą mieści się w części zewnętrznej podjazd do ratusza a wewnętrznej hol;- W bocznych ścianach holu na parterze pod sklepieniem są małe rysy;
w sali ratuszowej na dwóch prostopadłych ścianach są w każdej po jednym rysie,które się kończą na wysokości podłogi drugiego piętra;
ściana zewnętrzna sali ratuszowej wykazuje do 4½ cm obniżenia od horyzontalnej linji;
belki położone pod posadzką tej sali pochylone są w tym samym kierunku;
ściana korytarzowa wewnętrzna ma wyboczenie do 4½ cm w parterze;
próbki gipsowe włożone na rysach i sklep eniach nie wykazały żadnych pęknięć;
dla ściągnięcia ścian były założone ankry,które jak ze wszystkiego widać,założone były po zaciągnięciu muru.Wogóle roboty wykonane są słabo.

Kierownik Spółki Ciesielskiej

63.

64. Tłumaczenie przysięgłe z 1926 r. testamentu księcia Ferdynanda Radziwiłła z Antonina z 20 stycznia 1914 r.

Sąd Powiatowy w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 3, k. 39

Majątek przygodzicki został zapisany na własność księciu Karolowi Władysławowi Radziwiłłowi, powszechnie zwanemu „Michałem". Kapitał pieniężny miał być dzielony pomiędzy Michała Radziwiłła a jego matkę księżną Pelagię z Sapiehów. Majątek w guberni wołyńskiej miał przejąć drugi syn Ferdynanda, Janusz. Mieszkanie w Berlinie przypadło w spadku żonie testatora. Ferdynand Radziwiłł zabezpieczył także finansowo swojego wnuka, syna nieżyjącego księcia Karola oraz córkę Marię Małgorzatę Potocką. Z testamentu dowiadujemy się, że w dobrach przygodzickich została przez testatora założona kasa emerytalna dla pracowników majątku. Ferdynand Radziwiłł władał Przygodzicami od 1873 r. od śmierci ojca, Bogusława. Zgodnie z testamentem majątek przejął Michał Karol Jan Alojzy Wilhelm Radziwiłł w 1926 r. Ferdynand Radziwiłł zmarł w Rzymie, ale został pochowany w kaplicy rodowej w Antoninie. Miejscowość ta była letnią rezydencją założoną przez jego dziadka, Antoniego Henryka Radziwiłła.

Akta Sądu Powiatowego w Ostrowie Wielkopolskim przejęte zostały przez Archiwum Państwowe w Kaliszu z Sądu Rejonowego w Ostrowie Wielkopolskim w 2000 r. oraz 2006 r. Akta pochodzą z lat [1905] 1920-1928 [1946]. W zespole znajdują się m.in. akta spraw testamentowych, spadkowych, familijnych, majątkowych, o sprostowanie dokumentów.

- Anders P., *Województwo kaliskie...,* op. cit., s. 126-128
- Banach Witold, *Radziwiłłowie. Burzliwe losy słynnego rodu*, Poznań 2017
- Małyszko S., *Majątki wielkopolskie. Tom III...,* op. cit., s. 1, 148

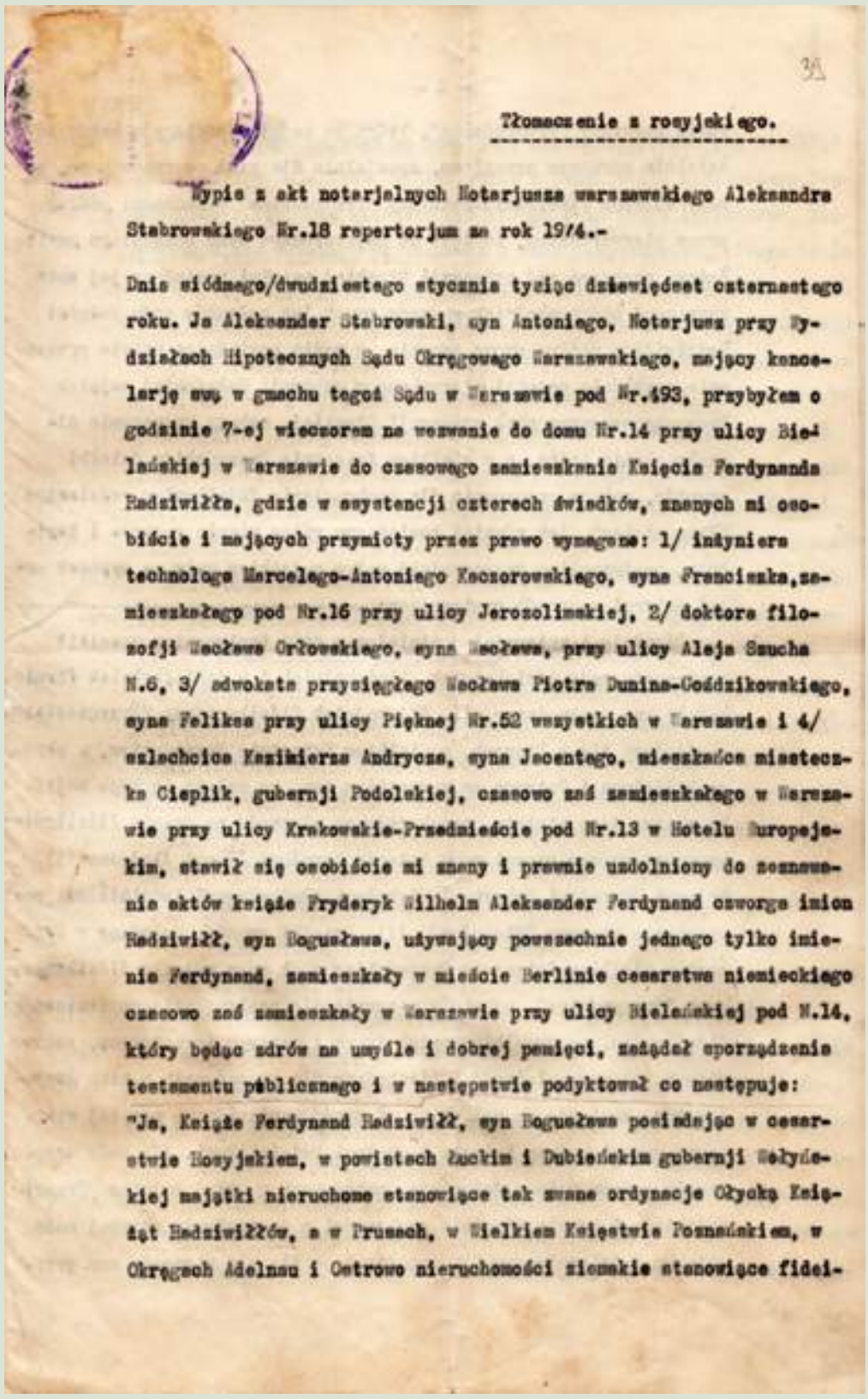

34

Tłomaczenie z rosyjskiego.

Wypis z akt notarjalnych Notarjusza warszawskiego Aleksandra Stabrowskiego Nr.18 repertorjum za rok 1914.-

Dnia siódmego/dwudziestego stycznia tysiąc dziewięćset czternastego roku. Ja Aleksander Stabrowski, syn Antoniego, Notarjusz przy Wydziałach Hipotecznych Sądu Okręgowego Warszawskiego, mający kancelarję swą w gmachu tegoż Sądu w Warszawie pod Nr.493, przybyłem o godzinie 7-ej wieczorem na wezwanie do domu Nr.14 przy ulicy Bielańskiej w Warszawie do czasowego zamieszkania Księcia Ferdynanda Radziwiłła, gdzie w asystencji czterech świadków, znanych mi osobiście i mających przymioty przez prawo wymagane: 1/ inżyniera technologa Marcelego-Antoniego Kaczorowskiego, syna Franciszka, zamieszkałego pod Nr.16 przy ulicy Jerozolimskiej, 2/ doktora filozofji Wacława Orłowskiego, syna Wacława, przy ulicy Aleja Szucha N.6, 3/ adwokata przysięgłego Wacława Piotra Dunina-Gołdzikowskiego, syna Feliksa przy ulicy Pięknej Nr.52 wszystkich w Warszawie i 4/ szlachcica Kazimierza Andrycza, syna Jacentego, mieszkańca miasteczka Cieplik, gubernji Podolskiej, czasowo zaś zamieszkałego w Warszawie przy ulicy Krakowskie-Przedmieście pod Nr.13 w Hotelu Europejskim, stawił się osobiście mi znany i prawnie uzdolniony do zeznawania aktów książe Fryderyk Wilhelm Aleksander Ferdynand czworga imion Radziwiłł, syn Bogusława, używający powszechnie jednego tylko imienia Ferdynand, zamieszkały w mieście Berlinie cesarstwa niemieckiego czasowo zaś zamieszkały w Warszawie przy ulicy Bielańskiej pod N.14, który będąc zdrów na umyśle i dobrej pamięci, zażądał sporządzenia testamentu publicznego i w następstwie podyktował co następuje:
"Ja, Książe Ferdynand Radziwiłł, syn Bogusława posiadając w cesarstwie Rosyjskiem, w powiatach Łuckim i Dubieńskim gubernji Wołyńskiej majątki nieruchome stanowiące tak zwane ordynacje Ołycką Książąt Radziwiłłów, a w Prusach, w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, w Okręgach Adelnau i Ostrowo nieruchomości ziemskie stanowiące fidei-

64.

65. Pismo wystosowane 16 kwietnia 1926 r. przez Edmunda Sobczyńskiego, kierownika Archiwum Państwowego w Kaliszu do starosty kaliskiego z prośbą o pomoc w utrzymaniu placówki.

Wydział Powiatowy w Kaliszu, sygn. 129, k. 58

Zawiera ono dane na temat działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu wraz z wykazem akt z zasobu. Kaliskie archiwum powstało w 1920 r. w wyniku Dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 r. Miało w swoim zasobie m. in. 2130 fascykułów akt dawnych wytworzonych pomiędzy 1795 a 1866 r.; 25 fascykułów Gubernatora Cywilnego z 1865 r.; 38 fascykułów Generał-Gubernatora Wojennego z lat 1905-1907; 2356 akt Kancelarii Gubernatora Kaliskiego z lat 1866-1914; 8200 akt Rządu Gubernialnego; 3340 akt Izby Skarbowej w Kaliszu; 360 jednostek Akcyzy Okręgu Kalisko-Piotrkowskiego; ok. 1700 świadectw nauczycielskich, 350 akt byłego Oddziału Banku Polskiego. Dokument charakteryzuje także głównych użytkowników dokumentacji aktowej. Pismo stanowi aneks do wniosku Starosty Kaliskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi w sprawie o utrzymanie w Kaliszu Archiwum Państwowego. Z wniosku wynika, że ówczesny Sejmik Powiatu Kaliskiego zobowiązał się partycypować w kosztach zachowanej instytucji. Za utrzymaniem archiwum w Kaliszu opowiedział się także Magistrat miasta Kalisza. Prezydent miasta Mieczysław Szarras deklarował wspomożenie finansowe w utrzymaniu archiwum. Jak przyszłość pokazała, Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1926 r. nie udało się uratować. Zostało ono zlikwidowane zarządzeniem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zasób przewieziono do Poznania i do Warszawy, a według Romana Szczepaniaka także częściowo do Łodzi.

Dokument ten potwierdza, kto był ostatnim kierownikiem Archiwum Państwowego w Kaliszu w okresie międzywojennym. Funkcję tę piastował Edmund Sobczyński – brat znanego w Kaliszu księdza, bibliofila i działacza społecznego Jana Nepomucena Sobczyńskiego. Do ustalenia tego faktu przeprowadzono m. in. analizę podpisu kierownika (nie zawierającego jego imienia) konfrontując go z innymi podpisami Edmunda Sobczyńskiego, zachowanymi m. in. w aktach Towarzystwa Kredytowego miasta Kalisza. Przeanalizowano także kartę meldunkową, z której wynika, że Edmund Sobczyński był z zawodu urzędnikiem. Z dostępnej na rynku wydawniczym biografii księdza Jana Nepomucena Sobczyńskiego wynika, że kapłan żywo angażował się on w obronę archiwum kaliskiego przed likwidacją, wspierając swoim poparciem dla tej idei swojego brata. Dokument został przekazany do zasobu archiwalnego przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kaliszu w 1951 r.

- APK, Towarzystwo Kredytowe miasta Kalisza, sygn. 15
- APK, Wydział Powiatowy w Kaliszu, sygn. 129
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 42-43
- Dekret o organizacji archiwów..., op. cit.
- Schlender G., *Sześćdziesiąt lat...,* op. cit., s. 21

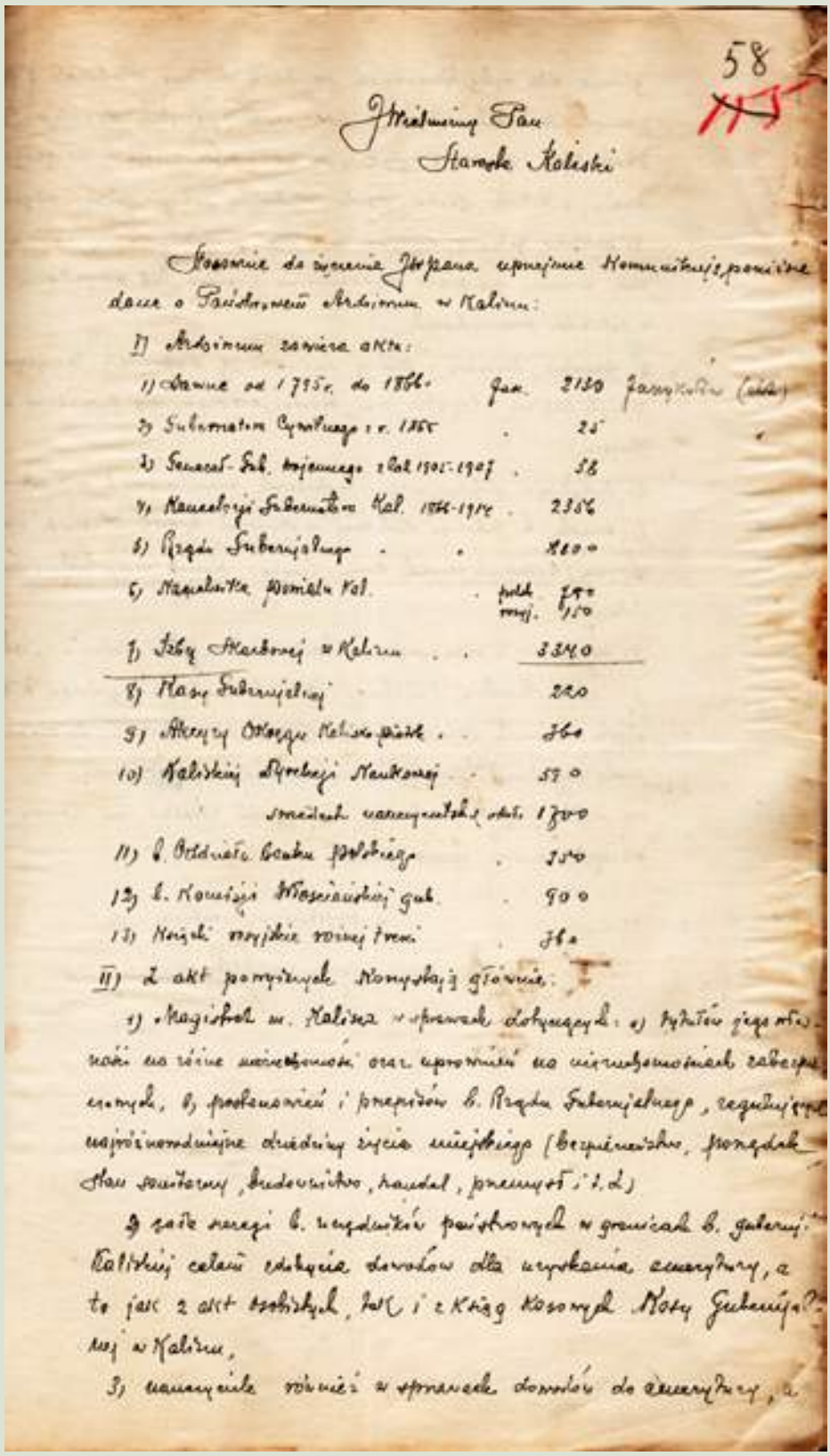

58

Wielmożny Pan
Stanisław Kolski

W odpowiedzi na życzenie Wielmożnego Pana uprzejmie komunikuję, poniższe dane o Państwowem Archiwum w Kaliszu:

I) Archiwum zawiera akta:

1) Sądowe od 1795 r. do 1866 r.	jed.	2130 jednostek (akt)
2) Sekretariatu Cyrkułu z r. 1855	.	25
3) Senatu-Sąd. wojennego z lat 1905-1907	.	58
4) Kancelarji Gubernatora Kal. 1866-1914	.	2356
5) Rządu Gubernialnego . .		1800
6) Kancelaria Komisji Kal.	.	pełn. 790, mniej. 150
7) Izby Skarbowej w Kaliszu . .		3340
8) Kasy Gubernialnej		220
9) Akcyzy Okręgu Kaliskiego	.	360
10) Kaliskiej Dyrekcji Naukowej	.	570
		razem ilościowo akt 12700
11) b. Oddziału Banku Polskiego	.	350
12) b. Komisji Włościańskiej gub.	.	900
13) Księgi różnych rodzaj treści	.	360

II) Z akt powyższych Komisja głównie:

1) Magistrat m. Kalisza w sprawach dotyczących: a) Rytułów jego własności na różne nieruchomości oraz uprawnień na nieruchomościach zabezpieczonych, b) postanowień i przepisów b. Rządu Gubernialnego, regulujących najróżnorodniejsze dziedziny życia miejskiego (bezpieczeństwo, porządek, stan sanitarny, budownictwo, handel, przemysł i t. d.)

2) całe serje b. urzędników państwowych w granicach b. gubernji Kaliskiej celem udowodnienia dowodów dla uzyskania emerytury, a to jak z akt osobistych, tak i z Ksiąg Kasowych Kasy Gubernialnej w Kaliszu,

3) nauczyciele również w sprawach dowodów do emerytury, b.

65.

66. Donos z 1927 r. do Urzędu Policyjnego w Pleszewie, informujący, kto w mieście trudni się nierządem.

Akta miasta Pleszewa, sygn. 1468, k. 246

Według autora, niejaka Wiktoria Matyjaszczykówna *po nocach łajdaczy się z różnymi mężczyznami i zabierają ją. Przeważnie ta młodzież ma jakąś s[ch] adzkę, gdzie ją zabierają, a tam wyrabiają się rzeczy niemożliwe, rozbiera się owa i przedstawia się w niewstydliwy sposób*. Druga „miejscówka" funkcjonowała, wedle autora donosu, u niejakiego Szymoniaka, który *jest obecnie sam w domu, gdyż jego matka przebywa obecnie w Poznaniu, a on sprowadza całe grono swych kolegów, gdzie przychodzą tam różne ulicznice i po całych nocach takie bezwstydne rzeczy się dzieją, a przeważnie większa część ich jest pozarażanych.*

W okresie międzywojennym prostytucja była traktowana przez władze państwowe raczej jako zagadnienie z zakresu problemów sanitarnych niż etyczno-moralnych. Od końca XIX w. istniał zwyczaj kategoryzowania kobiet tej profesji i klasyfikowania ich, również z uwzględnieniem fotografii. W zasobie APK, w zespole Naczelnik Powiatu Kaliskiego, zachowały się np. zdjęcia zbiorowe prostytutek kaliskich z początku XX w. Legalne, zarejestrowane prostytutki musiały posiadać stosowne książeczki oraz poddawać się badaniu lekarskiemu dwa razy w tygodniu. Ludzie zgorszeni nierządem, który odbywał się w ich najbliższym sąsiedztwie brali sprawy w swoje ręce i słali donosy do lokalnej władzy, nie omijając także możliwości ingerencji „w te sprawy" miejscowego księdza proboszcza. Archiwum Państwowe w Kaliszu, w marcu 2017 r., przygotowało wystawę on-line pt. Skargi i donosy w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu", która cieszyła się ogromnym zainteresowaniem mediów lokalnych i ogólnopolskich. Część materiałów z tej ekspozycji poświęcono właśnie zagadnieniom związanym z nierządem.

Donos, wraz z innymi pismami tego typu, znajduje się w teczce pt. Prostytucja i konkubinat, przekazanej do zasobu archiwum przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Pleszewie w 1964 r.

- *Archiwum donosów w Kaliszu. „Zawiść, zazdrość, oczywiście też zemsta"* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://fakty.tvn24.pl/ogladaj-online,60/archiwum-donosow-w-kaliszu-zawisc-zazdrosc-oczywiscie-tez-zemsta,733796.html (stan na 27.08.2019)
- Graf P., *Donosy to moje życie,* „Takie Jest Życie", 2017, nr 11, s. 16
- Hypki B., *Skargi i donosy. Gorzka wystawa on-line kaliskiego archiwum,* „Ziemia Kaliska", 2017, nr 13, s. 29
- Nowicka P., *Skargi i donosy, nasza ciemna strona*, „Gazeta Wyborcza", nr 99.9011, 2017, s. 2
- *Skargi i donosy w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.archiwum.kalisz.pl/wystawy-on-line/skargi-i-donosy (stan na 26.09.2019)
- Ślęzak I., *Zjawisko prostytucji w Polsce na tle europejskim jako obszar działań instytucji państwowych i organizacji pozarządowych,* „Problemy Polityki Społecznej", 2015, nr 1, s. 88-89

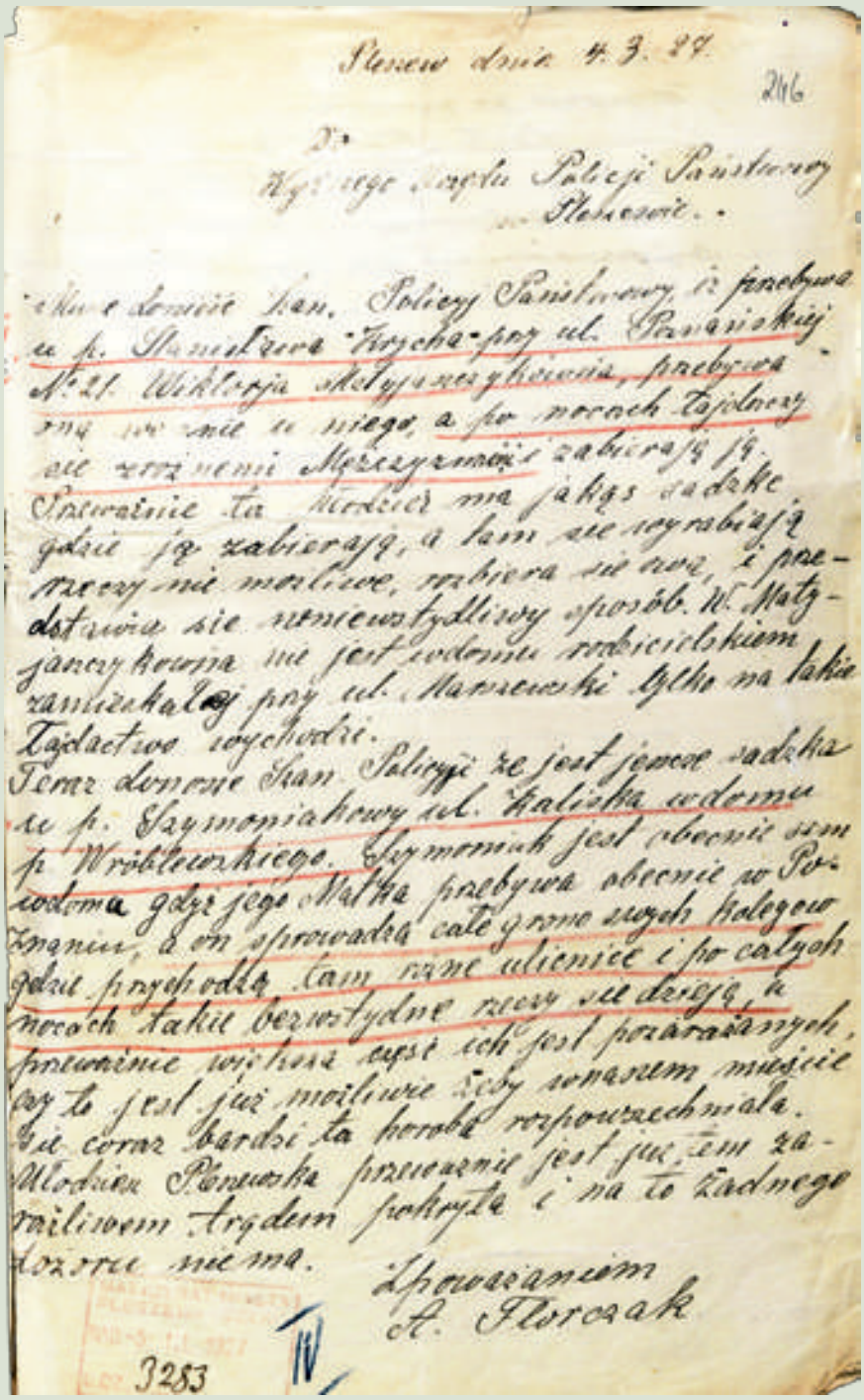

Stanisławów dnia 4. 3. 29.

246

Do
Wysokiego Zarządu Policji Państwowej
w Stanisławowie.

Donoszę do wiadomości Szan. Policji Państwowej, że przebywa u p. Stanisława Trycha przy ul. Poniatowskiej № 21. Wiktorja Matysiewiczówna, przebywa ona w domu u niego, a po nocach Tajemnicy się z różnemi Mężczyznami zabiera się. Przeważnie ta kobieta ma jakąś sadzkę gdzie ją zabierają, a tam się wyrabiają przeróżne mailowe, robiera się nowe, i przedstawia się nieprzystojny sposób. W. Matyjaszczykowa nie jest sodomu robicielskiem zamieszkałej przy ul. Narzewski Lgho na takie Zajdactwo wychodzi.
Teraz donoszę Szan. Policji że jest jeszcze sadzka u p. Szymoniakowej ul. Galicka w domu p. Wróblewskiego. Szymoniak jest obecnie sam w domu gdzie jego Matka przebywa obecnie w Pozłomanin, a on sprowadza całe grono swych kolegów gdzie przychodzą tam różne ulicznice i po całych nocach takie bezwstydne rzeczy się dzieją, a przeważnie większość ich jest pozarażanych, czy to jest już możliwie żeby wreszcie miście się coraz bardziej ta choroba rozpowszechniała. Młodzież Poniatowska przeważnie jest już tem zarażonem Urzędem pokryte i na to żadnego dozoru niema.

Z poważaniem
A. Florczak

3253 IV

66.

67. Życzenia imieninowe dla Pierwszego Marszałka i Wodza Rzeczypospolitej Polskiej Józefa Piłsudskiego, złożone przez wójta Obwodu Pogorzela w 1930 r.

Starostwo Powiatowe w Koźminie, sygn. 12, s. 246

Praktyka składania życzeń imieninowych Marszałkowi była dość popularna w okresie międzywojennym. Z tej okazji, 19 marca każdego roku, organizowano w całej Polsce m. in. uroczyste capstrzyki, pogadanki o życiu i działalności Piłsudskiego, zawody sportowe, koncerty i przedstawienia. W Pogorzeli w 1930 r. oflagowano gmachy państwowe i domy prywatne, w szkołach przeprowadzono tzw. poranki z przemówieniami. W miejscowym kościele odprawiono nabożeństwo, a podczas uroczystej akademii przedstawiono oficjalnie nowo założony oddział organizacji „Strzelec". W zarchiwizowanych aktach znajdziemy także spisy osób składających życzenia w imieniu swoim oraz instytucji.

Dokument pochodzi z akt byłego Starostwa Powiatowego w Koźminie. Po likwidacji powiatu koźmińskiego dokumentację przekazano do Starostwa Powiatowego w Krotoszynie. W 1951 r. przejęło ją Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu. Do Kalisza dokumenty trafiły w 1960 r. W zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu znajduje się wiele archiwaliów upamiętniających Józefa Piłsudskiego. W dokumentacji aktowej znajdziemy np. informacje na temat innych uroczystości imieninowych m. in. w aktach miast i starostw.

- APK, Akta miasta Pleszewa, sygn. 1238
- APK, Akta miasta Stawiszyna, sygn. 55
- APK, Spuścizna Mieczysława Wiśniewskiego z Kalisza, sygn. 23
- APK, Starostwo Powiatowe w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 4, k. 29-35
- APK, Starostwo Powiatowe w Kaliszu, sygn. 185
- APK, Starostwo Powiatowe w Koźminie, sygn. 12, s. 97-110
- APK, Zbiór druków ulotnych, sygn. 982, 983, 987, 997
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 36
- *W rocznicę imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego,* „Gazeta Kaliska", 1937, nr 78, s. 8

67.

68. Akt zgonu Aleksandra Skrzyńskiego z 1931 r., ministra spraw zagranicznych w latach 1923-1924 i premiera rządu polskiego w latach 1925-1926.

Urząd stanu Cywilnego Daniszyn, sygn. 197, akt zgonu nr 44

Aleksander Józef Skrzyński zmarł w 1931 r. na skutek odniesionych obrażeń w katastrofie samochodowej na szosie relacji Ostrów Wielkopolski -Krotoszyn. Jechał z Oporowa na polowanie w okolice Częstochowy samochodem kierowanym przez płk. Morawskiego, attache poselstwa polskiego w Berlinie. Powszechnie dostępne źródła jako miejsce jego śmierci podają szpital w Ostrowie Wielkopolskim. Tymczasem akt zgonu został zarejestrowany w Urzędzie Stanu Cywilnego Daniszyn. Dowiadujemy się z niego, że Skrzyński zmarł 25 września 1931 r.*, między stacją kolejową Łąkociny a lasem łąkocińskim*, ok. godz. 15.00. Wersję tę potwierdzają doniesienia prasowe. Według „Orędownika Ostrowskiego" z 29 września 1931 r. samochód z Aleksandrem Skrzyńskim mijał jednokonny wóz. W trakcie manewru samochodu koń wystraszył się i stanął w poprzek szosy. Auto wpadło w poślizg i najechało na kamień. Wskutek uderzenia samochód dwukrotnie przekoziołkował i wpadł do rowu. *Kilkakrotnie przygnieciony śp. Skrzyński przy przewróceniu samochodu wypadł nieprzytomny na ziemię. W kilka minut zmarł nie odzyskawszy przytomności*. Bezpośrednim świadkiem wypadku był prokurator Sądu Okręgowego w Ostrowie. Zwłoki Aleksandra Skrzyńskiego przewieziono do kostnicy ostrowskiego szpitala powiatowego. Były minister i premier został pochowany 1 października 1931 r. w Kobylance k. Gorlic (obecnie woj. małopolskie). W 1932 r. jego szczątki przeniesiono do rodzinnego grobowca w Zagórzanach. Był odznaczony Krzyżem Komandorskim i Wielką Wstęgą Orderu Polonia Restituta, Wielkimi Wstęgami: francuskiej Legii Honorowej, watykańską Piusa IX, Korony Włoskiej, Gwiazdy Rumuńskiej, czechosłowackiego Lwa Białego, finlandzkiej Białej Róży, austriackiego Złotego Krzyża Zasługi, szwedzkiej Gwiazdy Polarnej, peruwiańskiego Słońca i estońskim Krzyżem Wolności I kl.

Księga zawierająca akty zgonów z 1931 r. z Urząd Stanu Cywilnego Daniszyn została przekazana do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu w 2016 r. przez Urząd Stanu Cywilnego w Ostrowie Wielkopolskim.

- APK, Sąd Grodzki w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 151
- *Katastrofa samochodowa pod Ostrowem, w której zginął b. Premjer hr. Aleksander Skrzyński*, „Orędownik Ostrowski", 1931, nr 78, s. 1
- *Skrzyński Aleksander Józef* [Dokument elektroniczny] - Tryb dostępu: http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/
- biografia/aleksander-jozef-skrzynski (stan na 26.07.2017)

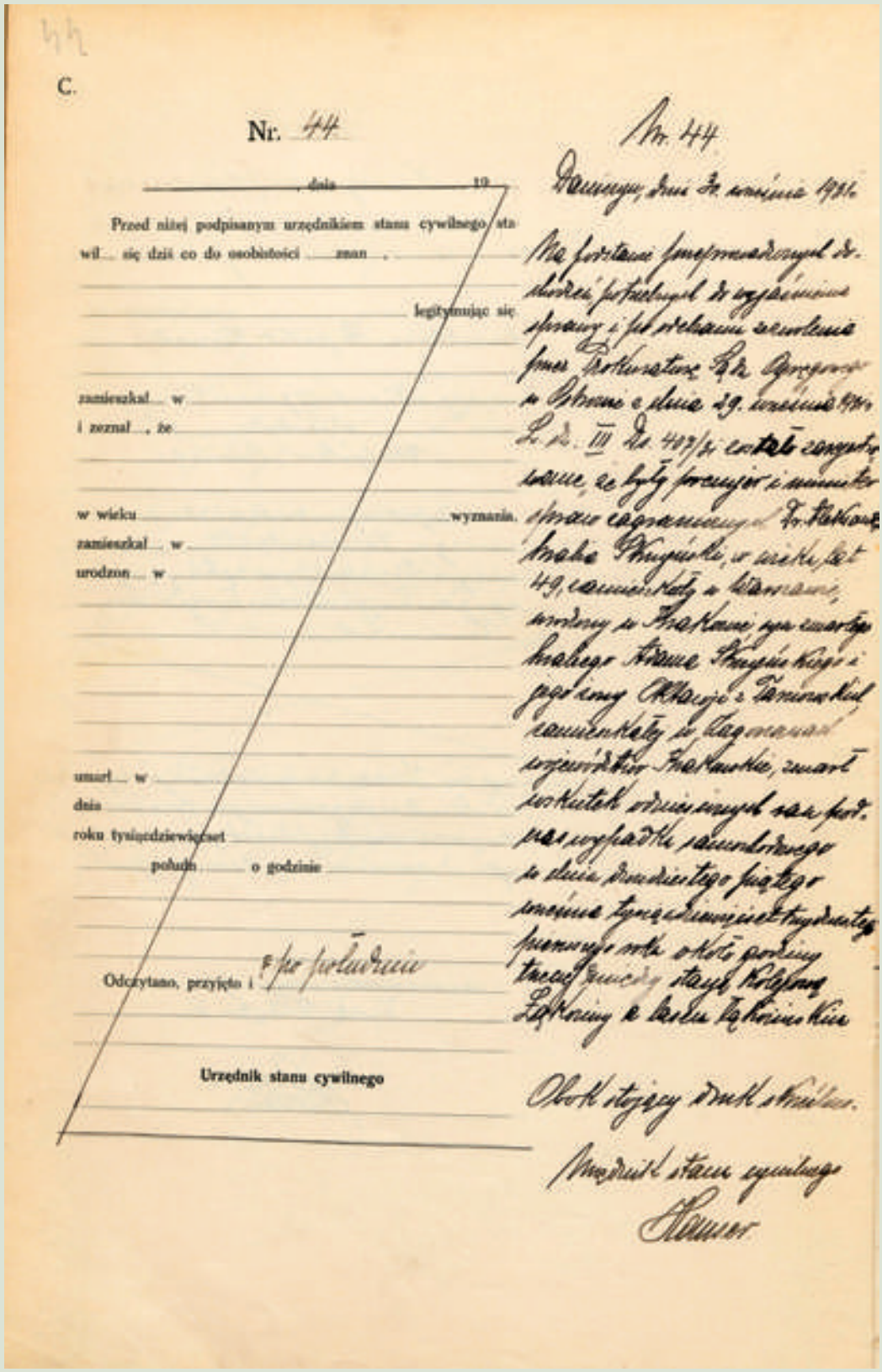

44

C.

Nr. 44

dnia 19

Przed niżej podpisanym urzędnikiem stanu cywilnego sta-
wił się dziś co do osobistości znan

legitymując się

zamieszkał w
i zeznał, że

w wieku wyznania
zamieszkał w
urodzon w

umarł w
dnia
roku tysiącdziewięćset
południu o godzinie

Odczytano, przyjęto i ? po południu

Urzędnik stanu cywilnego

Nr. 44

Dawiczyn, dnia 2. września 1936

Na podstawie przedmiotowego dokumentu postanowiono do wyjaśnienia sprawy i po wskazaniu zezwolenia przez Prokuratora Sądu Okręgowego w Chrzanowie z dnia 29. września 1936 L. dz. III Ds. 407/36 ustalono zeznania, że były proszony i nieżyjący sprawa zagranicznego Franciszek Makowski Maria Pawlikowska, w wieku lat 49, zamieszkały w Krakowie, urodzony w Krakowie syn zmarłego Makowski Franciszek i jego żony Katarzyny z Tomaszek zamieszkały w Zagnanowie, wojewódzkie Krakowskie, zmarł wskutek odniesionych ran podczas wypadku samochodowego w dniu dwudziestego piątego września tysiąc dziewięćset trzydziestego szóstego roku około godziny trzeciej zmarły stanął Kołpany Łukowiny w kolu Łukowińskie

Obok stojący druk skreślono.

Urzędnik stanu cywilnego
Sauer

68.

69. Karta meldunkowa Józefa Pachołka z adnotacją o karze śmierci przez powieszenie, wykonanej w kaliskim więzieniu w 1932 r.

Akta miasta Kalisza, sygn. 4434, s. 506-507

Józef Pachołek urodził się w Słuszkowie 26 lutego 1890 r. W młodości przebywał w Stanach Zjednoczonych, gdzie miał uczyć się gangsterskiego fachu od samego Al`a Capone. Po powrocie do Kalisza w latach 30. XX w. wraz ze swoim gangiem siał postrach w całym mieście. Za liczne rozboje i zbrodnie sąd skazał go 12 lipca 1932 r. na śmierć przez powieszenie. W procesie oskarżał go wiceprokurator Sądu Okręgowego w Kaliszu Fortunat Gzowski. Wedle zapisów na karcie meldunkowej wyrok wykonano jeszcze tego samego dnia w kaliskim więzieniu. Prasa regionalna z 1932 r. podaje także inne daty egzekucji – 13 lub 14 lipca 1932 r.

Karta meldunkowa trafiła do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1997 r. Została przekazana przez Urząd Miejski w Kaliszu.

- APK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kościelec, sygn. 119, s. 13, akt nr 26
- APK, Akta miasta Kalisza, sygn. 4434
- *Cień szubienicy nad Kaliszem,* „ABC Kaliskie", 1932, nr 198, s. 6
- *Jan Góra w Ameryce a w Polsce Józef Pachołek,* „ABC Kaliskie", 1932, nr 178, s. 6

69.

1. **Nazwisko** Pachołek
2. **Imiona** Józef Andrzej i Katarzyna
3. Imiona rodziców i nazwisko panieńskie matki Maciaszczyk
4. Urodził się dn. 26 m-ca lutego 1890 r. w wsi Słuszków, gm. Kościelec pow. Kaliskiego
5. Wyznanie rzym.-katolickie
6. a) Stan cywilny
   b) imię żony
7. Zawód i stanowisko w zawodzie robotnik
8. Przynależność państwowa polska
9. Czy posiada dowód osobisty i jaki
   № wydany dn.
   m-ca 1 r. przez
9a. Inny posiadany dokument wyc. z ks. ludn. stałej gm. Kościelec
10. Czy posiada dowód stwierdzający przynależność państwową i jaki №
    wydany dn. m-ca 1 r.
    przez

506

11. Miejsce poprzedniego zamieszkania Amerykanie
12. Stosunek do powszechnego obowiązku służby wojskowej:
    a) stopień wojskowy
    b) w jakiej armji (dla cudzoziemców)
    c) Nr. gł. ks. ewid., aneksu, księgi ewid. oficerów, listy poborowej lub rejestru
    d) P.K.U.

Zmiany zamieszkania

Data za lub wymeldowania	Przy jakiej ulicy zameldowany, u kogo zamieszkuje lub dokąd wymeldowany	№ domu	№ lokalu	Poz. książki meldunkowej
26 III 21	zam. ul. Pułaskiego	17	29	103 cr
28.V.31.	wym. Poznańska	8		cr
29.V.31.	zam. Poznańska	8	1	cr
25 XII 32	wym. do gm. Kalisz na Ogrody. zwrot dow. rejestracyjnego w Kaliszu dn. 12 XII 1932 r. przez T.M.P. w Kaliszu № 943/32			cr

507

Druk. porp. Szczerbiński Kalisz

70. Premier Felicjan Sławoj Składkowski podczas inspekcji robót przy budowie Szpitala Powszechnego im. Przemysława II w Kaliszu w 1936 r.

Zbiór kronik i ksiąg pamiątkowych, sygn. 15

Decyzja o budowie nowej placówki leczniczej zapadła 1 kwietnia 1930 r., kiedy powołano do istnienia Międzykomunalny Związek Szpitalny. Tenże dysponował m. in. kwotą 258 000 zł, jako darowizną na cel wybudowania nowego szpitala zapisaną przez Emila Repphana, który był już na łożu śmierci. Kluczową postacią, która odegrała znaczącą rolę w budowie placówki był Stanisław Radwan, dyrektor szpitali miejskich, który przybył do Kalisza z Warszawy. W 1932 r. związek zakupił za kwotę 65 000 stosowną działkę na Tyńcu, a w 1933 r. ogłoszono konkurs na projekt szpitala. Wygrał go architekt Władysław Borawski. Prace techniczne nadzorował Alferd Nestrypke. Budowę rozpoczęto dość szybko, bo 11 października 1933 r. Pośpiech był spowodowany m.in. złym stanem budynku wynajętego na potrzeby szpitala zakaźnego i upływającym terminem zapisu darowizny Emila Repphana w dniu 1 lipca 1933 r. Premier Felicjan Sławoj Składkowski osobiście zaakceptował proponowaną nazwę Szpitala im. Przemysława II. Akt erekcyjny podpisano 9 listopada 1936 r.

Fotografie z wizyty premiera w Kaliszu zostały dołączone do Zbioru kronik i ksiąg pamiątkowych w 2019 r. Wcześniej funkcjonowały jako materiały poza ewidencją APK.

- Borawski W., *Nowy szpital powszechny w Kaliszu,* Warszawa 1937
- Paradowska A., *Przeciw chorobie. Architektura szpitalna Wielkopolski w dwudziestoleciu międzywojennym,* Poznań 2015, s. 275-289
- *Przeniesienie Międzykomunalnego Szpitala do nowego gmachu,* „Gazeta Kaliska", 1937, nr 6, s. 12
- *Przeniesienie szpitala międzykomunalnego,* „Gazeta Kaliska", 1937, nr 3, s. 10
- Radwan S., *Z dziejów szpitali kaliskich 1282-1936 (od dekretu króla Przemysława II do Szpitala jego imienia),* Kalisz 1936, s. 29-33

Pan Prezydent zwiedza stan robót

Przedstawienie Dyrektora o trudnościach finansowych i złoto-dajne decyzje Prezydenta

70.

II WOJNA ŚWIATOWA

71. Mapa Ostrowa Wielkopolskiego wykonana przez Niemców w 1939 r.

Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Kaliszu, sygn. 1184

Zaraz po wkroczeniu do miasta, żołnierze niemieccy wzięli grupę zakładników, składającą się z miejscowej inteligencji. Pierwszym niemieckim burmistrzem miasta został właściciel browaru Walter Hirsch. Jego zastępcą został Gustaw Sinner. Z wrogiego ustosunkowania do Polaków słynął następca Hirsch`a Willy Kemnitz wraz ze swoim zastępcą Bockmann`em W czasie okupacji zburzono tzw. Zielony Rynek i w tym miejscu powstał skwer. Powstały także dwa osiedla mieszkaniowe dla Niemców. Dokonano przebudowy trzech mostów celem wzmocnienia ostrowskiego węzła kolejowego.

Mapa została przekazana do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu przez Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu Pracownia Terenowa w Kaliszu w 2014 r.

- Jakubek E., *Ostrów w czasie okupacji niemieckiej 1939-1945* [w:] *Ostrów Wielkopolski...,* op. cit., s. 130
- Serwański E., *W latach okupacji niemieckiej* [w:] *Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu*, red. Stanisław Nawrocki i inni, Poznań 1990, s. 303-304

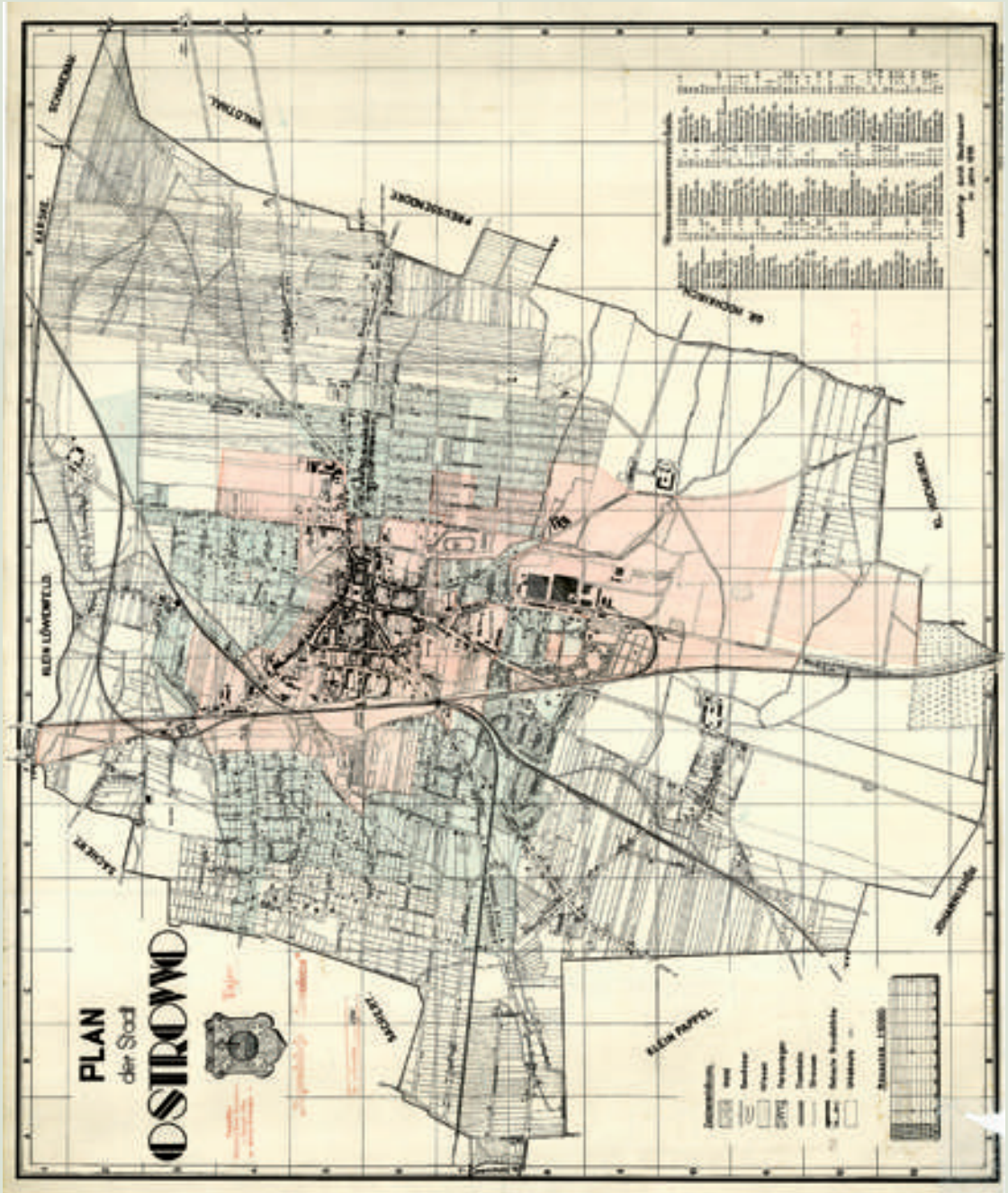

71.

72. Kartka pocztowa napisana przez porucznika Kazimierza Schrotta do żony Jadwigi z obozu oficerskiego w Starobielsku z 28 listopada 1939 r.

Sąd Grodzki w Kaliszu, sygn. 188, k. 6-6v

Najukochańsza!!!

Jestem zdrów i cały i czuję, że niedługo będziemy razem. Pisz koniecznie raz na tydzień, bez względu na moje pisanie – czyś zdrowa, czy masz z czego żyć, czyś otrzymała już jakieś wiadomości ode mnie... Kochanie radzić musisz sobie niestety na razie sama – ale przecież wiem, że mądra dziewczynka z Ciebie! Czy myślałaś o ewentualnym złożeniu rzeczy u kogoś i wyjeździe do mamy – może to dobre... Napisz do Krakowa i do Kalisza. Porozum się z p. Manasterską Jadwigą – u. P. Sakaluk Kaczały 11 – i p. Wątróbską Janiną – ul. Ujejskiego i załącz im moc pozdrowień! Co słychać na Sienkiewicza – ucałowania dla wszystkich! Czy dostałaś pieniądze od p. Wojnickiej – o ile nie idź do niej mieszka na zamku! Jeżeli nie sprawi Ci choćby najmniejszych trudności to przyślij - ale tylko to – buty narciarskie, drelich narciarski, para bielizny ciepłej (flanelową koszulę), czapkę polówkę, dwie pary skarpet wełnianych, przybory do golenia, dwie chusteczki, szczotki do butów i parę fotek – albowiem trochę rzeczy pogubiłem. Na zewnątrz trzeba wypisać co jest w środku, waga maximum 8 kg – adres po rosyjsku! Zenkowi w osobnym pakunku to samo, o ile w swych rzeczach posiada – do golenia wystarczy moje... I pamiętaj Jedyna, że kocham Cię przeogromnie mocno, zawsze i wszędzie, należę tylko do Ciebie – może bliższe są czasy naszego razem, niż nam się wydaje! Ufaj i wierz – całuję wiele, wiele razy Twój Kazik.

Małżeństwo zostało zawarte 8 sierpnia 1939 r. w Kaliszu. Porucznik Kazimierz Schrott nigdy nie wrócił do domu. W wyniku działań wojennych trafił do obozu w Starobielsku. Został zamordowany przez NKWD w Charkowie. W 1946 r. wdowa po nim, Jadwiga Schrott, złożyła w Sądzie Grodzkim w Kaliszu wniosek o uznanie męża za zmarłego. Z uwagi na brak dokumentacji świadczącej o faktycznej dacie zgonu, dzień śmierci ustalono na 9 maja 1946 r.

Sąd Grodzki w Kaliszu obejmował swoją działalnością powiat kaliski. W 1951 r. został przekształcony w Sąd Powiatowy w Kaliszu. Akta spraw zostały przekazane przez Sąd Rejonowy w Kaliszu w 2005 r.

- APK, Sąd Grodzki w Kaliszu, sygn. 188
- *Schrott Kazimierz* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://katyn.ipn.gov.pl/kat/form/r3146325074, Schrott-Kazimierz.html (stan na 21.08.2019)

72.

73. Manifestacja na Adolf Hitlerplatz (obecnym plac Św. Józefa) w Kaliszu

Zbiór fotografii i pocztówek, sygn. 194

Niemcy wkroczyli do Kalisza 4 września 1939 r. Od 1 listopada 1939 r. miasto przeszło z zarządu wojskowego pod zarząd cywilny. Głównym zadaniem władz było przeobrażenie Kalisza na miasto niemieckie. Usuwano polskie nazwy ulic, burzono pomniki i tablice pamiątkowe. Zakazywano także porozumiewania się w języku polskim w instytucjach publicznych i zakładach pracy. Ludność polską wysiedlano z miasta, a na jej miejsce ściągano niemieckich osadników. Kaliszanie byli wywożeni do pracy na teren III Rzeszy Niemieckiej.

Na temat okupacji hitlerowskiej w Kaliszu Archiwum Państwowe od 2013 r. realizuje projekt pt. „Kaliskie Archiwum Filmowe" polegający na rejestracji okiem kamery wspomnień osób, które przeżyły lata 1939-1945 i chcą podzielić się swoimi wspomnieniami z młodszymi.

- Bestian-Zając A., *Narodziny oraz dwie pierwsze edycje Kaliskiego Archiwum Filmowego,* „Rocznik Kaliski", t. XVL, Kalisz 2015, s. 133-150
- Bonusiak S., Bonusiak W., *Kalisz w czasach okupacji hitlerowskiej* [w:] *Dzieje Kalisza...,* op. cit., s. 646
- Schlender G., *Aparat represji III Rzeszy w Kaliszu w czasie II wojny światowej,* „Kronika Wielkopolski", 2009, nr 4, s. 31-39
- Schlender G., *Kaliskie Archiwum Filmowe jako przykład zmian systemu wartości życia rodzinnego i pojęcia patriotyzmu (Goście Archiwum Państwowego w Kaliszu, świadkowie historii wspominają okres okupacji i PRL-u),* „Rocznik Łódzki", t. 67, 2017, s. 245-262

73.

74. Pismo Prezydenta Łodzi dotyczące korzystania z transportu publicznego przez osoby niebędące Niemcami z 26 czerwca 1940 r.

Akta miasta Kalisza, sygn. 4317, k. 15

Dokument wyjaśnia, iż nadal istnieją spory co do konieczności okazywania przez Polaków dokumentu tożsamości ze zdjęciem i zezwoleniem na podróż. Jednakże *istotnie w poszczególnych powiatach dostarczenie zdjęcia może stwarzać szczególne trudności, ponieważ nie ma wystarczającej ilości fotografów. Żeby nie zakłócać zaangażowania w pracę Polaków, którzy muszą używać publicznych środków komunikacji, wystarczy w takich przypadkach, do czasu dostarczenia zdjęcia, dowód z odciskiem palca wykonany podczas zgłoszenia do policyjnego rejestru mieszkańców.**

Teczka początkowo znajdowała się poza ewidencją archiwalną. Od 1995 r. należała do zespołu archiwalnego Nadprezydent Miasta Kalisza jako Zwierzchnik Policji Miejscowej. Po likwidacji tegoż, w 2005 r. jednostka została włączona do zespołu Akta miasta Kalisza.

- Bestian-Zając A., *Narodziny oraz ...,* op. cit., s. 133-150
- Łuczak Cz., *Dzień po dniu w okupowanej Wielkopolsce i Ziemi Łódzkiej (Kraj Warty),* Poznań 1993, s. 109
- Schlender G, *Aparat represji III...,* op. cit., s. 31-39
- Schlender G., *Kaliskie Archiwum Filmowe...,* op. cit., s. 245-262

* Tłumaczenie z języka niemieckiego dokonane przez firmę Logos Translation

Regierungspräsident
I - 966/40 -

Litzmannstadt, den 26.Juli 1940

Landrat Kalisch
Eing. - 1. AUG. 1940
Rel. Abt.

Stadt Kalisch
- 1 AUG 1940
Anlagen

An die Herren Landräte des Bezirks
den Herrn Oberbürgermeister in Kalisch
den Herrn Polizeipräsidenten in Litzmannstadt
ferner nachrichtlich
die Kriminalpolizeistelle in Litzmannstadt
Staatspolizeistelle in Litzmannstadt

Betrifft: Benutzung öffentlicher Verkehrsmittel durch Nichtdeutsche.

Wie mir der Herr Reichsstatthalter mitteilt, kommt es noch immer zu unliebsamen Auseinandersetzungen, weil die Polen die von den Schalterbeamten zu fordernden Reisegenehmigungen und Lichtbildernausweise nicht vorlegen können, offenbar weil sie bei dem Amtskommissar die Auskunft erhalten, daß eine Reisegenehmigung nicht erforderlich sei. Wie gelegentlich festgestellt worden ist, haben die meisten Landräte für die Polen Lichtbildausweise durch Verwendung der für die Anmeldung zur Polizeilichen Einwohnererfassung gefertigten Ausweise mit Fingerabdruck eingeführt, auf deren Rückseite ein abgestempeltes Lichtbild angebracht ist. Dieses Verfahren empfiehlt sich allgemein, soweit nicht bereits andere Lichtbildausweise ausgegeben sind. Ich bitte daher, soweit noch nicht geschehen, im dortigen Bezirk ebenfalls entsprechend zu verfahren.

Allerdings dürfte in einzelnen Kreisen die Beschaffung eines Lichtbilds besondere Schwierigkeiten bereiten, weil nicht genügend Fotografen vorhanden sind. Um den Arbeitseinsatz von Polen, die öffentliche Verkehrsmittel benutzen müssen nicht zu stören, genügt in solchen Fällen bis zur Beschaffung eines Lichtbildes der bei der Anmeldung zur polizeilichen Einwohnererfassung hergestellte Ausweis mit Fingerabdruck. Die Reichsbahndirektion ist in diesem Sinne verständigt worden. Selbstverständlich ist außer den Ausweisen noch die in meiner Verordnung v.1.7.1940 vorgeschriebene Genehmigung erforderlich.

R. 16.8.40.

Im Auftrag:
gez. Thielter.

Z.d.A. (Vorgang).

Beglaubigt:
Verw.Angestellter

74.

75. Telegram przesłany przez komendanta Obozu Koncentracyjnego Dachau zawiadamiający o śmierci w obozie Henryka Kałużnego z Kościelnej Wsi w dniu 23 lutego 1941 r.

Sąd Grodzki w Kaliszu, sygn. 164, k. 5

Treść telegramu: *Kałużny Henryk zmarł tutaj dnia 23/2 41 21.30. Przekazać tutaj w ciągu 24 godzin, czy pożądane oględziny ciała. Zwłoki będą skremowane w krematorium w Monachium. Odnośnie przewiezienia urny skontaktować się z urzędem pogrzebowym w Monachium. Zamówić akt zgonu Urząd Stanu Cywilnego Dachau. Komendant obozu Piorkowski.**

Telegram stanowił dowód w sprawie sądowej o uznanie za zmarłego Henryka Kałużnego, toczącej się w Sądzie Grodzkim w Kaliszu w 1946 r. Akta sprawy zostały przekazane do zasobu APK w 2005 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 350-351
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski 1914-1945,* Warszawa 2003

* Tłumaczenie z języka niemieckiego dokonane przez firmę Logos Translation

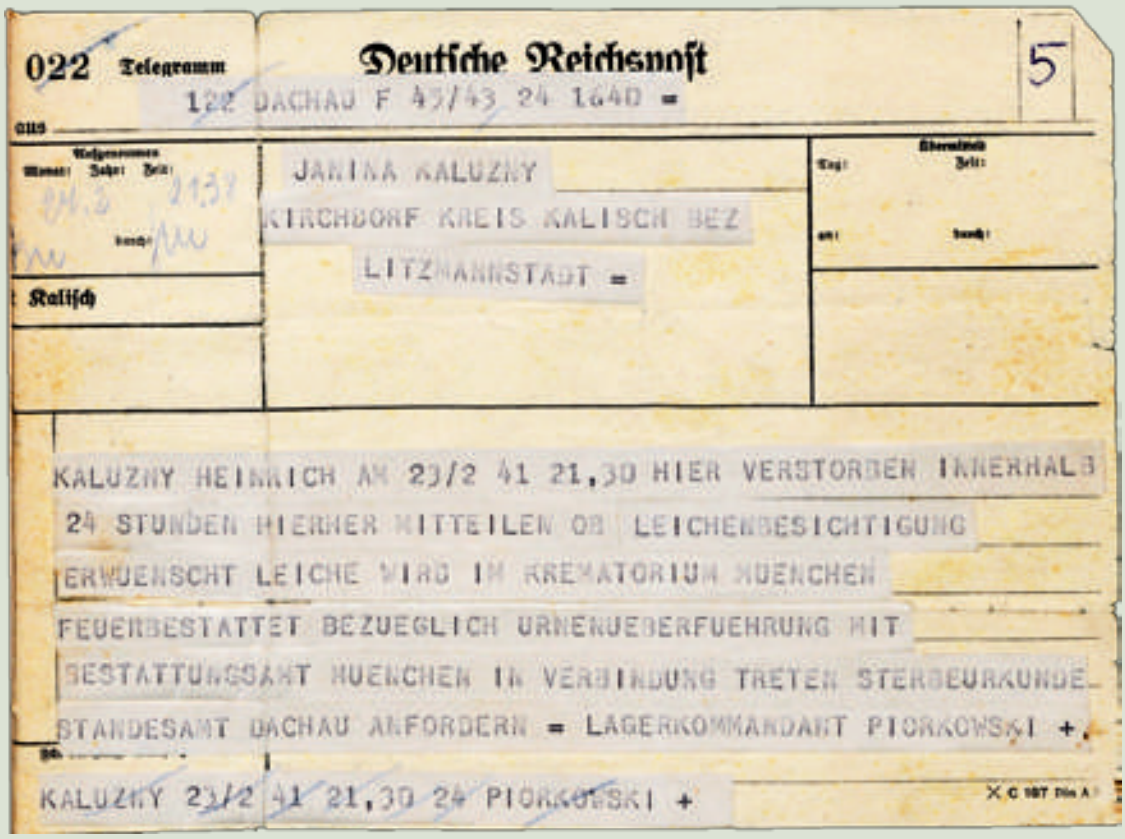

022 Telegramm

Deutsche Reichspost

122 DACHAU F 43/43 24 1640 =

JANINA KALUZNY
KIRCHDORF KREIS KALISCH BEZ
LITZMANNSTADT =

Kalisch

KALUZNY HEINRICH AM 23/2 41 21,30 HIER VERSTORBEN INNERHALB
24 STUNDEN HIERHER MITTEILEN OB LEICHENBESICHTIGUNG
ERWUENSCHT LEICHE WIRD IM KREMATORIUM MUENCHEN
FEUERBESTATTET BEZUEGLICH URNENUEBERFUEHRUNG MIT
BESTATTUNGSAMT MUENCHEN IN VERBINDUNG TRETEN STERBEURKUNDE
STANDESAMT DACHAU ANFORDERN = LAGERKOMMANDANT PIORKOWSKI +.

KALUZNY 23/2 41 21,30 24 PIORKOWSKI +

75.

76. Opakowanie na zupę czerwony barszcz w proszku wyprodukowaną przez Fabrykę Przetwórstwa Spożywczego w Winiarach koło Kalisza Alfreda Nowackiego działającą w latach 1941-1945.

Zbiór materiałów rodzinnych, sygn. 444

Opakowanie dotyczy zupy chłopskiej, bez tłuszczu. Z 60 gram można było uzyskać 3 talarze zupy. Etykieta zawiera dokładny przepis przygotowania zupy: *Zanim 1 garnek napełnimy obficie 1 litrem wody do gotowania, odejmujemy z tego trochę wody i rozrabiamy z zawartością tej paczuszki, żeby powstała gęsta masa. Rozrobiony proszek dodajemy do gotującej się wody ciągle mieszając i następnie całość nadal mieszając gotować jeszcze 20-25 minut i doprawić solą**. Właściciel Zakładu Produktów Zbożowych Alfred Nowacki był Niemcem polskiego pochodzenia. W czasie II wojny światowej działał na rzecz Armii Krajowej. Został aresztowany przez Gestapo w marcu 1944 r. i skazany na karę śmierci. Rozstrzelano go wraz z grupą 55 innych członków antyhitlerowskiego podziemia 19 stycznia 1945 r. w lesie skarszewskim, na krótko przed wycofaniem się Niemców z Kalisza. Razem z Alfredem Nowackim stracono także inne osoby narodowości niemieckiej: Georga Dreschera, Elwirę Fibiger, Heinricha Fulde, Bronisława Lompę, Konrada Wünsche działające w AK. Sama fabryka, po śmierci właściciela, w 1949 r. stała się zakładem państwowym, znanym wszystkim Polakom ze swej marki "Winiary".

Opakowanie przekazała w 2019 r. Bożena Pietniunas z Kalisza, były prezes Schroniska im. św. Brata Alberta w Kaliszu, odznaczona odznaką Zasłużony dla Miasta Kalisza w 2009 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 545
- Rabiega H., *Nowacki Alfred* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej tom II...,* op. cit., s. 157-158
- *Więzienie kaliskie...,* op. cit., s. 63
- Zawadzki J., *Z dziejów martyrologii ludności Kalisza w czasie okupacji hitlerowskiej w latach 1939-1945,* „Rocznik Kaliski", t. III, Poznań 1970, s. 227

* Tłumaczenie z języka niemieckiego dokonane przez firmę Logos Translation

ROTE RÜBEN
BAUERN-SUPPE
OHNE FETT
Inhalt 60 gr. Nur 3 Teller-Suppe ausreichend.
Schmatz nach Geschmack.
NAHRMITTELWERK
ALFRED NOWACKI
WEINBERGEN, KR. KAUSCH
WARTHEGAU
Kochvorschrift
Bevor 1 Topf mit reichlich 1 Liter Wasser zum Kochen gebracht wird, nehme man etwas Wasser davon ab und rühre es mit dem Inhalt dieses Päckchens dickflüssig an.
Das angerührte Pulver wird dem kochenden Wasser unter ständigem Rühren zugesetzt und dann der Brei unter weiter ständigem Rühren noch 20-25 Minuten gekocht und zuletzt nachgesalzen.

76.

77. Protokół zeznania księdza Kazimierza Świeżewskiego z Dobrzeca, powiat Kalisz, sporządzony podczas przesłuchania na posterunku żandarmerii w Kościelnej Wsi, w sprawie oskarżenia go o przechowywanie w kościele m.in. broni i amunicji z dnia 4 marca 1941 r.

Sąd Specjalny w Kaliszu, sygn. 903, s. 1

Ksiądz Kazimierz Świeżewski zeznał, że nie miał pojęcia o tym, że na sklepieniu nad ołtarzem są przechowywane łóżka i broń. Z kolei klucze do kościoła posiadał tylko i wyłącznie kościelny. Pomocnik księdza miał go powiadomić o fakcie ukrycia niepożądanych rzeczy w kościele przez żonę kościelnego, w momencie przeszukania świątyni przez żandarmerię*. Ksiądz Kazimierz Świeżewski był proboszczem Parafii św. Michała Archanioła w Dobrzecu w latach 1939-1940. Wyrokiem Sądu Specjalnego wraz z wikariuszem ks. Michałem Gorajewskim został skazany na obóz koncentracyjny w Oświęcimiu, gdzie obydwoje zginęli.

Akta Sądu Specjalnego w Kaliszu zostały przekazane do zasobu archiwalnego w 1961 i 1964 r. z Sądu Powiatowego w Kaliszu. Sąd Specjalny (Sondergericht) w Kaliszu został utworzony przy Sądzie Krajowym. Jego zadaniem było orzekanie w sprawach dotyczących przestępstw antypaństwowych. W pojęciu tym zawierały się zarówno sprawy polityczne, nadużycia gospodarcze jak i pospolite przestępstwa kryminalne. 4 grudnia 1941 r. wydano zarządzenie o prawie karnym dla Polaków i Żydów, zgodnie z którym I. instancją sądową był Sondergericht i Amtsgericht (sąd obwodowy). Te ostatnie orzekały w sprawach administracyjnych, skarbowych czy cywilnych i miały prawo wydawać niższe wyroki. Sondergericht mógł skazywać na karę wyższą, także na karę śmierci.

- *Proboszczowie* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://kaliszarchaniola.parafialnastrona.pl/Rectors/Details/193, (stan na 22.07.2019)
- Schlender G., *Aparat represji...,* op. cit., s. 31-39

* Na podstawie tłumaczenia z języka niemieckiego wykonanego przez firmę Logos Translation

Fingerabdruck genommen*)
Fingerabdrucknahme nicht erforderlich*)
Person ist — nicht — festgestellt*)

Datum: 4. März 1941
Name: L a s e r,
Amtsbezeichnung: Gend.-Hauptwachtmeister
Dienststelle: Gend.-Posten Kirchdorf

Gend.-Posten Kirchdorf — Kirchdorf, den 4. März 19 41
(Dienststelle des vernehmenden Beamten)

~~XXXXXXXXX~~ — Vorgeführt*) — erschien

der Pfarrer Kasimir S w i e z e w s k i

und erklärt, zur Wahrheit ermahnt:

I. Zur Person:

1. a) Familienname, auch Beinamen (bei Frauen auch Geburtsname, gsf. Name des früheren Ehemannes) b) Vornamen (Rufname ist zu unterstreichen)	a) Swiezewski b) Kasimir Alexander
2. a) Beruf Über das Berufsverhältnis ist anzugeben, — ob Inhaber, Handwerksmeister, Geschäftsleiter oder Gehilfe, Geselle, Lehrling, Fabrikarbeiter, Handlungsgehilfe, Verkäuferin usw. — — bei Ehefrauen Beruf des Ehemannes — — bei Minderjährigen ohne Beruf der der Eltern — — bei Beamten und staatl. Angestellten die genaueste Anschrift der Dienststelle — — bei Studierenden die Anschrift der Hochschule und das belegte Lehrfach — — bei Trägern akademischer Würden (Dipl.-Ing., Dr., Dr. pp.), wann und bei welcher Hochschule der Titel erworben wurde — b) Einkommensverhältnisse c) Erwerbslos?	a) Pfarrer b) 50 RM. den Monat c) Ja, seit nein
3. Geboren	am 20.II.96 in Plodzk Verwaltungsbezirk Warschau Landgerichtsbezirk Warschau Land Gouvernement
4. Wohnung oder letzter Aufenthalt	in Dobschütz Verwaltungsbezirk Kalisch Land Warthegau Haus.-Nr. 51 Straße Nr Platz Fernruf

*) Nichtzutreffendes durchstreichen

77.

78. List Józefa Lewandowskiego z Długiej Wsi k. Zbierska, napisany z obozu koncentracyjnego Auschwitz do matki 18 maja 1941 r.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 1483, s. 1, 3

*Kochana matko! Informuję Ciebie, że jestem zdrowy i mam się dobrze. Tutaj w obozie jest kantyna, gdzie można wszystko kupić, dlatego proszę Panią, żeby przysłała mi Pani pieniądze. Co nowego słychać u Pani? Czy Janek i Franek nadal są zatrudnieni? Proszę pozdrowić rodzinę i także znajomych. Możesz do mnie napisać jeden list miesięcznie po niemiecku. Proszę dać mi szybko odpowiedź, na którą będę niecierpliwie czekał. Serdecznie Panią całuję. Wasz syn Józef**. Wedle ówczesnych przepisów, każdy więzień mógł otrzymać dwa listy lub dwie kartki od członków swojej rodziny w miesiącu. Listy musiały być pisane atramentem i mogły zawierać tylko 15 wierszy na jednej stronie (kartki pocztowe po 10 wierszy). Zezwalano na wysyłkę jednego arkusza papieru listowego. Nie zezwalano na rozmowy z więźniami oraz odwiedziny w obozie koncentracyjnym. Józef Lewandowski zmarł w Oświęcimiu 12 listopada 1941 r.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza zawiera wiele materiałów związanych z II wojną światową, m. in. listy, notatki osobiste, zeszyty i podręczniki z tajnego nauczania, fotografie oraz telegramy.

- Łuczak Cz., *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej,* Poznań 1993, s. 111
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914-1990,* op. cit., s. 112
- Topolski J., *Historia Polski,* Poznań 2003, s. 249-254

* Tłumaczenie z języka niemieckiego dokonane przez firmę Logos Translation

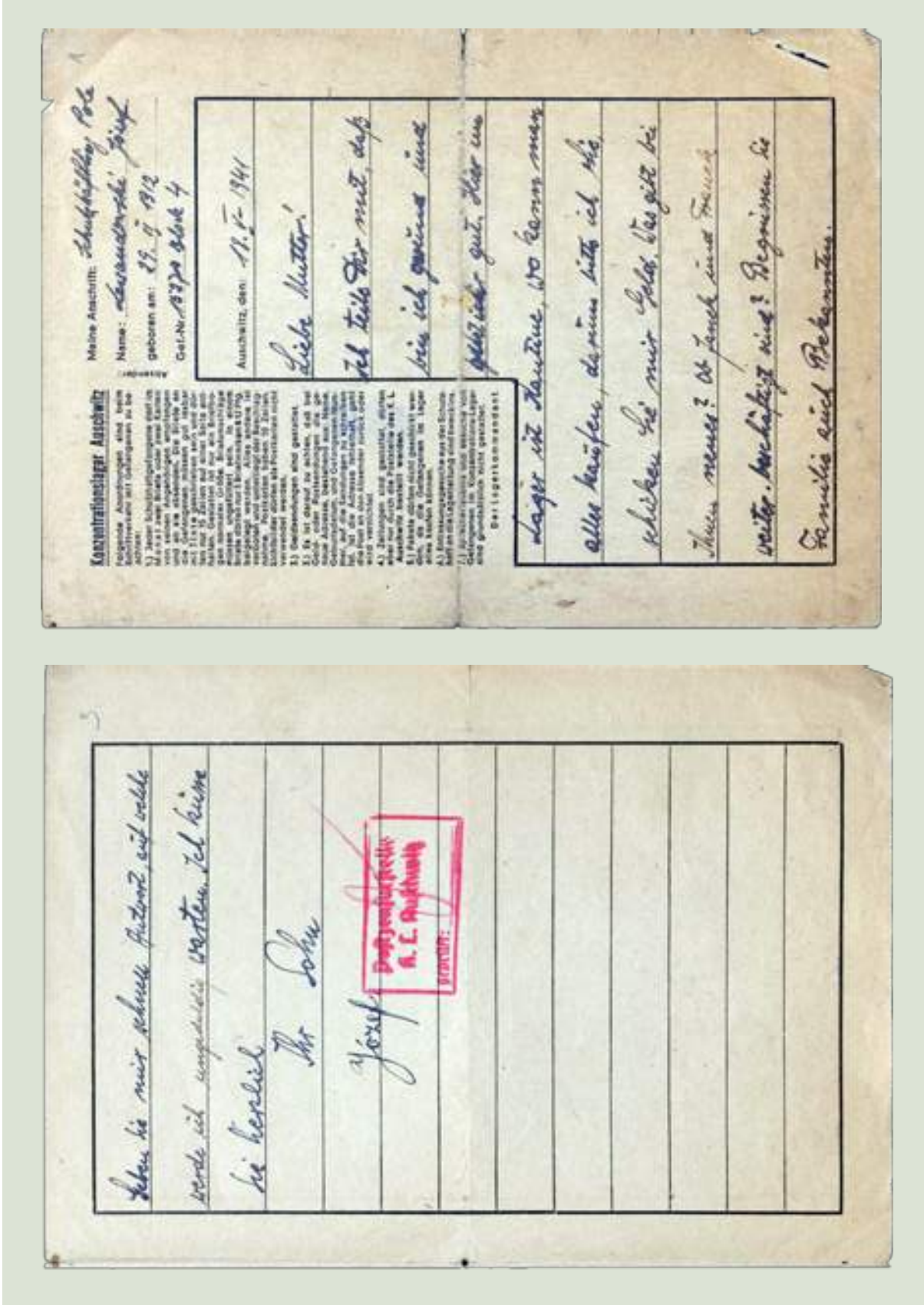

Konzentrationslager Auschwitz

Meine Anschrift: Schuchhäftling Pole

Name: Kowalczyk Józef

geboren am: 25.7.1912

Gef.-Nr. 19720 Block 4

Auschwitz, den: 17.2.1941

Liebe Mutter!

Ich teile Dir mit, daß bis ich gesund und

wieder gut, Hier im

Lager ist Kantine, wo Geld man

alles kaufen, darum bitte ich Dich,

schicken Sie mir Geld, Wie geht bei

Ihnen mehr? Ob Zuch und Familie

weiter. Verhaftet wie? Begrüßen Sie

Familie auch Bekannten.

Leben Sie mir schnell Antwort auf welche

werde ich unendlich warten. Ich küsse

Sie herzlich

Ihr Sohn

Józef

Przejrzane przez A. C. Auschwitz

PRÓBKA

78.

79. Notatki Marii Pinczewskiej z lat 1942-1945, zawierające aktualne adresy polskich dzieci wywiezionych do Niemiec z Gaukinderheim w Kaliszu.

Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 150

W Kaliszu w latach 1942–1945 funkcjonował dom wychowawczy służący germanizacji dzieci odebranych polskim rodzicom, a przeznaczonych do adopcji na terenie Niemiec. Zmieniano im imiona i nazwiska, aby rodziny nie mogły ich odnaleźć. Po ok. sześciu tygodniach wychowanków wysyłano do adopcji do rodzin niemieckich. Członkini ruchu oporu Maria Pinczewska, w okresie okupacji zamieszkiwała w sąsiedztwie klasztoru i z okien obserwowała, co dzieje się na jego terenie. Pinczewska współpracowała z siostrą Anną Bryś, która wchodziła w skład polskiego personelu domu wychowawczego. Obie kobiety pośredniczyły w wymianie korespondencji między dziećmi i ich biologicznymi rodzicami. Dzięki jej postawie wiele dzieci mogło po wojnie powrócić do swoich polskich domów. Do pracy w kaliskim Gaukinderheim Niemcy przymusili też młodego stolarza z ul. Nowy Świat, Stanisława Kulczyńskiego. Ten, z narażeniem życia, kilkukrotnie w kuble na śmieci przemycił polskie dziecko poza granice ośrodka, ratując je przed przymusową adopcją.

Oprócz notatek, w zasobie APK zachowały się także inne materiały związane z osobą Marii Pinczewskiej. Są to m. in. kartki pocztowe przesyłane przez dzieci i protokoły przesłuchań przed Sądem Okręgowym w Łodzi. Posiadamy także taśmy magnetofonowe, na których zarejestrowano wspomnienia Marii Pinczewskiej.

W zasobie APK, w Aktach miasta Kalisza, zachował się spis dzieci przebywających w Gaukinderheim. Jest on jednak niekompletny i został wytworzony już po wojnie. W 2018 r. na temat ośrodka Telewizja Polska Oddział w Poznaniu realizowała na terenie APK film dokumentalny w ramach cyklu „Zapomniane historie".

- ab [Burchacka A.], Germanizacja on-line, „Życie Kalisza", 2010 nr 48, s. 32.
- Bestian-Zając A., *Archiwalne drogi do patriotyzmu na przykładzie działań Archiwum Państwowego w Kaliszu* [w:] *Educare necesse est – wokół idei patriotyzmu. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych,* red. Violetta Urbaniak, Warszawa 2019, s. 144-145
- *Dziecko w archiwaliach*, oprac. Anna Bestian-Zając, Kalisz 2015, s. 115-124
- *Otwarcie wystawy „Germanizacja dzieci polskich w okresie II wojny światowej"* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.archiwum.kalisz.pl/aktualnosci/47 (stan na 27.08.2019)
- Spodzieja R., *Moim domem był Gaukinderheim. Historia ofiar Lebensbornu,* Jastrzębie Zdrój 2012
- *Zapomniane historie* [Dokument elektroniczny] - Tryb dostępu: https://poznan.tvp.pl/39653915/
- 26102018 (stan na 28.08.2019)

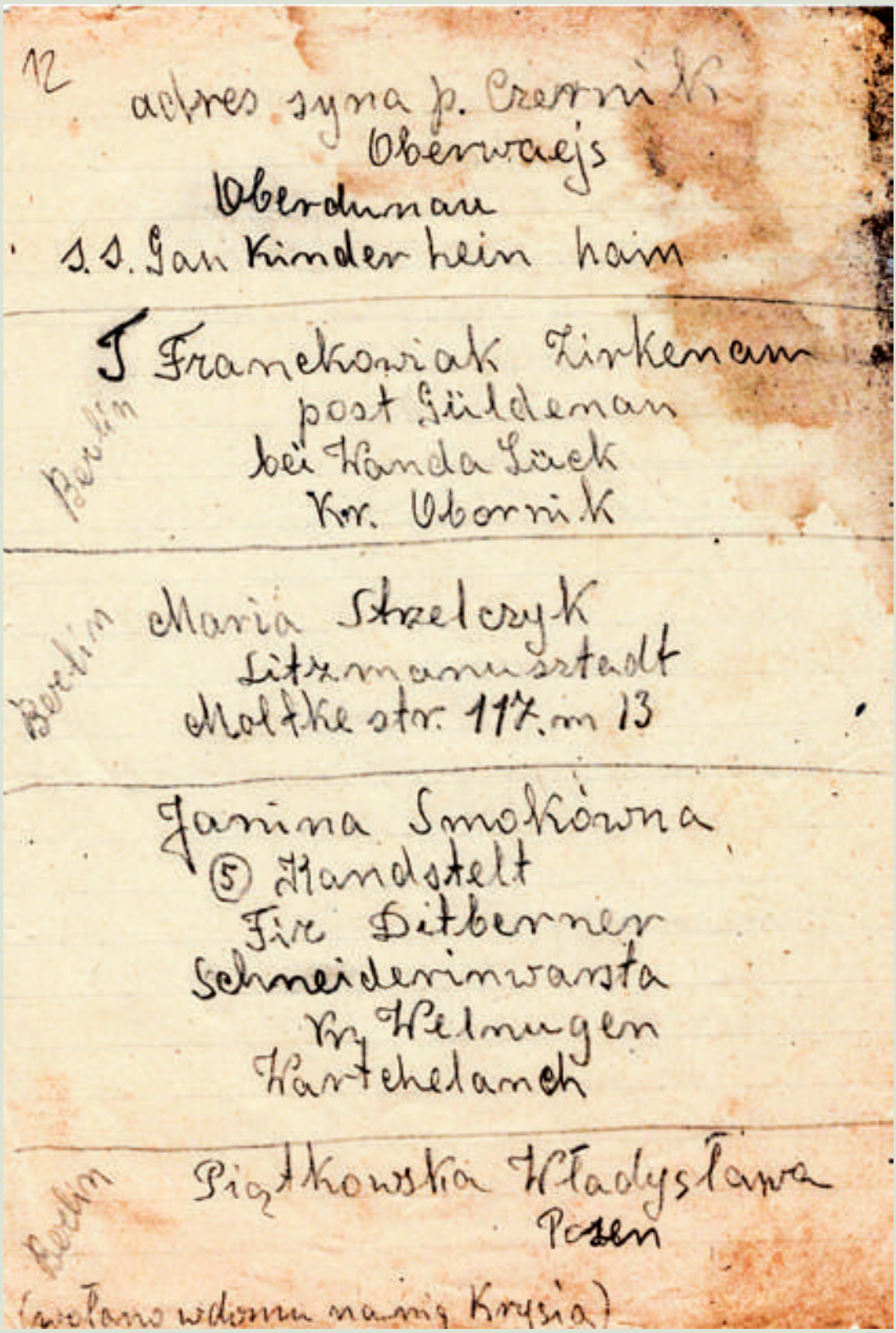

12

adres syna p. Czernik
Oberwaejs
Oberdunau
s.s. Gau Kinder hein heim

Berlin

J. Franekowiak Zirkenau
post Güldenau
bei Wanda Lack
Kr. Oborniki

Berlin

Maria Strzelczyk
Litzmannstadt
Moltke str. 117. m 13

Janina Smokówna
(5) Handstelt
Fir Ditberner
Schneiderinwarsta
Kr. Helmugen
Wartehelanch

Berlin

Piątkowska Władysława
Posen

(wolano wdomu nazwę Krysia)

79.

80. Antyhitlerowskie ulotki alianckie z ok. 1942 r. nawiązujące do racji żywnościowych w hitlerowskich Niemczech.

Spuścizna Jana Orczykowskiego z Cekowa, sygn. 8

W przypadku Anglii chleb, ziemniaki, warzywa, owoce, ryby, kawa ziarnista, kakao i mleko nie były racjonowane, przydział mięsa wynosił 570 gram, tłuszczu 220 gram, sera 225 gram, herbaty 56 gram. W tym samym czasie Niemców obowiązywał przydział: 2 kg chleba, 300 gram mięsa, 200 gram tłuszczu, 62 gram sera, 2,5 kg ziemniaków. Mleko pełne, herbata, kawa ziarnista i kakao były niedostępne. W dostępnych materiałach propagandowych alianci podkreślali niewydolność państwa niemieckiego pod względem produkcji żywności spowodowaną m. in. tym, że nastąpiła konieczność zaopatrzenia w żywność okupowanych terenów i wyżywienia 2,5 mln robotników. Tymczasem zmniejszył się obszar produkcji zboża, gdyż na Ukrainie toczyły się walki, a zapasy sprowadzane z krajów bałkańskich były dzielone także z Włochami*.

Ulotki zostały zakupione przez APK od znanego kolekcjonera Jana Orczykowskiego z Cekowa w 2008 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 707
- Bestian-Zając A., *Narodziny oraz...,* op. cit., s. 133-150
- Schlender G., *Kaliskie Archiwum Filmowe...,* op. cit., s. 245-262

* Na podstawie tłumaczenia z języka niemieckiego wykonanego przez firmę Logos Translation

Lebensmittelfront

WOCHENRATION FÜR NORMALVERBRAUCHER

	England	Deutschland
Brot	Unrationiert	2 kg
Fleisch und Schinkenspeck	570 g	300 g
Fett	220 g	200 g
Vollmilch	Unrationiert	Unerhältlich
Käse	225 g (Quark unrationiert)	62 g (einschl. Quark)
Kartoffeln	Unrationiert	2½ kg
Gemüse, Obst und Fisch	Unrationiert	Örtlich rationiert
Zucker	225 g	225 g
Tee	56 g	Unerhältlich
Bohnenkaffee und Kakao	Unrationiert	Unerhältlich

Mahlzeiten in Gaststätten und Kantinen sind in England unrationiert

„Während unsere Reserven sicher wie in Panzerschränken untergebracht sind, ruhen Englands Zufuhren— denn Vorräte haben sie ja gar keine — dank unserer Bomben und U-Boote sicher auf dem Grunde des Meeres."

Göring, 15.11.40

80.

81. Oświadczenie Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych ZSRR o stosunku Związku Radzieckiego do Polski – afisz propagandowy z 1944 r.

Zbiór afiszy i plakatów, sygn. 6

W końcowym etapie II wojny światowej, od 1944 r. na ziemie polskie będące pod okupacją niemiecką sukcesywnie wkraczały wojska sowieckie w celu wypędzenia Niemców. Opanowanie ziem polskich pomimo zapewnień zawartych w oświadczeniu pozwoliło władzy sowieckiej na zainstalowanie swojej strefy wpływów w państwie polskim. Na mocy porozumień z Moskwy z czerwca 1945 r. utworzono Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Jednocześnie państwa koalicji antyhitlerowskiej wycofały uznanie polskiemu rządowi emigracyjnemu. 19 stycznia 1947 r. przeprowadzono sfałszowane wybory do Sejmu, które pozwoliły przypieczętować władze komunistyczną w Polsce.

Zbiór afiszy i plakatów powstał z wyłączenia po skontrum w 1996 r. ze zbioru Varia – ulotki, programy, zaproszenia. Do zespołu włączono gromadzone przez placówkę z własnej inicjatywy materiały lub otrzymane w darze od instytucji i osób prywatnych.

- Łuczak Cz., *Polska i Polacy...,* op. cit., s. 679-682
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski 1945-1980,* Warszawa 2003, s. 7-33

Oświadczenie Komisarjatu Ludowego Spraw Zagranicznych ZSRR o stosunku Związku Radzieckiego do Polski

Rząd Radziecki polecił Komisarjatowi Ludowemu Spraw Zagranicznych ZSRR złożenie następującego oświadczenia:

Posuwając się pomyślnie naprzód, Armja Czerwona dotarła do granicy państwowej między Związkiem Radzieckim a Polską. W pościgu za cofającemi się armjami niemieckiemi, Wojska Radzieckie, wraz z działającą na froncie radziecko-niemieckim Armją Polską, przeszły przez rzekę Bug, przekroczyły granicę radziecko-polską i wstąpiły na terytorjum Polski. Tem samem zostało zapoczątkowane wyzwolenie udręczonego, bratniego narodu polskiego spod okupacji niemieckiej.

Wojska radzieckie wkroczyły na terytorjum Polski, pełne zdecydowanej woli rozgromienia nieprzyjacielskich armij niemieckich i przyjścia z pomocą narodowi polskiemu w dziele jego wyzwolenia spod jarzma najeźdźców niemieckich i odbudowy niepodległej, silnej i demokratycznej Polski.

Rząd Radziecki oświadcza, że uważa działania wojenne Armji Czerwonej na terytorjum Polski za działania na terytorjum suwerennego, zaprzyjaźnionego, sprzymierzonego państwa. W związku z tem Rząd Radziecki nie zamierza wprowadzać na terytorjum Polski organów swej administracji, uważając to za sprawę narodu polskiego. Wobec tego postanowił on zawrzeć z Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego Umowę w sprawie stosunków między Dowództwem Radzieckim a Administracją Polską.

Rząd Radziecki oświadcza, że nie ma on na celu uzyskania jakiejkolwiek części terytorjum Polski lub zmiany ustroju społecznego w Polsce i że działania wojenne Armji Czerwonej na terytorjum Polski zostały podyktowane jedynie koniecznością wojenną i dążeniem do przyjścia z pomocą zaprzyjaźnionemu narodowi polskiemu w dziele wyzwolenia spod okupacji niemieckiej.

Rząd Radziecki wyraża niezłomne przekonanie, że bratnie narody ZSRR i Polski wspólnie doprowadzą do końca walkę wyzwoleńczą przeciwko najeźdźcom niemieckim i założą trwałe podwaliny przyjaznej współpracy radziecko-polskiej.

81.

82. Pierwsza strona „Tygodnika Obozowego" nr 16 z 4 listopada 1945 r. wydawanego przez Polisch Camp „Forstner" w Karlsruhe.

Zbiór materiałów dotyczących II wojny światowej, sygn. 43

Złota Księga zawiera m. in. podziękowania dla głównodowodzącego sił alianckich na Zachodzie gen. Dwight`a Eisenhower`a za autograf, jaki złożył podczas wizyty w ośrodku polskim Knielingen w Karlsruhe 22 października 1945 r. Redaktor Tadeusz Bor-Balicki wyraził głęboką nadzieję na to, że gen. Eisenhower przyczyni się do budowy niezależnej i demokratycznej Polski. „Tygodnik Obozowy" zawiera zdjęcia z wizyty Naczelnego Wodza Sił Alianckich w Polskim Ośrodku Knielingen w Karlsruhe, liczne artykuły nawiązujące m. in. do spraw religijnych i gospodarczych. Gazeta była drukowana w drukarni A. G. "Badenia" w Karlsruhe.

Gazeta, przekazana do zasobu przez Marka Wróbla z Kępna w 2009 r., należy do Zbioru materiałów dotyczących II wojny światowej. Zbiór powstał w 2009 r. Składa się z materiałów przekazanych od osób prywatnych i organizacji kombatanckich.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 489, 523-524
- *Ocalmy od...,* op. cit., s. 152

Tygodnik Obozowy

ZŁOTA KSIĘGA

TYGODNIKA OBOZOWEGO

Rok 1	U. N. R. R. A. TEAM 96 Polish Camp „Forstner" Karlsruhe — Niedziela, dnia 4-go listopada 1945 roku —	Nr. 16

Sir!

Being a soldier I wish to thank you, General, for the autograph, you have given to our »GOLDEN-BOOK« in the D. P. Camp Knielingen in Karlsruhe, on the 22nd October 1945.

At this time I wish to express our deepest gratitude for your efforts which resulted in the freedom of suppressed nations.

We inflexibly rely on you and your great nation to help us to build up an intependent and democratic Poland.

TADEUSZ BOR-BALICKI
Editor of D. P. Camp-Newspaper

Panie Generale!

Prostymi slowami Polskiego zolnierza tulacza, dziekuje Ci Panie Generale, za cenny autograf jakim zaszczyciles »ZLOTA KSIEGE« mojego pisma »Tygodnika Obozowego«, podczas gosciny Twej w osrodku polskim Knielingen w Karlsruhe w dniu 22. pazdziernika 1945.

Jednoczesnie ta droga pragne wyrazic Panu Generale nasza bezgraniczna wdziecznosc za trudy jakie poniosles w walce o wolnosc Narodow.

My nieugieci polegamy na Panu i Panskim Wielkim Narodzie, ze pomozecie nam zbudowac niezalezna i demokratyczna Polske.

TADEUSZ BOR-BALICKI
Redaktor

Niech zyje Nacz. Dowodca Sil Aljanckich Gen. Eisenhower

82.

POLSKA LUDOWA

83. Legitymacja partyjna Jana Mazurka nr 18148 Polskiej Partii Robotniczej Oddział we Francji, wystawiona 1 stycznia 1947 r.

Zbiór materiałów rodzinnych, sygn. 340

Komitet Organizacyjny Polskiej Partii Robotniczej we Francji powstał 21 grudnia 1945 r. Podczas narady w Paryżu w dniach 25-27 stycznia 1946 r. utworzono Oddział Polskiej Partii Robotniczej we Francji. Podlegał on KC PPR na prawach Komitetu Wojewódzkiego i współpracował z Francuską Partią Komunistyczną.

Pierwszy Zjazd Oddziału odbył się 25-28 lipca 1946 r. Powołano do istnienia wówczas egzekutywę i sekretariat. Oddział PPR we Francji został rozwiązany w lutym 1948 r.

Akta Polskiej Partii Robotniczej Oddział we Francji są przechowywane w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Legitymacja partyjna została włączona do Zbioru materiałów rodzinnych z dokumentów spoza ewidencji zasobu.

- Kozłowski Cz., *Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 roku,* Warszawa 1980, s. 590, 598-599
- Paczkowski A., *Zdobycie władzy 1945-1947,* Warszawa 1993
- *Polska Partia Robotnicza Oddział we Francji* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: 2/https://searcharchives.pl/2/1417/0#tabZespol (stan na 08.08.2019)
- *Polska Partia Robotnicza 1944-1948. Studia i szkice,* red. Mariusz Krzysztofiński, Rzeszów 2014

POLSKA PARTIA ROBOTNICZA — CZOLOWY ODDZIAŁ KLASY ROBOTNICZEJ I NARODU POLSKIEGO

POLSKA PARTIA ROBOTNICZA

LEGITYMACJA PARTYJNA

1 9 4 7

ODDZIAŁ WE FRANCJI

POLSKA PARTIA ROBOTNICZA

№ 18148 Legitymacja partyjna

Nazwisko Mazurek

Imię Jan

Data urodzenia 25.12.1911

Zawód Szofer. Fender

Adres rue de Strasbourg

Legitymacja wydana przez koło P.P.R. w miejscowości Valenciennes

Okręg Valenciennes północ Francja

Data wystawienia 1-1-1947

Podpis sekretarza komitetu miejscowego

(pieczęć)

Podpis członka

POKWITOWANIE SKŁADEK

		Czerwiec
Lipiec	Sierpień	Wrzesień
Październik	Listopad	Grudzień

83.

84. Akta sprawy z 1948 r. z wniosku Edyty Tucholskiej o uznanie za zmarłego naczelnika więzienia kaliskiego w latach 1935-1939 Aleksandra Tucholskiego.

Sąd Grodzki w Kaliszu, sygn. 494, k. 33

Według postanowienia Sądu Grodzkiego w Kaliszu z 29 października 1948 r. Aleksander Tucholski, naczelnik więzienia kaliskiego w okresie międzywojennym, ewakuował się wraz z personelem więziennym do Łucka. Tam 20 września 1939 r. został rozpoznany przez byłą więźniarkę, aresztowany i osadzony przez sowietów w więzieniu. 20 kwietnia 1940 r. skazano go na 8 lat łagrów. Jego dalsze losy były nieznane. Edyta Tucholska z kolei, po aresztowaniu męża Aleksandra, powróciła do Kalisza i związała się z Organizacją Jedności Narodowej, utworzoną w 1940 przez franciszkanina Juliana Mirochnę. Z jej polecenia podpisała Volkslistę i rozpoczęła pracę w starostwie w dziale dokumentów i tajnych zarządzeń. Dzięki swojej odwadze uratowała wielu ludzi przekazując organizacji druki i zarządzenia. 5 czerwca 1943 r. została aresztowana przez Gestapo w mieszkaniu Haliny Kłąb, gdzie znajdowała się konspiracyjna kwatera. Przewieziono ją do Łodzi, skąd udało jej się uciec w trakcie ewakuacji Niemców w styczniu 1945 r. Po wojnie podjęła pracę we Wrocławiu, później w Warszawie. Zmarła w Warszawie 28 lipca 1987 r.

W zespole archiwalnym Sąd Grodzki w Kaliszu znajduje się aż 1209 j. a. spraw o uznanie za zmarłego lub zaginionego. Zostały one przekazane do zasobu w 2005 r. przez Sąd Rejonowy w Kaliszu.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 351
- *Armia Krajowa. Zarys historii wojennej kaliszan 1914-1945,* oprac. Jurand Piotrowski, Kalisz 2004, s. 128
- Bedyński K., *Kaliszanie...,* op. cit., s. 76
- *Więzienie kaliskie...,* op. cit., s. 47

Sygn. akt Lg 305/47

POSTANOWIENIE.

Dnia 29 października 1947 r.

Sąd Grodzki w Kaliszu

w osobie Sędziego Adama Szenberga

w obecności Protokólanta A. Laleskiego

po rozpoznaniu w dniu 29 października 1947 r.

sprawy z ~~powództwa~~ wniosku Edyty Tucholskiej

o uznanie Aleksandra Tucholskiego za zmarłego - na mocy art. 1, 231, 3, 5, 7 i 27

przeciwko Dekretu z dnia 29.VII.1945 r. (Dz.U. Nr 40, poz. 226)

oraz art. 14, 18 i 19 prawa osobowego oraz art. 31 i 32 KPA

o

postanawia:

Aleksandra Tucholskiego, syna Stanisława i Józefy z Palczewskich, urodzonego 28.IX.1889 r. w Sierpcu i ostatnio zamieszkałego w Kaliszu, uznać za zmarłego, ustalając datę jego śmierci na dzień 9.V.1946 r. o godz. 24.

Sędzia Szenberg

M. S. Nr 38 k. p. c.

Sentencja postanowienia sądu pierwszej instancji (art. 346–376, k. p. c.).

Wysł. dnia 16.XI.47 w 3 egz.

Druk. Min. Sprawiedl. A-5 VI.1947, 1,500.000 310

84.

85. Karta meldunkowa członka Polskiej Organizacji Podziemnej Ziemowita Glabiszewskiego z 1931 r.

Akta miasta Kalisza, sygn. 4527, s. 847-848

Ziemowit Glabiszewski urodził się 1 marca 1929 r. w Kaliszu. Jego rodzicami byli Jan i Władysława z d. Marczak. Uczył się w Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Kaliszu i przynależał do Polskiej Organizacji Podziemnej. Członkowie tej organizacji walczyli głównie słowem pisanym z ustrojem komunistycznym redagując ulotki i prowokacyjne hasła. Ziemowit Glabiszewski chwalił się pośród kolegów szkolnych posiadaniem broni. W grudniu 1947 r. dwóch referentów Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kaliszu przyszło pod szkołę Glabiszewskiego i śledziło go. Gdy wracał do domu został przez nich zatrzymany i zrewidowany. Zabrano mu pistolet i usiłowano odprowadzić do siedziby UB przy ul. Jasnej. Ziemowit Glabiszewski wyrwał się i zaczął uciekać. W trakcie wywiązanej strzelaniny Glabiszewski wyjął drugi pistolet i użył go. Sam będąc ciężko rannym, śmiertelnie postrzelił funkcjonariuszy. Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu na sesji wyjazdowej w Kaliszu 31 maja 1948 r. skazał go n a karę śmierci. Wyrok wykonano 6 lipca 1948 r. o godz. 12.49 w kaliskim więzieniu. Władze komunistyczne nie wydały ciała Glabiszewskiego rodzinie. Do dziś nie wiadomo, gdzie został pochowany. W kościele oo. Jezuitów znajduje się pamiątkowa tablica poświęcona pamięci Ziemowita Glabiszewskiego. Archiwum Państwowe w Kaliszu włączyło się w akcję poszukiwania miejsc pochówków pt. „Kaliska Łączka". W marcu 2019 r. na murach kaliskiego więzienia zawisł banner upamiętniający tych, którzy walczyli o niepodległą Polskę, m. in. Ziemowita Glabiszewskiego, Stanisława Spaleniaka oraz innych pozbawionych życia w kaliskim więzieniu.

Karta meldunkowa trafiła do zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu w 1997 r. Została przekazana przez Urząd Miejski w Kaliszu. Równie dobrym źródłem informacji nt. mieszkańców Kalisza są księgi meldunkowe poszczególnych nieruchomości, zgromadzone w ramach zespołów Akta miasta Kalisza i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Kaliszu.

- AIPN Oddział w Poznaniu, sygn.135/71, *Akta w sprawie karnej przeciwko: Glabiszewski Ziemowit*
- AIPN Oddział w Poznaniu, sygn. 003/342/1, *Sprawa Obiektowa kryptonim „Polska Organizacja Podziemna"*
- APK, Związek Więźniów Politycznych i Represjonowanych Okresu Stalinowskiego Zarząd Naczelny w Kaliszu, sygn. 22
- Schlender G., *Glabiszewski Ziemowit (1929-1948)* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej tom III, ...,* op. cit., s. 143-144
- Schlender G., *Kaliskie młodzieżowe organizacje opozycyjne wydające druki antykomunistyczne w latach 1945-1989* [w:] *Druki niezależne w Polsce w latach 1945-1990,* praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2018, s. 55-98
- *Oni walczyli o nasza wolność,* oprac. Grażyna Schlender, Kalisz 2019, s. 13-14

85.

1. Nazwisko Glabiszewski
2. Imiona Ziemowit Feliks
3. Imiona rodziców Jan i Władysława
i nazwisko panieńskie matki Marczak
4. Urodził się dn. 1 m-ca marca 1929 r.
w Kaliszu
5. Wyznanie rzym.-kat.
6. a) stan cywilny kawaler
b) imię żony
7. Zawód i stanowisko w zawodzie przy rodzicach
8. Przynależność państwowa polska
9. Czy posiada dowód osobisty i jaki
№ wydany dn.
m-ca 1 r. przez
9* Inny posiadany dokument św. ur. № 77 z 19.III.29 r.
Parf. św. Mikołaja w Kaliszu
10. Czy posiada dowód stwierdzający przynależność państwową
i jaki №
wydany dn. m-ca 1 r.
przez
847

11. Miejsce poprzedniego zamieszkania w Kaliszu
od urodzenia
12. Stosunek do powszechnego obowiązku służby wojskowej:
a) stopień wojskowy
b) w jakiej armji (dla cudzoziemców)
c) Nr. gł. ks. ewid., aneksu, księgi ewid. oficerów, listy poborowej lub rejestru
d) P.K.U.

Zmiany zamieszkania

Data za lub wymeldowania	Przy jakiej ulicy zameldowany, u kogo zamieszkuje lub dokąd wymeldowany	№ domu	№ lokalu	Poz. książki meldunkowej
1.I.31	mieszka Górnośląska	1	8	5
10.III.34.	wym. Graniczna	1		23 zł.
12.III.34.	zam. Graniczna	1	6	103 zł.
2.XI-36	wym. Dobrzecka	10		103 zł
18.II.37	zam. Dobrzecka	12	20	400 zł
	Rozkaz wyjazdu	12	20	
1.IV.46 r.	zam. ul. Żymierskiego	39	3	3633
18.V.49	wym. jako zmarły			
	Akt zgonu 577/48			
	848			

Druk. pocz. Sax. Płoni Kalisz

86. Cegiełka 100 zł na budowę Centralnego Domu Zjednoczonej Partii Klasy Robotniczej w Warszawie z lat 1948-1952.

Spuścizna Mieczysława Wiśniewskiego z Kalisza, sygn. 51

Siedziba Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Warszawie została wzniesiona według projektu Wacława Kłyszewskiego, Jerzego Mokrzyńskiego i Eugeniusza Wierzbickiego oraz Stanisława Hempla. Gmach zbudowany został w latach 1948-1952 ze środków pochodzących z obligatoryjnych składek – cegiełek, rozprowadzanych wśród całego społeczeństwa. Pierwotnie funkcjonował jako Dom Partii. W latach 1991-2000 w obiekcie mieściła się Giełda Papierów Wartościowych.

Cegiełka została przekazana do zasobu APK przez Mieczysława Wiśniewskiego z Kalisza w 2011 r.

- *Dom Partii w rejestrze zabytków, 16.11.2009 r*. [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.mwkz.pl/archiwum-aktualnosci-lista/160-dom-partii-w-rejestrze-zabytkow-16112009-r (stan na 22.07.2019)
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski 1945-1980,* Warszawa 2003
- Waliś G., *Materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu* [w:] *Calisiana rozproszone w archiwach polskich (1945-1989),* praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2015, s. 177-234

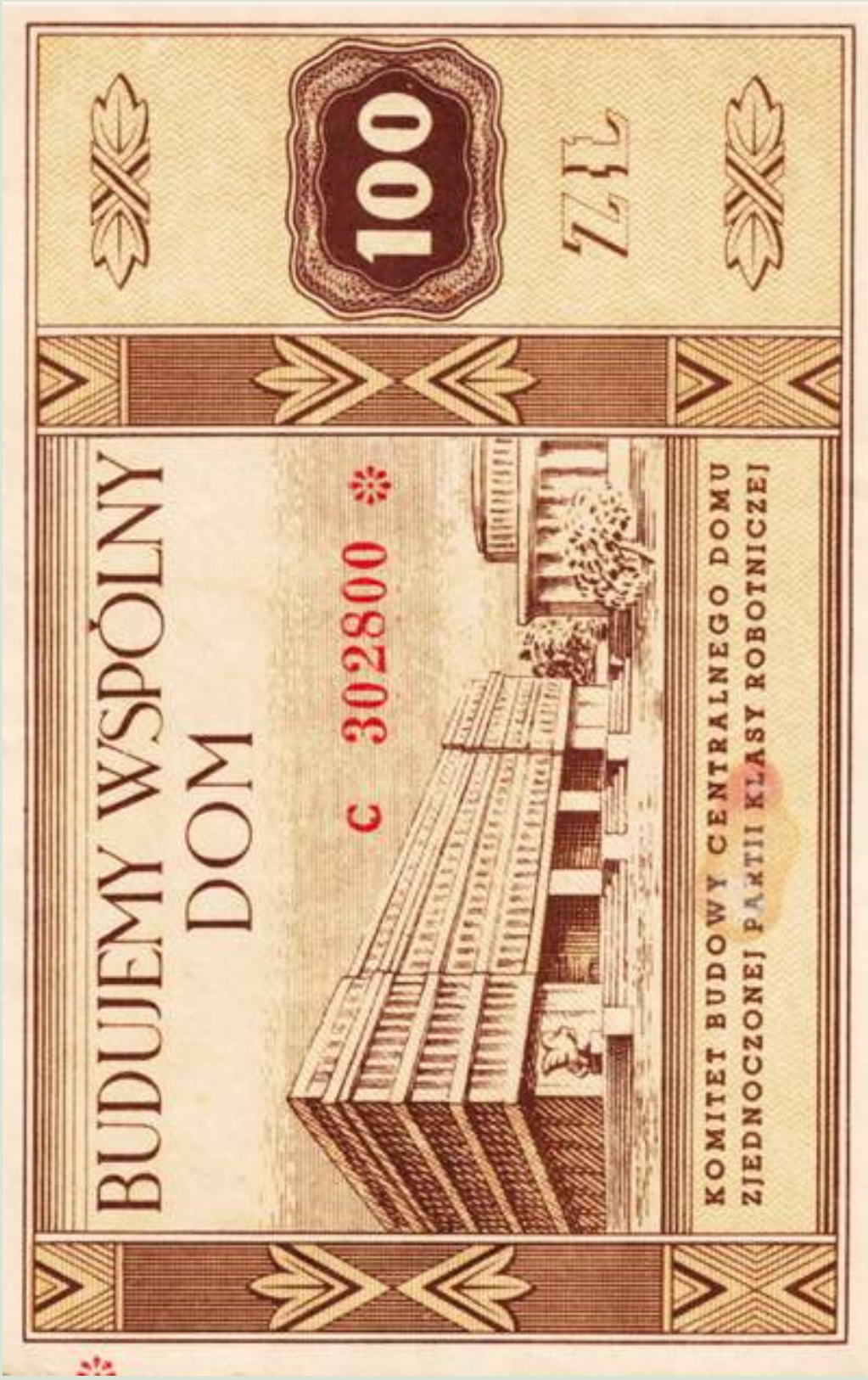
BUDUJEMY WSPÓLNY
DOM
C 302800
100
ZŁ
KOMITET BUDOWY CENTRALNEGO DOMU
ZJEDNOCZONEJ PARTII KLASY ROBOTNICZEJ

86.

87. Program jubileuszowy Państwowego Teatru im. W. Bogusławskiego w Kaliszu z 1960 r.

Spuścizna rodziny Siarkiewiczów z Kalisza, sygn. 18

W sezonie 1957-1958 dyrektorem kaliskiego teatru został Tadeusz Kubalski. Dzięki jego zaangażowaniu od 1961 r. w Kaliszu organizuje się corocznie Kaliskie Spotkania Teatralne, stanowiące przegląd kunsztu teatralnego grup z całej Polski. Do udziału w spotkaniach mogły początkowo zgłaszać się zarówno zespoły zawodowe, jak i amatorskie. Sam Kubalski podczas swojego 6-letniego pobytu w Kaliszu wyreżyserował m. in. *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego, *Fantazego* Juliusza Słowackiego, *Wujaszka Wanię* Antona Czechowa, *Heddę Gabler* i *Rosmersholm* Henrika Ibsena. Po śmierci Tadeusza Kubalskiego w 1963 r., zmieniono nieco formułę Kaliskich Spotkań Teatralnych. Głównie za sprawą Izabelli Cywińskiej, dyrektora teatru kaliskiego w latach 1970-1973 stały się one przeglądem najlepszych spektakli wytypowanych we wcześniejszym postępowaniu.

Dokument przekazała do zasobu APK Elżbieta Siarkiewicz z Kalisza w 2016 r. Wszedł w skład Spuścizny rodziny Siarkiewiczów z Kalisza. Zbiór ten tworzą materiały nauczycielki i kierowniczki kaliskich przedszkoli zmarłej w 1993 r. Marii Siarkiewicz oraz jej siostry, przewodnika PTTK w Kaliszu Elżbiety Siarkiewicz.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 710
- Błachowicz M., Tabaka A., *Nowy ...,* op. cit., s. 222
- 200 lat sceny nad Prosną, red. Joanna Chojka, Kalisz 2001, s. 40-41
- Schlender G., *Kubalski Tadeusz Stanisław* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej tom III...,* op. cit., s. 228-229
- *180 lat sceny narodowej w Kaliszu,* red. Zdzisław Kłapciński, Kalisz 1980, s. 14

'87.

110. „PROFESJA PANI WARREN" — B. Shaw, reż. M. Winkler, scen. W. Kosiorek, 22. III., przedst. 22/21—43. Widz. 8 467/5 541 — 14 008
111. „SZKOŁA ŻON" — B. Molier, reż. J. Maciejowski, scen. W. Mak-Kuczyńska, 24. V., przedst. 23/20—43. Widz. 5 325/6 614 — 11 939
112. „LEKKOMYŚLNA SIOSTRA" — W. Perzyński, reż. M. Winkler, scen. W. Kosiorek, 28. V., przedst. 22/20—42. Widz. 5 636/4 317 — 9 953
113. „NEAPOL MIASTO MILIONERÓW" — E. de Filippo, reż. J. Walden, scen. W. Mak-Kuczyńska, 18. VIII., przedst. 26/11—37. Widz. 6 242/3 710 — 9 952
114. „IGRASZKI TRAFU I MIŁOŚCI" — Marivaux, reż. W. Lasoń, scen. W. Kosiorek, 23. VIII., przedst. 12/23—35. Widz. 5 096/6 505 — 11 601

Sezon 1956—57

115. „DAMY I HUZARY" — A. Fredro, reż. M. Winkler, scen. W. Mak-Kuczyńska, 2. X., przedst. 26/8—34. Widz. 8 494/3 158 — 11 652
116. „DAMA KAMELIOWA" — A. Dumas, reż. M. Winkler, scen. W. Kosiorek, 18. XI., przedst. 35/16—51. Widz. 13 217/8 346 — 21 563
117. „W MAŁYM DOMKU" — T. Rittner, reż. E. Kowalewska, scen. W. Mak-Kuczyńska, 16. XI., przedst. 24/19—43. Widz. 7 219/5 586 — 12 805
118. „MADAME SANS-GENE" — W. Sardou, reż. M. Szczepkowska, scen. W. Kosiorek, 1. II., przedst. 39. Widz. 16 088
119. „ROZDROŻE MIŁOŚCI" — J. Zawieyski, reż. M. Winkler, scen. J. Hawryłkiewicz, 19. III., przedst. 28/19—47. Widz. 9 860/6 132 — 15 992
120. „NIE IGRA SIĘ Z MIŁOŚCIĄ" — A. Musset, reż. M. Szczepkowska, scen. W. Mak-Kuczyńska, 22. III., przedst. 23/21—44. Widz. 6 421/7 447 — 13 868
121. „WESELE FONSIA" — R. Ruszkowski, reż. M. Winkler, scen. W. Kosiorek, 21. V., przedst. 34/15—49. Widz. 11 551/4 089 — 15 640
122. „MILCZENIE" — R. Brandstaetter, reż. H. Lotar, scen. W. Kosiorek, 22. V., przedst. 15/21—36. Widz. 2 839/4 525 — 7 355
123. „HUZARZY" — Breal, reż. S. T. Byliński, scen. A. Muszyński, 20. VII., przedst. 23/12—35. Widz. 8 635/4 221 — 12 856
124. „SZKLANKA WODY" — E. Scribe, reż. M. Winkler, scen. M. Muszyński, 26. VII., przedst. 18/18—36. Widz. 8 061/5 972 — 14 033

Sezon 1957—58

Dyrekcja Tadeusza Kubalskiego

125. „SZCZĘŚCIE FRANIA" — W. Perzyński, reż. M. Winkler, scen. W. Kosiorek, przedst. 13/7—20. Widz. 3 932/1 994 — 5 926
126. „HEDDA GABLER" — H. Ibsen, reż. T. Kubalski, scen. M. Gostyński, 16. XI., przedst. 22/9—31. Widz. 6 280/3 241 — 9 521
127. „GDZIE DIABEŁ NIE MOŻE" — R. Niewiarowicz, reż. T. Kubalski, scen. W. Kosiorek, 13. XII., przedst. 34/19—53. Widz. 13 250/7 031 — 20 280
128. „KUPIEC WENECKI" — W. Szekspir, reż. T. Kubalski, scen. Cz. Szpakowicz, 25. I., przedst. 44/7—51. Widz. 18 213/4 063 — 22 276
129. „SPRAWA MONIKI" — M. Morozowicz-Szczepkowska, reż. M. Tywonek, scen. W. Kosiorek, przedst. 11/24—35. Widz. 2 480/5 018 — 7 504

„Król Tulipan III" Władysław Lasoń, reż. Władysław Lasoń, scenogr. Wacław Kosiorek, muzyka: Roman Kluryga, premiera: 22. V. 59 r. — Scena zbiorowa.

130. „MIESZCZKI MODNE" — W. Bogusławski, reż. M. Tywonek, scen. W. Kosiorek, 6. V., przedst. 16/23—39. Widz. 3 327/5 171 — 8 498
131. „BRAT MARNOTRAWNY" — O. Wilde, reż. T. Kubalski, scen. St. Węgrzyn, 1. IV., przedst. 24/19—43. Widz. 7 183/2 972 — 10 155
132. „CZARODZIEJSKA RZEPKA" — P. G. Malarewicz (bajka), reż. M. Tywonek, scen. L. Chęć, przedst. 27/13—40. Widz. 9 855/2 943 — 12 798
133. „MAJSTER I CZELADNIK" — J. Korzeniowski, reż. Tadeusz Kubalski, scen. St. Węgrzyn, 2. VIII., przedst. 32/19—51. Widz. 10 945/3 567 — 14 512
134. „UPADEK KAMIENNEGO DOMU" — R. Brandstaetter, reż. S. Burczyk, scen. W. Kosiorek, 2. IX., przedst. 11/10—21. Widz. 2 660/1 343 — 4 003

Sezon 1958—59

135. „PRZYGODA FLORENCKA" — L. H. Morstin, reż. M. Tywonek, scen. W. Kosiorek, 1. X., przedst. 28/21—49. Widz. 10 140/7 428 — 17 568
136. „ICH CZWORO" — G. Zapolska, reż. E. Turska, scen. W. Kosiorek, 4. X., przedst. 19/19—38. Widz. 7 272/4 578 — 11 850
137. „PORWANIE SABINEK" — Schönfan-Tuwim, reż. i scen. Cz. Szpakowicz, 2. XII., przedst. 42/34—77. Widz. 16 230/13 647 — 29 877

88. Fortepian Kaliskiej Fabryki Fortepianów i Pianin „Calisia" w Kaliszu. Fotografia z lat 1960-1979.

Spuścizna Gustawa Arnolda Fibigera III z Kalisza, sygn. 46

Początki fabryki sięgają 1878 r., kiedy to Gustaw Arnold Fibiger I zbudował swój pierwszy instrument. Z czasem powstała fabryka, która zyskała ogromny rozgłos przed I wojną światową i w okresie międzywojennym. Po wojnie, zakład Orzeczeniem nr 2 Ministra Kultury i Sztuki z 24 listopada 1948 r. przeszedł na własność Państwa. Pracował w nim potomek właścicieli Gustaw Arnold Fibiger III. Słowo „Calisia" w oficjalnej nazwie zakładu pojawiło się prawdopodobnie w 1955 r. (Kaliska Fabryka Fortepianów i Pianin „Calisia" w Kaliszu). Zakład dużą część swojej produkcji eksportował do 30 krajów na całym świecie. Fabryka na początku lat 90. XX w. popadła w długi. Z dniem 1 stycznia 1999 r. przedsiębiorstwo zostało przekształcone w spółkę z o.o. z udziałem m. in. Skarbu Państwa. W 2001 r. pozyskano inwestora strategicznego „Unitrę" Towarzystwo Handlowo-Przemysłowe SA w Warszawie. W 2007 r. zakończono produkcję instrumentów, a spółka została postawiona w stan likwidacji. W listopadzie 2014 r. ogłoszono jej upadłość. Dziś w miejscu dawnej fabryki mieści się biurowiec „Calisia One" i hotel „Hampton by Hilton".

Spuścizna Gustawa Arnolda Fibigera III z Kalisza składa się z 47 jednostek archiwalnych. Została utworzona w 2018 r. z materiałów przekazanych przez Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych Nr 2 w Kaliszu.

- Błachowicz M., Tabaka A., *Nowy...,* op. cit., s. 133-135
- *Fabryki Kalisza...,* op. cit., s. 29-49, 174-180
- Kurzyński A., *Calisia One. Pofabryczny teren zmienił się w imponujące centrum biznesowo-usługowe,* „Ziemia Kaliska", 2019, nr 27, s. 16-17
- Rottermund K., *Fibiger Gustaw Arnold (III)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej, t. I...,* op. cit., s. 94-95
- Walczak K., Wańka D., *Pół wieku Technikum Budowy Fortepianów im. Gustawa Arnolda Fibigera w Kaliszu (1954-2004)*, Kalisz 2004

88.

89. Warta honorowa milicjantów pod pomnikiem poświęconym „Pracownikom UB, żołnierzom KBW, członkom ORMO i funkcjonariuszom MO poległym w walce o utrwalenie władzy ludowej". Zdjęcie z lat 1970-1980.

Spuścizna Stanisława Perlińskiego z Kalisza, sygn. 32

Pomnik uroczyście odsłonięto 22 stycznia 1965 r., w przeddzień dwudziestej rocznicy wyzwolenia Kalisza spod okupacji hitlerowskiej. Pomnik stojący od 1965 r. u zbiegu al. Wolności i pl. Wojciecha Bogusławskiego, usunięto decyzją Rady Miejskiej w Kaliszu podjętej 21 czerwca 1990 r. Fotografię tego samego pomnika można znaleźć w Spuściźnie Waldemara Pola, przekazanej do zasobu w 2010 i 2012 r.

Stanisław Perliński zawodowo pracował m. in. w Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego „PZL-Kalisz" w Kaliszu. Był członkiem sekcji fotograficzno-filmowej Kaliskiego Domu Kultury i Federacji Amatorskich Stowarzyszeń Fotograficznych. Pracował jako instruktor ds. fotografii. Jego prace często pokazywano na wystawach fotografii amatorskiej. Przekazane przez niego zdjęcia w 2009 r. i 2011 r. wchodzą w skład Spuścizny Stanisława Perlińskiego z Kalisza

- AD, *Ziemia wyzwolona,* „Ziemia Kaliska", 1965, nr 5, s. 1
- APK, Spuścizna Waldemara Pola z Kalisza, sygn. 3

89.

90. Pociąg Przyjaźni relacji Kalisz-Moskwa-Leningrad z 1976 r.

Spuścizna Stanisława Perlińskiego z Kalisza, sygn. 69

Pierwszy Pociąg Przyjaźni, zorganizowany przez Zarząd Wojewódzki Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, odjechał z kaliskiego dworca w sobotę 24 stycznia 1976 r. Pociągiem tym w podróż udało się 328 aktywistów Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej z terenu województwa kaliskiego. Do uczestników przejazdu w Sali Centrum Doskonalenia Nauczycieli przemawiał sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i I sekretarz ZW TPPR Cezary Kowalak, który był także kierownikiem pociągu. Najliczniejszą grupę stanowili robotnicy Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Ostrowie Wielkopolskim, Fabryki Wyrobów Runowych „Runotex" w Kaliszu, Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego "PZL-Kalisz" i nauczyciele języka rosyjskiego. Pasażerowie w trakcie przejazdu pozdrowili m. in. kombatantów 33. Armii I Frontu Białoruskiego i 708. Samodzielnego Kaliskiego Batalionu Łączności – żołnierzy, którzy wyzwolili Kalisz spod okupacji hitlerowskiej. Doborem podróżnych zajmowało się Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Wybierano nieprzypadkowe osoby wyróżniające się postawą ideową, zawodową i moralną. Możliwość wyjazdu stanowiła formę nagrody.

Spuścizna Stanisława Perlińskiego z Kalisza liczy 104 jednostki archiwalne i zawiera fotografie z uroczystości państwowych i religijnych, imprez sportowych, kulturalnych i politycznych.

- (jl), *Kaliski „Pociąg Przyjaźni",* „Ziemia Kaliska", 1976, nr 5, s. 1
- Sadowska J., *Oficjalne kontakty międzynarodowe młodzieży w PRL-u,* „Studia Podlaskie", t. XX, 2012, s. 238-239

90.

91. Pomnik książki odsłonięty na kaliskich plantach w 1978 r.

Federacja Towarzystw Kulturalnych Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, sygn. 27, s.1

Jego pomysłodawcą i projektantem był znany kaliski artysta grafik Władysław Kościelniak, a realizatorem rzeźbiarz Jerzy Sobociński z Poznania. Pomnik upamiętnia fakt zasypania kanału Babinka przez Niemców w latach 40. XX w. książkami pochodzącymi z kaliskich księgozbiorów m. in. Biblioteki im. Adama Mickiewicza w Kaliszu. Przy pracach angażowano Polaków oraz ludność pochodzenia żydowskiego. Na miejscu zasypanej rzeki znajdują się planty oraz właśnie pomnik książki. Odlew z brązu został wykonany przez Rzemieślniczą Spółdzielnię Pracy Metalowców w Poznaniu ma zlecenie Federacji Towarzystw Kulturalnych Ziemi Kaliskiej. Z planami zasypania kanału Babinka władze polskie nosiły się już w okresie międzywojennym. W Aktach miasta Kalisza, sygn. 269, zachowało się pismo kaliskiego magistratu do kierownika Państwowego Zarządu Wodnego w Koninie w sprawie likwidacji mostu na pl. Kilińskiego. W zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu, w Spuściźnie Tadeusza Martyna z Kalisza, zachowały się zdjęcia płynącej Babinki, także te wykonane przez Niemców w latach 1939-1940.

Projekt pomnika autorstwa grafika Władysława Kościelniaka zachował się w teczce przekazanej do zasobu archiwalnego w 1993 r. przez Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

- APK, Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 1377, 1469, 1768
- Kościelniak W., *Leksykon...,* op. cit., s. 191
- *Książki niezapomniane,* „Ziemia Kaliska", 1978, nr 20, s. 4.
- Schlender G., *Książnica...,* op. cit., s. 43
- Walczak K., *Nie zapomnieć...,* „Południowa Wielkopolska", 1978, nr 5, s. 2.

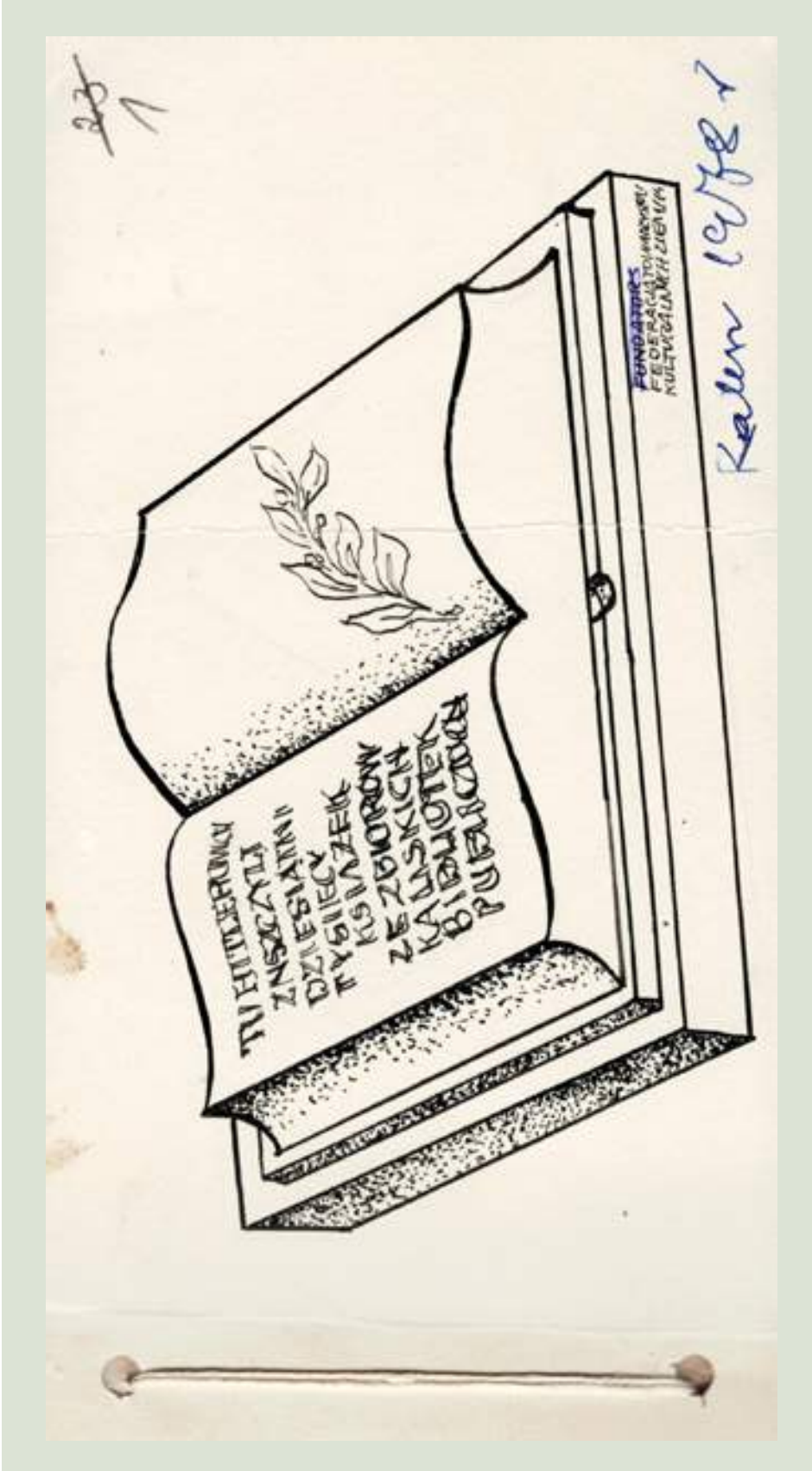
TU HITLEROWCY
ZNISZCZYLI
DZIEŁA SZTUKI
I ARCHIWALIA
KSIĄŻNICY
Z ZBIORÓW
KATYSKICH
BIBLIOTEKA
PUBLICZNA
FUNDACJA
FEDERACJA POLSKICH
KULTUROTWÓRCZYCH ZIEM UK
Katyń 1978 r.

91.

92. „Wiadomości Dnia" Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność Wielkopolska Południowa w Kaliszu z dnia 13 grudnia 1981 r.

Zbiór fotografii, wydawnictw i druków ulotnych Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność", sygn. 259

Tytuł ten był wydawany oficjalnie i legalnie od 10 czerwca 1981 r. do 12 grudnia 1981 r. Pismo drukowane było w drukarni Zarządu Regionu w Kaliszu przy al. Wolności 25 (w piwnicy). Jego drukiem zajmowali się pracownicy Działu Poligrafii, m.in. Marek Breliński, Janusz Pietkiewicz i Zdzisław Małecki. Niektóre numery pisma drukowane były też w Dziale Poligrafii NOT w Kaliszu. Prezentowany druk jest pierwszym egzemplarzem wydanym w obiegu podziemnym, napisanym na maszynie przez Małgorzatę Węgrzyn. Ukazał się w zmienionej formie z uwagi na konfiskatę sprzętu poligraficznego w siedzibie Zarządu Regionu. Periodyk liczył początkowo 4 strony, od lipca 1981 r. 2 strony. Był formalnie tygodnikiem, choć ukazywał się z reguły częściej. Pismo było serwisem informacyjnym kaliskiej „S", w którym podawano najważniejsze wiadomości z regionu o charakterze związkowym.

Zbiór fotografii, wydawnictw i druków ulotnych NSZZ „Solidarność" powstał w 1996 r. z materiałów poza ewidencją oraz darów otrzymanych od osób prywatnych. W skład zespołu wchodzą gazetki zakładowe, przedruki z prasy związkowej, druki ulotne, afisze i plakaty, fotografie.

- Bestian-Zając A., *Prasa i druki opozycyjne w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu* [w:] *Druki niezależne...,* op. cit., s. 321, 324
- Schlender G., *NSZZ „Solidarność" w województwie kaliskim w latach 1980-1990,* Kalisz 2006, s. 132
- Schlender G., *Wiadomości Dnia* [w:] *Encyklopedia Solidarności tom III,* red. Grzegorz Waligóra, 2019, w druku

1

"W i a d o m o ś c i D n i a"

Zarządu Regionu NSZZ "Solidarność" Wielkopolska Południowa w Kaliszu

Kalisz, dnia 13 grudnia 1981r.

- -

W związku z zaistniałą sytuacją wprowadzenia w naszym Kraju stanu wojny oraz w związku ze zniszczeniem sprzętu poligraficznego Zarządu - podajemy wiadomości w zmienionej formie i w ograniczonym nakładzie.

Nie pozwolimy się zniszczyć! Działamy nadal, choć informacje nasze będą "okrojone", postaramy się docierać z naszymi informacjami do wszystkich. W dniu dzisiejszym informacje zawieszamy jedynie w naszej gablotce, w ciągu następnych dni, które dla nas wszystkich z pewnością nie będą łatwe - postaramy się w inny sposób dotrzeć do naszych członków i sympatyków. Mimo, jakakolwiek by nie była sytuacja, uważamy za celowe poinformowanie wszystkich o posiedzeniu Komisji Krajowej. Czy obrady KK trwają nadal - nie wiemy. Możemy natomiast podać tekst uchwał podjętych przez Komisję Krajową.

Na wstępie podajemy wyjątki z przemówienia Lecha Wałęsy:

"Bydgoszcz to nie przegrana. Bylibyśmy samobójcami, gdybyśmy podjęli ten strajk. Był to majstersztyk - cofnięcie się z tego. Było to zwycięstwo w momencie tym i nie można było iść na zwarcie. /.../Do tej pory mieliśmy tylko drobne sprawy. Teraz doszliśmy do spraw cholernie poważnych, politycznych/.../

"Na dziś w generalnych posunięciach nie mamy precyzowanych stanowisk. Są różne koncepcje, jaką koncepcję wybierzemy? co bezpośrednio poprzedzi powołanie rządu tymczasowego?"

"Ludzie muszą zrozumieć, że kryzys nie jest skutkiem istnienia "Solidarności", ale istnienie "Solidarności" jest skutkiem kryzysu!

U c h w a ł a nr 108/81 w sprawie powołania rady d/s środków masowego komunikowania przy Komisji Krajowej.

"W oparciu o treść pkt 8 tezy 32 uchwały programowej I Krajowego Zjazdu NSZZ "Solidarność" Komisja Krajowa powołuje Radę d/s środków społecznego komunikowania, jako swój organ odpowiedzialny za całokształt spraw dotyczących uspołecznienia RTV, którego pierwszym etapem ma być uzyskanie dla Związku dostępu do RiTV, Komisja powierza organizację i prowadzenie pracy Rady kolegom: Jerzemu Jastrzębowskiemu z Mazowsza i Andrzejowi Warchałowskiemu z Małopolski.

U c h w a ł a nr 109/81

1/ Komisja Krajowa popiera ideę tworzenia związku zawodowego w organach MO, udziela pełnego poparcia Ogólnopolskiemu Komitetowi Założycielskiemu ZZ F MO.

2/ KK zdecydowanie sprzeciwia się zwalnianiu funkcjonariuszy MO za działalność związkową i wywieraniu innych presji na członków Związku. KK stoi na stanowisku, że resort MSW niezwłocznie winien przyjąć ponownie do pracy zwolnionych z szeregów MO działaczy związkowych.

3/ KK wyraża przekonanie, że powstający ZZ F MO będący autentycznym rzecznikiem funkcjonariuszy MO, uwzględniając przy tym charakter oraz specyfikę pracy - będzie związkiem niezależnym od innych organizacji politycznych, społecznych i związkowych.

92.

93. Jan „Ptaszyn" Wróblewski podczas Międzynarodowego Festiwalu Pianistów Jazzowych w Kaliszu w 1981 r.

Urząd Wojewódzki w Kaliszu, sygn. 1652

Ojciec muzyka i saksofonisty był adwokatem. Wybitny jazzman urodził się w Kaliszu w 1936 r. Ukończył I Liceum Ogólnokształcące im. A. Asnyka w Kaliszu. Studiował najpierw na Politechnice Poznańskiej, a później na Akademii Muzycznej w Krakowie. Całe swoje życie poświęcił muzyce jazzowej. Napisał ok. 500 kompozycji oraz piosenki dla Ewy Bem, Hanny Banaszak i Andrzeja Dąbrowskiego. Od samego początku uczestniczył w Międzynarodowym Festiwalu Pianistów Jazzowych w Kaliszu, biorąc kilkukrotnie udział w obradach jury. W 1999 r. otrzymał Honorowe Obywatelstwo Miasta Kalisza.

Zdjęcie wchodzi w skład dokumentacji fotograficznej zgromadzonej przez Wydział Kultury, Sportu i Turystyki Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu. Łącznie fotografie z Miesięcznej Kroniki Fotograficznej i zdjęcia imprez kulturalnych i oświatowych liczą 113 jednostek archiwalnych. Akta Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu przekazał Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu Delegatura w Kaliszu w 2002 r.

- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 26
- (bert), *Będzie jazz,* „Ziemia Kaliska", 1981, nr 49, s. 2
- Kordes R., *Saksofon nieuczesany,* „Kalisia Nowa", 2007, nr 8-9-10, s. 37
- Krokos T., *Kaliski Poczet Honorowych,* „Kalisia Nowa", 1999, nr 6, s. 13

93.

94. Zarządzenie Prezydenta Miasta Kalisza nr 1A/82 z 14 grudnia 1981 r. w sprawie powołania Komisji ds. przejęcia i zabezpieczenia mienia związków zawodowych.

Urząd Miejski w Kaliszu, sygn. 295, k. 12

Wprowadzenie stanu wojennego było dla kaliskich działaczy „Solidarności" zaskoczeniem. Wraz z jego wprowadzeniem został zdelegalizowany NSZZ „Solidarność", a mienie związkowe przejęły instytucje podporządkowane Wojskowej Radzie Ocalenia Narodowego (WRON), urzędy administracji publicznej i zakłady pracy. 13 grudnia 1981 r. w siedzibie Zarządu Regionu przebywało 10 osób. Ok. godz. 10.00 do budynku weszli funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa i Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej (ZOMO). Po przeprowadzeniu rewizji i zepsuciu teleksów aresztowano Wojciecha Kościelniaka, wyprowadzając go w kajdankach. Kasę związkową udało się wywieźć z siedziby NSZZ „Solidarność" Region Wielkopolska Południowa przy al. Wolności 4 do klasztoru oo. Jezuitów, którego rektorem był o. Stefan Dzierżek. Część dokumentów została spalona przez Leonarda Duszeńkę. Wielu działaczy „S" zostało internowanych. Zatrzymania rozpoczęły się 12 grudnia 1981 r. wieczorem i trwały do 1982 r. Internowano m. in. Antoniego Pietkiewicza, Leonarda Duszeńko, Henryka Piwowarczyka, Jana Marciniaka. Łącznie zatrzymano 34 osoby. Prawie wszyscy trafili do aresztu śledczego w Ostrowie Wielkopolskim, przekształconego w ośrodek odosobnienia. Bogusław Śliwa zdążył się ukryć – złapano go dopiero 25 lutego 1982 r. Ogółem w okresie od 13 grudnia 1981 r. do 14 stycznia 1982 r. internowano 60 osób, zwolniono 20, a w stosunku do 7 zastosowano areszt tymczasowy.

Zarządzenie wchodzi w skład teczki zawierającej zarządzenia Prezydenta Miasta Kalisza z lat 1975-1982. Została ona utworzona w ramach pracy Wydziału Organizacyjno-Prawnego Urzędu Miejskiego w Kaliszu. Teczkę przekazał Urząd Miejski w Kaliszu w 1994 r.

- Schlender G., *NSZZ „Solidarność" Region Wielkopolska Południowa* [w:] *NSZZ Solidarność 1980-1989 tom 4 Polska Zachodnia,* red. Łukasz Kamiński, Grzegorz Waligóra, Warszawa 2010, s. 520
- Schlender G., *NSZZ „Solidarność" w województwie...,* op. cit., s. 148-150

Z A R Z Ą D Z E N I E Nr 14/82

PREZYDENTA MIASTA KALISZA

z dnia 14.12.1981r.

w sprawie powołania Komisji d/s przejęcia i zabezpieczenia mienia związków zawodowych.

Na podstawie Decyzji Wojewody Kaliskiego stosownie do zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 13.12.1981r. w sprawie zawieszenia działalności związków zawodowych i niektórych innych organizacji społecznych na czas obowiązywania stanu wojennego

z a r z ą d z a m co następuje:

§ 1

Powołuję Komisję d/s przejęcia i zabezpieczenia mienia ruchomego i nieruchomego Miejskiej Komisji Porozumiewawczej Branżowych Związków Zawodowych w Kaliszu oraz NSZZ "Solidarność" Zarządu Regionu "Wielkopolska Południowa" w Kaliszu w składzie:

1.	Przewodniczący	Tomczak Paweł	Urząd Miejski
2.	Członek	Bielewicz Piotr	Urząd Miejski
3.	"	Kuś Mieczysław	Miejska Komisja Porozumiewawcza Bran. Zw. Zawodowych
4.	"	Wysocka Julia	Urząd Miejski
5.	"	Owsiany Jan	
6.	"		przedstawiciel MO w Kaliszu

§ 2

Powołuję Komisję d/s przejęcia i zabezpieczenia mienia ruchomego i nieruchomego Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz NSZZ "Solidarność" - Oświata w składzie:

1.	Przewodniczący	Dziatkiewicz Zdzisław	Wydział Oświaty i Wych.
2.	Członek	Góral Urszula	Wydział Oświaty i Wych
3.	"	Ropelska Janina	Zesp. Ekon.-Adm. Szkół
4.	"	Bocheńska Maria	Zw. Nauczycielstwa Polskiego
5.	"	Mikusiński Jerzy	NSZZ "Solidarność" Oświata

94.

95. Kartki na mięso z lat 1987-1988 wydawane przez Biuro Reglamentowanej Sprzedaży Punkt nr 4 w Kaliszu.

Spuścizna Marcina Białożyta z Kalisza, sygn. 25

Wedle badań socjologicznych w 1974 r. mięso i produkty mięsne były uznawane przez społeczeństwo polskie za te artykuły spożywcze, na których brak narzekano najczęściej. Ekipa Gierka w 2 poł. lat 70. XX w. usiłowała podnieść ceny mięsa i wędlin w sklepach komercyjnych, ale skończyło się to falą strajków m.in. w Radomiu i Ursusie. Ceny nie zostały podniesione, a ludzie powtarzali sobie powiedzenie: „Gdyby nie Ursus, gdyby nie Radom, żarlibyście chleb z marmoladą". Chociaż strajki zostały zdławione, powstał Komitet Obrony Robotników (KOR) i Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO), co zaowocowało późniejszym powstaniem NSZZ „S".

Kartki zostały przekazane przez Marcina Białożyta w 2012 r. i wraz z innymi materiałami weszły w skład Spuścizny Marcina Białożyta z Kalisza, obejmującej dokumenty z lat 1948-2008.

- Jarosz D., *Reakcje społeczne na niedobory mięsa w Polsce w latach 1945-1989 (zarys problematyki),* „Polska 1944/1945-1989. Studia i Materiały", nr VII, 1996, s. 235
- *Ocalmy od...,* op. cit., s. 135
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski 1980-2006,* Warszawa 2007
- Schlender G., *„Solidarność" Wielkopolski Południowej 1980-2000. Zarys dziejów,* Kalisz 2001, s. 155

Nr dow. osob.
W.Z. AM08013 02
PUNKT Nr 4
Rezerwa M-II
Mięso 600 g 1989-8
Mięso 500 g 1989-8
Mięso 500 g 1989-8
Mięso 300 g 1989-8
Wol. Ciel. z kością 700 g 1989-8
A 197132
Mięso 300 g 1989-8
Wol. Ciel. z kością 300 g 1989-8
Mięso 300 g 1989-8
Rezerwa 5 1989-8
Rezerwa 6 1989-8
Mięso 100 g 1989-8
Mięso 100 g 1989-8
Mięso 300 g 1989-8
Mięso 500 g 1989-8
Mięso 300 g 1989-8
Mięso 300 g 1989-8
Mięso 300 g 1989-8
Mięso 200 g 1989-8
Rezerwa 3 1989-8
Wol. Ciel. z kością 300 g 1989-8
Wol. Ciel. z kością 400 g 1989-8
Mięso 200 g 1989-8

95.

96. Cegiełka na fundusz wyborczy Komitetu Obywatelskiego z wyborów czerwcowych w 1989 r.

Materiały propagandowe z kampanii wyborczych, sygn. 1

Komitet Obywatelski przy Lechu Wałęsie powstał 18 grudnia 1988 r. Jego zadaniem było m. in. zorganizowanie akcji wyborczej w wyborach do parlamentu w 1989 r. W województwie kaliskim pierwszy Komitet Obywatelski powstał 1 kwietnia 1989 r. w Ostrowie Wielkopolskim z inicjatywy Jerzego Pietrzaka. 9 kwietnia Komitet Obywatelski powołano w Pleszewie, 13 kwietnia w Jarocinie, a 15 kwietnia w Kępnie. W Kaliszu Komitet Obywatelski ukonstytuował się 15 kwietnia 1989 r. Zebranie założycielskie Komitetu Obywatelskiego Województwa Kaliskiego odbyło się 7 kwietnia 1989 r. w klasztorze oo. Jezuitów w Kaliszu. Przewodniczącym KO Województwa Kaliskiego został Jerzy Pietrzak, a wiceprzewodniczącym Czesław Kurzajewski. Komitet Obywatelski bardzo mocno angażował się w kampanię wyborczą organizując spotkania z wyborcami. 20 maja 1989 r. przed kaliskim ratuszem zorganizowano wiec, w którym uczestniczyli Zbigniew Bujak i aktorka Anna Nehrebecka. W hali sportowej zorganizowano także występ Andrzeja Rosiewicza. W wyniku wyborów parlamentarnych 4 czerwca 1989 r. w województwie kaliskim 100 % kandydatów otrzymało mandaty. Posłami zostali: Jerzy Koralewski, Czesław Kurzajewski, Bohdan Pilarski, Józef Sałata. Na senatorów wybrano: Jerzego Pietrzaka, Edwarda Wende.

Cegiełka podarowana w 2010 r. przez Jerzego Mintę z Ostrowa Wielkopolskiego wchodzi w skład zespołu Materiały propagandowe z kampanii wyborczych, który został utworzony w 1996 r.

- *Ocalmy od...,* op. cit., s. 146-147
- Pietrzak J., *Wykorzystać szansę wolności. Komitety Obywatelskie Solidarność i wybory 4 czerwca 1989 r. w województwie kaliskim*, Ostrów Wielkopolski 2015
- Schlender G., *Jerzy Minta* [w:] *Encyklopedia Solidarności* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.encysol.pl/wiki/Jerzy_Minta (stan na 08.08.2019)
- Schlender G., *NSZZ „Solidarność" w województwie...,* op. cit., s. 305-306

500
FUNDUSZ WYBORCZY
KOMITETU OBYWATELSKIEGO
Solidarność
500
złotych
Data emisji: 15.04.1989
Sekretarz:
1989
500
500

96.

III RZECZPOSPOLITA POLSKA

97. Afisz informujący o koncercie Wandy Wiłkomirskiej z udziałem Państwowej Orkiestry Symfonicznej w Kaliszu pod dyrekcją Andrzeja Bujakiewicza 8 grudnia 1993 r. w sali koncertowej Państwowej Szkoły Muzycznej I. i II. stopnia w Kaliszu.

Filharmonia Kaliska w Kaliszu, sygn. 246

Wanda Wiłkomirska, wybitna skrzypaczka, była córką Alfreda i Doroty z d. Temkin Wiłkomirskich. Jej ojciec w latach 1920-1926 mieszkał w Kaliszu i tu organizował lokalne życie muzyczne. W 1966 r. odsłonięto tablicę ku czci Alfreda Wiłkomirskiego w budynku Szkół Muzycznych w Kaliszu, a w 1975 r. jego imieniem zostało nazwane Kaliskie Towarzystwo Muzyczne. Starszy brat Wandy, Józef, urodził się w Kaliszu 15 maja 1926 r., a ochrzczono go w Opatówku. Wanda Wiłkomirska urodziła się 11 stycznia 1929 r. w Warszawie. Po raz pierwszy wystąpiła publicznie w wieku siedmiu lat. W 1947 ukończyła studia w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Łodzi w klasie skrzypiec Ireny Dubiskiej, a w 1949 r. u Ede Zathureczky'ego w Akademii im. Ferenca Liszta w Budapeszcie. W latach 1955-1981 była solistką Filharmonii Narodowej. W sumie dała ponad 3000 koncertów w 50 krajach świata. Jako solistka brała udział w inauguracji odbudowanej po wojennych zniszczeniach Filharmonii Narodowej w Warszawie, w otwarciu Barbican Hall w Londynie, dała inauguracyjny recital oraz wystąpiła na pierwszym koncercie orkiestry Sydney Symphony w Operze w Sydney. Jako kameralistka występowała m.in. w Trio Wiłkomirskich (od 1945 r.). W 1983 r. przyjęła profesurę w Hochschule für Musik, prowadziła kursy mistrzowskie na całym świecie m. in. w Sydney. Po 13 grudnia 1981 r, w stanie wojennym, wyjechała z kraju. Wróciła dopiero po upadku komunizmu, w 1990 r. W 2006 r. otrzymała tytuł Honorowego Obywatela Kalisza, była też gościem Filii Nr 7 Miejskiej Biblioteki Publicznej w Kaliszu i obejrzała „małe muzeum rodziny Wiłkomirskich" W marcu 2015 r. gościła w Kaliszu z okazji 100. rocznicy pierwszego koncertu Tria Wiłkomirskich w Moskwie. Zmarła 1 maja 2018 r. w Warszawie.

Afisz został podarowany do zasobu APK przez Filharmonię Kaliską w Kaliszu w 2016 r. Archiwum Państwowe w Kaliszu 9 czerwca 2015 r. zorganizowało w ramach akcji „Archiwa Rodzinne" spotkanie pt. „Rodzina Wiłkomirskich i jej związki z Kaliszem", w którym uczestniczył wnuk Wandy Wiłkomirskiej Radzimir Rakowski oraz prawnuk Kazimierza Wiłkomirskiego Szymon Ługowski. Opracowano także wystawę on-line pt. *Rodzina Wiłkomirskich i ich związki z Kaliszem.*

- APK, Muzykalia, sygn. 308
- APK, Starostwo Powiatowe w Kaliszu, sygn. 193, s. 37v-38
- *Archiwum Państwowe w Kaliszu...,* op. cit., s. 691-692
- Rawik J., *Maestra. Opowieść o Wandzie Wiłkomirskiej,* Warszawa 1993
- *Rodzina Wiłkomirskich i jej związki z Kaliszem* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.archiwum.kalisz.pl/wystawy-on-line/rodzina-wilkomirskich (stan na 09.08.2019)

PAŃSTWOWA ORKIESTRA SYMFONICZNA W KALISZU

Sala koncertowa
PSM I i II st. w Kaliszu
pl. Kilińskiego 9

Środa
8 grudnia 1993 r.
godz. 19.00

WANDA WIŁKOMIRSKA

w wielkim koncercie
z udziałem
Państwowej Orkiestry Symfonicznej
w Kaliszu
pod dyrekcją
ANDRZEJA BUJAKIEWICZA

W programie
Wolfgang Amadeus Mozart — Symfonia C-dur „Linzka" KV 425
Johannes Brahms — Koncert skrzypcowy D-dur op. 77

Sponsorzy Koncertu: Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miejskiego w Kaliszu,
Oficyna Wydawnicza „Głos Wielkopolski" w Poznaniu
oraz Zakład Usług Poligraficznych „Roma" w Kaliszu

Bilety do nabycia w przedsprzedaży codziennie w biurze Państwowej Orkiestry Symfonicznej, ul. Łazienna 6, tel. 736-15
oraz w kasie na godzinę przed rozpoczęciem koncertu - Kalisz, pl. Kilińskiego 9.

97.

98. Eucharystia sprawowana na pl. św. Józefa w Kaliszu 4 czerwca 1997 r. podczas pielgrzymki Papieża Jana Pawła II do Kalisza.

Zbiory Izby Rzemieślniczej i Przedsiębiorczości w Kaliszu, sygn. 7

Mszę świętą koncelebrowało wówczas 40 biskupów z kraju i z zagranicy oraz wielu kapłanów. Uroczystość uświetniał śpiew kilkusetosobowego chóru. Ówczesny Prezydent Kalisza Wojciech Bachor i Przewodniczący Rady Miejskiej Zbigniew Włodarek wręczyli Papieżowi dyplom Honorowego Obywatela Miasta Kalisza oraz kopię pateny Mieszka III Starego. Jan Paweł II udał się także z wizytą do Wyższego Seminarium Duchownego. Modlił się w Katedrze św. Mikołaja w Kaliszu i przed Cudownym Obrazem św. Józefa Kaliskiego w Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu.

Zdjęcia przekazał Józef Gola jr z Kalisza. Weszły one w skład Zbioru Izby Rzemieślniczej i Przedsiębiorczości w Kaliszu, której darczyńca był dyrektorem w latach 1991-2009. Zbiór tworzą m. in, przepisy prawne, statuty, sprawozdania z działalności, ulotki, plakaty, czasopisma, a nawet fotografie mebli używanych przez papieża Jana Pawła II podczas pielgrzymki w Kaliszu w 1997 r.

- (gesz), *Na papieski medal,* „Ziemia Kaliska", 1997, nr 46, s. 1
- (gesz), *Życie ponad wszystko,* „Ziemia Kaliska", 1997, nr 45, s. 1-2
- *Kalisz. Miasto Świętego Józefa. Pielgrzymka Jana Pawła II,* red. Iwona Duda i inni, Kalisz 2007, s. 38-50
- Kęszka S., Splitt J.A., *Sancte Joseph redemptoris custos ora pro nobis,* Kalisz 2012, s. 263-267

98.

99. Plakat z referendum w sprawie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2003 r.

Materiały propagandowe z kampanii wyborczych, sygn. 436

Ogólnokrajowe referendum w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej tzw. referendum europejskie bądź akcesyjne odbyło się 7 i 8 czerwca 2003 r. Frekwencja w skali kraju wyniosła 58,85%, z czego 77,45% głosowało za wstąpieniem Polski do UE. W Kaliszu frekwencja wyniosła 62,53%, za przystąpieniem opowiedziało się 80% głosujących.

W zespole Materiały propagandowe z kampanii wyborczych znajdują się także inne archiwalia w postaci ulotek i plakatów związanych z referendum w sprawie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. W ewidencji są zgromadzone pod sygn. 432-435 i 437-441. Pośród nich można spotkać także takie, które są przeciwne akcesowi. Plakat trafił do zasobu APK w 2003 r. po zakończonej akcji promującej udział w referendum.

- *Historia Kalisza w plakatach,* oprac. Maria Doktór, Kalisz 2012, s. 33
- *Referendum to nie wszystko,* „Ziemia Kaliska", 2003, nr 136, s. 10
- *100 powodów by powiedzieć Unii „TAK",* „Ziemia Kaliska", 2003, nr 130, s. 10

YES SI JA TAK
OUI
REFERENDUM
7-8.06.2003
Kalisz
MÓWI
Tak!
KALISZ - 1800 LAT W EUROPIE.
UDOWODNIJ NASZĄ METRYKĘ !

99.

100. VI Ogólnopolska Pielgrzymka Ludzi Pracy do św. Józefa w Kaliszu w dniu 1 maja 2016 r.

Spuścizna Stanisława Perlińskiego z Kalisza, sygn. 189

Na fotografii widoczny m. in. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Andrzej Duda. Począwszy od 1992 r. pielgrzymka corocznie przybywa do sanktuarium kaliskiego 1 maja w Święto Ludzi Pracy, Rzemieślników i Robotników. Od 2007 r. dołączyło do niej Duszpasterstwo Przedsiębiorców i Pracodawców. Obraz św. Józefa otaczany jest kultem ludzi z całego kraju. Od 1999 r. przybywa do Kalisza Ogólnopolska Pielgrzymka Pracowników Wodociągów i Kanalizacji, Ochrony Środowiska i Służb Komunalnych. Od czerwca 2004 r. w każdy pierwszy czwartek miesiąca odbywa się modlitwa transmitowana przez Radio Maryja i Telewizję Trwam. Od 2006 r. Cudowny Obraz nawiedzają pątnicy skupieni wokół Rodziny Radia Maryja.

Fotografia została przekazana do zasobu APK przez Stanisława Perlińskiego z Kalisza w 2017 r. Zdjęcia z pielgrzymki z innych lat, m. in. z udziałem Mariana Krzaklewskiego i Jerzego Buzka można znaleźć w Spuściźnie Stanisława Perlińskiego z Kalisza.

- APK, Spuścizna Stanisława Perlińskiego z Kalisza, sygn. 103/1. 178, 183, 187
- Flik J., Plota J., *Obraz świętego Józefa Kaliskiego,* Kalisz 2012, s. 138-139
- Krzywda, K., *Prezydent Andrzej Duda w Kaliszu*, „Życie Kalisza", 2016, nr 18, s. 18-19
- Schlender G., *„Solidarność" Wielkopolski Południowej w latach 1980-2000. Zarys dziejów,* Kalisz 2001, s. 359-360

100.

Bibliografia

Akty prawne

Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 r. Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919, nr 14, poz. 182

Rozporządzenie o języku urzędowym w sądownictwie i notariacie w b. Dzielnicy pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. Tygodnik Urzędowy, nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r.

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Kaliszu

Akta gruntowe sądów w Kępnie, sygn. 15751
Akta gruntowe sądów w Krotoszynie, sygn. 8725
Akta gruntowe sądów w Ostrowie, sygn. 13
Akta miasta Kalisza, sygn. 2912, 4317, 4434, 4527, 4681
Akta miasta Koźminka, sygn. 1
Akta miasta Mikstatu, sygn. 40
Akta miasta Ostrowa Wielkopolskiego, sygn. 84
Akta miasta Pleszewa, sygn. 1238, 1468, 1791
Akta miasta Stawiszyna, sygn. 55, 250
Akta miasta Sulmierzyce, sygn. 246
Akta miasta Zduny, sygn. 764
Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Kalisz, sygn. 77
Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego Kalisz, sygn. 108
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kościelec, sygn. 119
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Józefa Kalisz, sygn. 45
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Mikołaja Kalisz, sygn. 56
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Tykadłów, sygn. 66
Federacja Towarzystw Kulturalnych Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, sygn. 27
Filharmonia Kaliska w Kaliszu, sygn. 246
Kaliski Zarząd Powiatowy, sygn. 724
Księgi i akta hipoteczne sądów w Kaliszu, sygn. 34, 2648

Materiały propagandowe z kampanii wyborczych, sygn. 1, 436
Muzykalia, sygn. 308
Naczelnik Powiatu Kaliskiego (1914-1918 [1919]) sygn. 117, 337
Naczelnik Powiatu Kaliskiego, sygn. 330, 804, 964
Naczelnik Wojenny Kaliski, sygn. 48, 57
Notariusz Bajer Franciszek w Kaliszu, sygn. 11, 17
Notariusz Basiński Mikołaj w Kaliszu, sygn. 17
Notariusz Niwiński Jan w Kaliszu, sygn. 18
Państwowe Gimnazjum Męskie w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 60
Parafia obrządku greckokatolickiego w Kaliszu, sygn. 1
Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych Powiatu Kaliskiego, sygn. 67
Sąd Grodzki w Kaliszu, sygn. 164, 188, 494
Sąd Grodzki w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 151
Sąd Obwodowy w Pleszewie, sygn. 1135
Sąd Powiatowy w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 3
Sąd Specjalny w Kaliszu, sygn. 903
Spuścizna Gustawa Arnolda Fibigera III z Kalisza, sygn. 46
Spuścizna Jana Orczykowskiego z Cekowa, sygn. 8
Spuścizna Mieczysława Wiśniewskiego z Kalisza, sygn. 22 , 23, 51
Spuścizna rodziny Jabłkowskich z Kalisza, sygn. 1
Spuścizna rodziny Siarkiewiczów z Kalisza, sygn. 18
Spuścizna Stanisława Perlińskiego z Kalisza, sygn. 32, 69, 103/1, 178, 183, 187, 189
Spuścizna Tadeusza Martyna z Kalisza, sygn. 30, 32, 33, 115, 121, 138, 150, 1181, 1377, 1433, 1469, 1483, 1768, 3407, 3442
Spuścizna Tomasza Kantorberego Tymowskiego, sygn. 1
Spuścizna Waldemara Pola z Kalisza, sygn. 3
Spuścizna Witolda Wardęskiego z Kalisza, sygn. 47
Starostwo Powiatowe w Kaliszu, sygn. 2, 4, 53, 185, 193
Starostwo Powiatowe w Koźminie, sygn. 12
Starostwo Powiatowe w Ostrowie Wielkopolskim, sygn. 4
Superintendent Ewangelicko-Augsburski Diecezji Kaliskiej, sygn. 9
Szkoła Wojewódzka Kaliska, sygn. 1
Towarzystwo Kredytowe miasta Kalisza, sygn. 15
Urząd Miejski w Kaliszu, sygn. 295, k. 12
Urząd stanu Cywilnego Daniszyn, sygn. 197
Urząd Stanu Cywilnego Krotoszyn - obwód wiejski, sygn. 58
Urząd Stanu Cywilnego Odolanów – obwód miejski, sygn. 70
Urząd Stanu Cywilnego Ostrów Wielkopolski – obwód miejski, sygn. 474, 476
Urząd Stanu Cywilnego Ostrzeszów, sygn. 89
Urząd Stanu Cywilnego Przygodzice, sygn. 290
Urząd Starszych Zgromadzenia Szewców w Opatówku, sygn. 2
Urząd Wojewódzki w Kaliszu, sygn. 1652
Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Kaliszu, sygn. 1184
Wydział Powiatowy w Kaliszu, sygn. 129
Zbiory Izby Rzemieślniczej i Przedsiębiorczości w Kaliszu, sygn. 7
Zbiór afiszy i plakatów, sygn. 6
Zbiór dokumentów osady wybranieckiej w Russowie, sygn. 2
Zbiór druków ulotnych, sygn. 982, 983, 987, 997
Zbiór fotografii i pocztówek, sygn. 1, 194, 504, 1158
Zbiór fotografii, wydawnictw i druków ulotnych Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność", sygn. 259
Zbiór kronik i ksiąg pamiątkowych, sygn. 15

Zbiór map i planów, sygn. 21, 23

Zbiór materiałów dotyczących II wojny światowej, sygn. 43

Zbiór materiałów rodzinnych, sygn. 340, 444

Związek Więźniów Politycznych i Represjonowanych Okresu Stalinowskiego Zarząd Naczelny w Kaliszu, sygn. 22

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu

sygn. 003/342/1, *Sprawa Obiektowa kryptonim „Polska Organizacja Podziemna"*

sygn. 076, 1444. *Akta personalne funkcjonariusza Milicji Obywatelskiej Tadeusza Martyna ur. 2 września 1923 r.*

sygn.135/71, *Akta w sprawie karnej przeciwko: Glabiszewski Ziemowit*

Opracowania

Ad fontes! – Do źródeł! Od konkursu „Co wiesz o Kaliszu?" do konkursu „Odkrywamy tajemnice Kalisza i regionu kaliskiego", oprac. Anna Bestian-Zając, Kalisz 2014

Anders Paweł, *Województwo kaliskie*, Warszawa – Poznań 1983

Andrysiak Ewa, Walczak Krzysztof, *Ochotnicza Straż Pożarna w czasie I wojny światowej* [w:] *Ochotnicza Straż Pożarna w Kaliszu 1864-2014*, red. Tadeusz Olejnik, Krzysztof Walczak, Kalisz 2015

Archiwum Państwowe w Kaliszu. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2016

Armia Krajowa. Zarys historii wojennej kaliszan 1914-1945, oprac. Jurand Piotrowski, Kalisz 2004

Balcer Kazimierz, *Dziedzice Dobrzycy w relacjach urzędowych, pamiętnikach i listach,* „Notatki Dobrzyckie", nr 30, 2005

Banach Witold, *Radziwiłłowie. Burzliwe losy słynnego rodu*, Poznań 2017

Barańska Iwona, *Modl Natalia (1850-1898)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. III,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Barszczewska Alina, Puś Wiesław, *Ustrój miasta, ruch narodowy i społeczno-polityczny* [w:] *Dzieje Kalisza*, praca zbiorowa pod red. Władysława Rusińskiego, Poznań 1977

Bedyński Krystian, *Kaliszanie – ofiary zbrodni katyńskiej,* Kalisz 2010

Bedyński Krystian, *Pożegnanie z Kaliszem, cz. I*, „Forum Penitencjarne", 2016, nr 1

Bedyński K., *Z dziejów policji państwowej na Ziemi Kaliskiej 1918-1944,* Kalisz 1994

Bestian-Zając Anna, *Archiwalne drogi do patriotyzmu na przykładzie działań Archiwum Państwowego w Kaliszu* [w:] *Educare necesse est – wokół idei patriotyzmu. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych,* red. Violetta Urbaniak, Warszawa 2019

Bestian-Zając Anna, *Narodziny oraz dwie pierwsze edycje Kaliskiego Archiwum Filmowego,* „Rocznik Kaliski", t. XVL, Kalisz 2015

Bestian-Zając Anna, *Prasa i druki opozycyjne w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu* [w:] *Druki niezależne w Polsce w latach 1945-1990,* praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2018

Bestian-Zając Anna, *Społeczeństwo Sulmierzyc w XIX w.*, „Dziedzictwo Kulturowe Miasta Kalisza i Regionu Południowej Wielkopolski", t. I, 2011

Biernaczyk Jarosław, *Wybitni profesorowie, absolwenci i wychowankowie Almae Matris Ostroviensis* [w:] *Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta*, red. Stanisław Krakowski i inni, Ostrów Wielkopolski 2009

Blümel Carl, *Utworzenie gimnazjum w Ostrowie Die Enstehung des Gymnasiums in Ostrowo 1868* [w:] *Po niemiecku o Ostrowie. Antologia tekstów historycznych i literackich z XIX i XX wieku*, red. Wojciech Gawłowski, Ostrów Wielkopolski 2008

Błachowicz Maciej, Tabaka Anna, *Nowy Kaliszanin,* Kalisz 2010

Bonusiak Stanisława, Bonusiak Włodzimierz, *Kalisz w czasach okupacji hitlerowskiej* [w:] *Dzieje Kalisza,* praca zbiorowa pod red. Władysława Rusińskiego, Poznań 1977

Borawski Wacław, *Nowy szpital powszechny w Kaliszu,* Warszawa 1937

Bródka Stanisław, Hajdasz Witold, *Miejsca pamięci narodowej ziemi pleszewskiej*, Pleszew 2012

Bródka Stanisław, *Miejsca pamięci narodowej ziemi pleszewskiej,* Pleszew 1986

Bruś Joanna, *Środowisko architektoniczne Kalisza w procesie odbudowy miasta po 1914 roku* [w:] *Odbudowy i modernizacje miast historycznych w pierwszej połowie dwudziestego wieku w Europie. Naród, polityka, społeczeństwo*, red. Iwona Barańska, M. Górzyński, Kalisz 2016

Bruś-Kosińska Joanna, (2012). *Albert Nestrypke (1887-1977). Życie i twórczość kaliskiego inżyniera architekta – propagatora architektury modernistycznej* (Niepublikowana rozprawa doktorska). Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Cat-Mackiewicz Stanisław, *Stanisław August,* Kraków 2012

Celer Bogumiła, *Biografistyka ewangelicka w świetle wybranych słowników. Próba charakterystyki i analiza biogramów związanych z ziemią kaliską*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", nr 18, 2018

Chlebba Tomasz, Splitt Jerzy Aleksander, *Kalisz między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918-1919,* Łódź 2013

Chodyła Zbigniew, *Giller Stefan January* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa-Poznań 1981

Chodyła Zbigniew, *Repphan Beniamin* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa-Poznań 1981

Chodyła Zbigniew, *Stanczukowski Walenty (1807-1874)* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny,* red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa-Poznań 1981

Ciesiółka Franciszek, *Międzynarodowa Sesja Naukowa poświęcona Marii Konopnickiej*, „Rocznik Kaliski", t. V, 1972

Czubiński Antoni, *Historia powszechna XX wieku,* Poznań 2009

Czyżewski Andrzej, Janczak Julian, *Rozwój przestrzenny i ludnościowy Kalisza w latach 1815-1914* [w:] *Dzieje Kalisza*, praca zbiorowa pod red. Władysława Rusińskiego, Poznań 1977

Dawny powiat odolanowski na starych pocztówkach 1887-1932, red. Jacek Bartczak, Raszków 2012

Dobak-Splitt Krystyna., Splitt Jerzy Aleksander, *Kalisz poprzez wieki,* Kalisz 1988

Dokumenty mówią. Kalisz w dokumentach archiwalnych oraz Curiosa, czyli rechot historii w archiwach państwowych. Katalog wystawy (25 marca – 30 kwietnia 2009 r.), red. Grażyna Schlender, Kalisz 2009

Drewicz Maciej, *Kalisz w czasach pożogi i nienawiści. Autorskie spojrzenie na sierpień 1914 r.,* „Zeszyty Towarzystwa Genealogicznego Kalisia", t. III, 2013/2014

200 lat sceny nad Prosną, red. Joanna Chojka, Kalisz 2001

Dykcik Zenon, Mertka Józef, *Mertka Jan* [w:] *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919,* red. Antoni Czubiński, Bogusław Polak, Poznań 2002

Dziecko w archiwaliach, oprac. Anna Bestian-Zając, Kalisz 2015

Fabryki Kalisza i okolic 1815-1989, oprac. Jarosław Dolat, Kalisz 2016

Flik Józef, Plota Jacek, *Obraz świętego Józefa Kaliskiego,* Kalisz 2012

Franc Aneta, Kowalczyk Maciej, *Na rubieżach państwa Hohenzollernów. Ostrów w okresie 1793-1919* [w:] *Ostrów Wielkopolski – ilustrowane dzieje miasta*, red. Stanisław Krakowski i inni, Ostrów Wielkopolski 2009

Galiński Antoni, Budziarek Marek, *Akcje okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego w Kraju Warty*, Łódź 1997

Gierszewicz Stanisław, *Miasto w Polsce Ludowej i III Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje miasta Sulmierzyce*, praca zbiorowa pod red. Karola Olejnika, Sulmierzyce 2000

Gretzyngier Robert, *Poles in defence of Britain. A day-by-day chronology of Polisch day and night fighter pilot operations: July 1940-June 1941,* Londyn 2001

Grzesiak Paweł, *Szembek Piotr (1788-1866)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I,* red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 2007

Guldon Zenon, Wijaczka Jacek, *Ludność żydowska w Wielkopolsce w drugiej połowie XVII wieku* [w:] *Żydzi w Wielkopolsce na przestrzeni dziejów*, red. Jerzy Topolski, Krzysztof Modelski, Poznań 1999

Historia Kalisza w plakatach, oprac. Maria Doktór, Kalisz 2012

Inwentarz zespołu akt Naczelnik Powiatu Kaliskiego [Deutscher Kreischef in Kalisch] 1914-1918 [1919], oprac. Edyta Pietrzak, Kalisz 2014

Jabłkowska-Klimas Anna, *Wspomnienie o dziadkach*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Genealogicznego Kalisia", t. II, 2012 r.

Jakimowicz Teresa, Jastrząb-Marek Danuta, *Gołuchów*, Warszawa 1984

Jakóbczyk Witold, *Lipski Wojciech (1805-1855)* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa-Poznań, 1981

Jakóbczyk Witold, *Lipski Wojciech* [w:] *Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125-lecie jego założenia 1845-1970*, red. Władysław Brodzki i inni, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970

Jakubek Edmund, *Dirska Stanisław (1898-1944)*[w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. II,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2003

Jakubek Edmund, *Kozal Michał bł., (1893-1943)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Jakubek Edmund, *Ostrów w czasie okupacji niemieckiej 1939-1945* [w:] *Ostrów Wielkopolski - ilustrowane dzieje miasta,* red. Stanisław Krakowski i inni, Ostrów Wielkopolski 2009

Jarnecki Michał, *Stefan Szolc-Rogoziński*, Kalisz 2013

Jarnecki Michał, *Szolc-Rogoziński Stefan (1861-1896)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. II,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2003

Jarosz Dariusz, *Reakcje społeczne na niedobory mięsa w Polsce w latach 1945-1989 (zarys problematyki),* „Polska 1944/1945-1989. Studia i Materiały", nr VII, 1996

Kalisz i region kaliski. 260 pytań i odpowiedzi, oprac. Grażyna Schlender, Kalisz 2010

Kalisz. Miasto Świętego Józefa. Pielgrzymka Jana Pawła II, red. Iwona Duda i inni, Kalisz 2007

Kąsinowska Róża, *Gołuchów. Rezydencja magnacka w świetle źródeł,* Poznań 1993

Kęszka Sławomir, Splitt Jerzy Aleksander, *Sancte Joseph redemptoris custos ora pro nobis,* Kalisz 2012

Kledecki Zbigniew, *Stanczukowski Walenty (1807-1874)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Klepandy Wacław, *Krótki zarys dziejów miasta Stawiszyna*, Kalisz 1957

Klósak Maciej, Skonieczko Dariusz, *Stefan Szolc-Rogoziński. Zapomniany odkrywca Czarnego Lądu*, Katowice 2018

Kneifel Eduard, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diözese*, Posen 1937

Kolańczyk Aneta, *Adam Asnyk*, Kalisz 2018

Kolańczyk Aneta, *Kalisz – mała ojczyzna wielkich ludzi*, Kalisz 2002

Kordes Robert, *Saksofon nieuczesany,* „Kalisia Nowa", 2007, nr 8-9-10

Kościelniak Władysław, *Leksykon kaliski,* Kalisz 2008

Kościelniak Władysław, Walczak Krzysztof, *Kronika miasta Kalisza,* Kalisz 1989

Kowalczyk Maciej, *Czerwony baron w Ostrowie. Preludium legendy*, Ostrów Wielkopolski 2010

Kozłowski Czesław, *Zarys dziejów polskiego ruchu robotniczego do 1948 roku,* Warszawa 1980

Kryg Grzegorz, *Zduny. Od pradziejów do upadku Rzeczypospolitej,* Poznań 1993

Kryszak Franciszek, *Dzieje miasta Pleszewa na podstawie źródeł historycznych*, Pleszew 1938

Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator, oprac. Anna Laszuk, Warszawa 1998

Łojek Jerzy, *Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja*, Lublin 1986

Łuczak Czesław, *Dzień po dniu w okupowanej Wielkopolsce i Ziemi Łódzkiej (Kraj Warty),* Poznań 1993

Łuczak Czesław, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej,* Poznań 1993

Macias Andrzej, Grobelny Krzysztof, *Rozwój przestrzenny Zdun od założenia miasta do chwili obecnej* [w:] *Dzieje Zdun*, Zduny 1994

Małyszko Stanisław, Gajda Łucja, *Majątki wielkopolskie. Tom II Powiat pleszewski,* Szreniawa 1997

Małyszko Stanisław, *Majątki wielkopolskie. Tom III Powiat ostrowski*, Szreniawa 1996

Małyszko Stanisław, *Majątki wielkopolskie. Tom IV Powiat kaliski*, Szreniawa 2000

Małyszko Stanisław, *Zabytkowe cmentarze przy Rogatce w Kaliszu*, Kalisz 2003

Mamczak-Gadkowska Irena, *Powstanie i rozwój sieci archiwów państwowych i naczelnych organów archiwalnych w niepodległej Polsce* [w:] *Archiwa w Niepodległej. Stulecie archiwów państwowych 1919-2019,* red. naukowa Ewa Rosowska, Warszawa 2019

Materiały źródłowe do dziejów legionistów internowanych w Szczypiornie w 1917 roku, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2017

Materiały źródłowe do dziejów powstania styczniowego w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2013

Matyjak Ewa, *Dzieje Stawiszyna od czasów najdawniejszych do schyłku lat siedemdziesiątych XVI wieku*, Kalisz 1991

Matysiak Stefan, *Zdarzyło się w Siemianicach*, Kępno 2010

Mazur Grzegorz, *Generał Mieczysław Smorawiński*, Turek 2012

Mikołajczyk Marcin, *Greckie cerkwie w Kaliszu,* „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", nr 17, 2017

Mikołajczyk Marcin, *Kaliscy Grecy na łamach XIX i XX-wiecznej prasy*, „Polonia Maior Orientalis", t. III, 2016

Miluśka-Stasiak Jadwiga, *Stefan January Giller (1833-1918). Poeta, nauczyciel i działacz społeczny*, Kalisz 2015

Miluśka-Stasiak Jadwiga, *Z dziejów parafii w Opatówku*, Opatówek 2012

Ocalmy od zapomnienia. Darczyńcy Archiwum Państwowego w Kaliszu i ich dary, oprac. Grzegorz Waliś, Kalisz 2014

Olejnik Tadeusz, *Powstanie i działalność Ochotniczej Straży Ogniowej w Kaliszu do wybuchu I wojny światowej* [w:] *Ochotnicza Straż Pożarna w Kaliszu 1864-2014*, red. Tadeusz Olejnik, Krzysztof Walczak, Kalisz 2015

Olejnik Tadeusz, *Powstanie styczniowe na ziemi wieluńskiej*, Wieluń 2013

Oni walczyli o nasza wolność, oprac. Grażyna Schlender, Kalisz 2019

Opatówek. Fabryka. Muzeum. W 25-lecie powstania Muzeum Historii Przemysłu, oprac. Jerzy Marciniak, Opatówek 2006

Paczkowski Andrzej, *Zdobycie władzy 1945-1947,* Warszawa 1993

Pajewski Janusz, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918,* Warszawa 2005

Pakentreger Aleksander, *Żydzi w Kaliszu w latach 1918-1939*, Warszawa 1988

Paradowska Aleksandra, *Przeciw chorobie. Architektura szpitalna Wielkopolski w dwudziestoleciu międzywojennym,* Poznań 2015

Pietrzak Jerzy, *Pod znakiem germanizacji i polskiej konspiracji* [w:] *Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125-lecie jego założenia 1845-1970*, red. Władysław Brodzki i inni, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970

Pietrzak Jerzy, *Wykorzystać szansę wolności. Komitety Obywatelskie Solidarność i wybory 4 czerwca 1989 r. w województwie kaliskim*, Ostrów Wielkopolski 2015

Polanowski Edward, *Dąbrowska Maria* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Polanowski Edward, *Maria Dąbrowska w Russowie i o Russowie*, Kalisz 1976

Polska Partia Robotnicza 1944-1948. Studia i szkice, red. Mariusz Krzysztofiński, Rzeszów 2014

Portret miasta. Architektura Kalisza w dokumentach archiwalnych, red. Grażyna Schlender, Jerzy Aleksander Splitt, Kalisz 2010

Powstańcy wielkopolscy z ziemi ostrzeszowskiej, red. Marek Makieła, Marek Rezler, Zygmunt Wierusz, Poznań 2001

Przygodzki Sławomir, *Kalisz wielokulturowy*, Kalisz 2012

Rabiega Henryk, *Nowacki Alfred* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. II,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2003

Radwan Stanisław, *Z dziejów szpitali kaliskich 1282-1936 (od dekretu króla Przemysława II do Szpitala jego imienia),* Kalisz 1936

Rawik Joanna, *Maestra. Opowieść o Wandzie Wiłkomirskiej,* Warszawa 1993

Rezler Marek, *Glabisz Kazimierz (1893-1981)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Rezler Marek, *Langiewicz Marian Antoni (1827-1887)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Rezler Marek, *Mertka Jan* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. II,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2003

Rezler Marek, *Wojciechowski Stanisław (1869-1953)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Rosset Edward, *Prawa demograficzne wojny,* Łódź 1933

Roszkowski Wojciech, *Historia Polski 1914-1990,* Warszawa 1991

Roszkowski Wojciech, *Najnowsza historia Polski 1914-1945,* Warszawa 2003

Roszkowski Wojciech, *Najnowsza historia Polski 1945-1980,* Warszawa 2003

Rottermund Krzysztof, *Fibiger Gustaw Arnold (III)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. I,* red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Sadowska Joanna, *Oficjalne kontakty międzynarodowe młodzieży w PRL-u,* „Studia Podlaskie", t. XX, 2012

Schlender Grażyna, *Aparat represji III Rzeszy w Kaliszu w czasie II wojny światowej,* „Kronika Wielkopolski", 2009, nr 4

Schlender Grażyna, *Glabiszewski Ziemowit (1929-1948)* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. III,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Schlender Grażyna, *Jabłkowski Wojciech (1885-1906)* [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. III,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Schlender Grażyna, *Kaliskie Archiwum Filmowe jako przykład zmian systemu wartości życia rodzinnego i pojęcia patriotyzmu (Goście Archiwum Państwowego w Kaliszu, świadkowie historii wspominają okres okupacji i PRL-u),* „Rocznik Łódzki", t. 67, 2017

Schlender Grażyna, *Kaliskie młodzieżowe organizacje opozycyjne wydające druki antykomunistyczne w latach 1945-1989* [w:] *Druki niezależne w Polsce w latach 1945-1990,* praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2018

Schlender Grażyna, *Książnica Asnykowska w Kaliszu,* Kalisz 2007

Schlender Grażyna, *Kubalski Tadeusz Stanisław* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. III,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Schlender Grażyna, *NSZZ „Solidarność" Region Wielkopolska Południowa* [w:] *NSZZ Solidarność 1980-1989 tom 4 Polska Zachodnia,* red. Łukasz Kamiński, Grzegorz Waligóra, Warszawa 2010

Schlender Grażyna, *NSZZ „Solidarność" w województwie kaliskim w latach 1980-1990,* Kalisz 2006

Schlender Grażyna, *„Solidarność" Wielkopolski Południowej 1980-2000. Zarys dziejów,* Kalisz 2001

Schlender Grażyna, *Smorawiński Mieczysław Makary (1893-1940)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. III,* red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Schlender Grażyna, *Sześćdziesiąt lat działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu. Zarys dziejów,* Kalisz 2011

Schlender Grażyna, *Wiadomości Dnia* [w:] *Encyklopedia Solidarności tom III,* red. Grzegorz Waligóra, 2019, w druku

Serwański Edward, *W latach okupacji niemieckiej* [w:] *Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu,* red. Stanisław Nawrocki i inni, Poznań 1990

Siedemdziesięcioletni jubileusz kaliskiej ochotniczej straży pożarnej. Monografja, Kalisz 1934

Splitt Jerzy Aleksander, *Mikstat. Opowieść o mieście białej lilii i św. Rocha. Dzieje miasta do 1945 roku*, Mikstat 2016

Spodzieja Ryszard, *Moim domem był Gaukinderheim. Historia ofiar Lebensbornu,* Jastrzębie Zdrój 2012

Steczek-Czerniawska Elżbieta, *Asnyk Adam Prot* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I,* red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Steczek-Czerniawska Elżbieta, *Konopnicka z Wasiłowskich Maria Stanisława* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Steczek-Czerniawska Elżbieta, *Stanisław Wojciechowski*, Kalisz 2011

Stefański Kazimierz, *Herb i pieczęcie m. Kalisza*, Kalisz 1927

180 lat sceny narodowej w Kaliszu, red. Zdzisław Kłapciński, Kalisz 1980

Sutarzewicz Halina, *Asnyk, Konopnicka i Dąbrowska w Kaliszu*, Warszawa 1977

Szachówna Maryla, *Kalisz i jego okolica*, Kalisz 1927

Szczepaniak Roman, *Mikstat herbu Gozdawa*, Mikstat-Kalisz-Gdańsk 2001

Szczepański Bolesław, *Niemojowski Bonawentura* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa-Poznań 1981

Szkolnictwo ziemi kaliskiej w materiałach Archiwum Państwowego w Kaliszu, oprac. Krystyna Kubiak, Edyta Pietrzak, Kalisz 2008

Szkoła Kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu, praca zbiorowa pod red. Edwarda Polanowskiego, Kalisz 1993

Szymański Kazimierz, *Początki gimnazjum* [w:] *Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125-lecie jego założenia 1845-1970*, red. Władysław Brodzki i inni, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970

Ślęzak Izabela, *Zjawisko prostytucji w Polsce na tle europejskim jako obszar działań instytucji państwowych i organizacji pozarządowych,* „Problemy Polityki Społecznej", 2015, nr 1

Śmiecińska Mariola, *Blask małej Ojczyzny. Gmina Blizanów wczoraj i dziś,* Blizanów-Kalisz 2004

Tadeusiewicz Hanna, *Klonowic Sebastian Fabian* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I,* red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Tomaszkiewicz Andrzej, *Dobroczynność w guberni kaliskiej 1864-1914*, Łódź 2010

Tomczak Andrzej, *Zarys dziejów archiwów polskich. Część I - Do wybuchu I wojny światowej*, Toruń 1975

Topolski Jerzy, *Historia Polski*, Poznań 2003

Walczak Krzysztof, *Bukowiński Bronisław h. Drogosław* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej, t. III*, red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Walczak Krzysztof, *Loże masońskie i organizacje parawolnomularskie Kalisza*, Kalisz 2004

Walczak Krzysztof, Wańka Danuta, *Pół wieku Technikum Budowy Fortepianów im. Gustawa Arnolda Fibigera w Kaliszu (1954-2004)*, Kalisz 2004

Walczak Krzysztof, *Wolnomularskie tradycje Kalisza*, „Ars Regia" nr 9/15-16, 2006

Walczak-Niewiadomska Agata, *Repphan Beniamin (1769-1831)* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej t. III*, red. Danuta Wańka, Kalisz 2007

Waliś Grzegorz, *Materiały Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu* [w:] *Calisiana rozproszone w archiwach polskich (1945-1989),* praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2015

Waliś Grzegorz, *Naczelnik Wojenny Kaliski (1831-1861 [1866]. Charakterystyka zawartości akt*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", nr 8, 2004

Wańka Danuta, *Koźminek. Zarys dziejów*, Kalisz 2010

Wańka Danuta, *Kurnatowski Ryszard* [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, *t. I*, red. Hanna Tadeusiewicz, Kalisz 1998

Wawrzyńczak Jan, *Sulmierzyce – miasto Klonowicza,* Sulmierzyce 1957

Wąsicki Jan, *Kalisz w latach rządów pruskich i Księstwa Warszawskiego 1793-1815* [w:] *Dzieje Kalisza*, praca zbiorowa pod red. Władysława Rusińskiego, Poznań 1977

Wierzchowski Tomasz, *Zarys dziejów więzienia w Kaliszu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego", nr 19, 1998

Więzienie kaliskie 1846-2015, oprac. Edyta Pietrzak, Kalisz 2016

Wojciechowska Zofia, *Instytucje województwa i powiatu kaliskiego i ich zasób aktowy w Archiwum Państwowym w Poznaniu* [w:] *Calisiana rozproszone. Źródła do dziejów Kalisza w polskich zasobach archiwalnych*, praca zbiorowa pod red. Grażyny Schlender, Kalisz 2012

Wrotkowski Henryk, *Dni wyzwolenia* [w:] *Dzieje Kalisza*, praca zbiorowa pod red. Władysława Rusińskiego, Poznań 1977

Wrotkowski Henryk, *Kalisz w latach I wojny światowej i dniach wyzwolenia,* „Rocznik Kaliski", t. III, 1970

Wrotkowski Henryk, *Społeczeństwo Kalisza w latach pierwszej wojny światowej i dniach wyzwolenia*, „Rocznik Kaliski", t. III, 1970

Załęski Stanisław, *O masonii w Polsce od roku 1738 do 1822*, Kraków 1908

Zarębska Teresa, *Sprawa odbudowy zabytkowego centrum Kalisza po zniszczeniu w 1914 roku*, „Rocznik Kaliski", t. X, 1977

Zawadzki Jan, *Z dziejów martyrologii ludności Kalisza w czasie okupacji hitlerowskiej w latach 1939-1945,* „Rocznik Kaliski", t. III, Poznań 1970

Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra B. Dzielnicy Pruskiej z roku 1919, przyg. Bogusław Polak, Koszalin 2000

Źródła do dziejów Powstania Wielkopolskiego w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu, oprac. Grzegorz Waliś, Adam Nawrocki, Kalisz 2008

Artykuły prasowe

ab [Burchacka Agnieszka], Germanizacja on-line, „Życie Kalisza", 2010, nr 48, s. 32

AD, *Ziemia wyzwolona,* „Ziemia Kaliska", 1965, nr 5, s. 1

(bert), *Będzie jazz,* „Ziemia Kaliska", 1981, nr 49, s. 2

Cień szubienicy nad Kaliszem, „ABC Kaliskie", 1932, nr 198, s. 6

(gesz), *Na papieski medal,* „Ziemia Kaliska", 1997, nr 46, s. 1

(gesz), *Życie ponad wszystko,* „Ziemia Kaliska", 1997, nr 45, s. 1-2

Graf Przemysław, *Donosy to moje życie*, „Takie Jest Życie", 2017, nr 11, s. 16

Hypki Bartłomiej, *Skargi i donosy. Gorzka wystawa on-line kaliskiego archiwum*, „Ziemia Kaliska", 2017, nr 13, s. 29

Jan Góra w Ameryce a w Polsce Józef Pachołek, „ABC Kaliskie", 1932, nr 178, s. 6

(jl), *Kaliski „Pociąg Przyjaźni",* „Ziemia Kaliska", 1976, nr 5, s. 1

Katastrofa samochodowa pod Ostrowem, w której zginął b. Premjer hr. Aleksander Skrzyński, „Orędownik Ostrowski", 1931, nr 78, s. 1

Kempiński M., *Opis uroczystego aktu poświęcenia nowej synagogi w Kaliszu,* „Kaliszanin", 1879, nr 29, s. 119-120

Kościelniak Władysław, *Marszałek w Kaliszu,* „Ziemia Kaliska", 1998, nr 46/47, s. 13

Kozłowski Marek, *Józef Piłsudski w Kaliszu,* „Kalisia Nowa", nr 8-9-10, 2007, s. 12-14

Krokos Tadeusz, *Kaliski Poczet Honorowych,* „Kalisia Nowa", 1999, nr 6, s. 13

Krokos Tadeusz, *Walka za Polskę – to jest nasza palma pierwszeństwa*, „Kalisia Nowa", nr 8-9-10, 2007, s. 15-16

Krzymuski, *Rocznica istnienia policji polskiej w Kaliszu,* „Gazeta Kaliska", 1919, nr 260, s. 3

Krzywda Katarzyna, *Prezydent Andrzej Duda w Kaliszu*, „Życie Kalisza", 2016, nr 18, s. 18-19

Książki niezapomniane, „Ziemia Kaliska", 1978, nr 20, s. 4

Kuczyński Jerzy, *O rzemiośle źle i dobrze*, „Ziemia Kaliska", 1957, nr 1, s. 4

Kurzyński Andrzej, *Calisia One. Pofabryczny teren zmienił się w imponujące centrum biznesowo-usługowe,* „Ziemia Kaliska", 2019, nr 27, s. 16-17

Kurzyński Andrzej, *Usiądź obok podróżnika*, „Ziemia Kaliska", nr 44, 2017, s. 9

Nowicka Paulina, *Skargi i donosy, nasza ciemna strona*, „Gazeta Wyborcza", nr 99.9011, 2017, s. 2

Przeniesienie Międzykomunalnego Szpitala do nowego gmachu, „Gazeta Kaliska", 1937, nr 6, s. 12

Przeniesienie szpitala międzykomunalnego, „Gazeta Kaliska", 1937, nr 3, s. 10

Referendum to nie wszystko, „Ziemia Kaliska", 2003, nr 136, s. 10

Roth Anna, *77 lat temu,* „Kalisia Nowa", 1995, nr 12, s. 6-7

Schlender Grażyna, *Konkurs na odbudowę Kalisza ogłoszony przez warszawskie Koło Architektów*, „Ziemia Kaliska", 2019, nr 33, s. 22; nr 34, s. 18

Staszewski J., *Wiadomości o aktach kaliskich*, „Ziemia Kaliska", t. I, Kalisz 1930, s. 141-142

100 powodów by powiedzieć Unii „TAK", „Ziemia Kaliska", 2003, nr 130, s. 10

Walczak Krzysztof, *Nie zapomnieć...,* „Południowa Wielkopolska", 1978, nr 5, s. 2

W rocznicę imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego, „Gazeta Kaliska", 1937, nr 78, s. 8

W 125 Rocznicę Ustawy Rządowej 3 Maja 1791 r. Jednodniówka kaliska, 1916

Z obchodu 4-rolecia istnienia policji, „Gazeta Kaliska", 1922, nr 274, s. 3

Relacje ustne

Relacja ustna dr. Hieronima Kroczyńskiego z 28 czerwca 2019 r.

Strony internetowe

Archiwum donosów w Kaliszu. „Zawiść, zazdrość, oczywiście też zemsta" [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://fakty.tvn24.pl/ogladaj-online,60/archiwum-donosow-w-kaliszu-zawisc-zazdrosc-oczywiscie-tez-zemsta,733796.html

Baczkowski M., *Piotr Szembek* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/piotr-szembek

Bonawentura Niemojewski h. Wierusz [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/bonawentura-niemojowski

Dom Partii w rejestrze zabytków, 16.11.2009 r. [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.mwkz.pl/archiwum-aktualnosci-lista/160-dom-partii-w-rejestrze-zabytkow-16112009-r

Garsztka W., *Maria Dąbrowska (1889-1965),* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.info.kalisz.pl/biograf/dabrowsk.htm

Gryczyński M., *Patron trudnych czasów - bł. Michał Kozal*, [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2012/Przewodnik-Katolicki-22-2012/Wiara-i-Kosciol/Patron-trudnych-czasow-bl-Michal-Kozal

Kolańczyk A., *Kalisz i Russów w twórczości Marii Dąbrowskiej* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.info.kalisz.pl/dabrkol/dabrkol_mob.htm#I.%20Nasz%20dom

Korytkowski J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy: prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. 1. Poznań 1888 [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://dir.icm.edu.pl/pl/Arcybiskupi_gnieznienscy/Tom_1/262

Krzystek T., *Kroczyński Brunon* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://listakrzystka.pl/kroczynski-brunon/

Otwarcie wystawy „Germanizacja dzieci polskich w okresie II wojny światowej" [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.archiwum.kalisz.pl/aktualnosci/47

Polska Partia Robotnicza Oddział we Francji [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: 2/https://searcharchives.pl/2/1470/0"0#tabZespol

Proboszczowie [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://kaliszarchaniola.parafialnastrona.pl/Rectors/Details/193

Rodzina Wiłkomirskich i jej związki z Kaliszem [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.archiwum.kalisz.pl/wystawy-on-line/rodzina-wilkomirskich

Schlender Grażyna, *Jerzy Minta* [w:] *Encyklopedia Solidarności* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.encysol.pl/wiki/Jerzy_Minta

Schrott Kazimierz [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://katyn.ipn.gov.pl/kat/form/r3146325074,Schrott-Kazimierz.html

Skargi i donosy w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.archiwum.kalisz.pl/wystawy-on-line/skargi-i-donosy

Skrzyński Aleksander Józef [Dokument elektroniczny] - Tryb dostępu: http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/aleksander-jozef-skrzynski

Splitt J.A., *Ratusz* [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.kalisz.info/ratusz.html

Teki Dworzaczka Biblioteka Kórnicka PAN [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://teki.bkpan.poznan.pl/search.php?section=2&single=1&fileno=17&page=791

Uchwała nr XXXVI/26//5/93 Rady Miejskiej Kalisza z dnia 25 maja 1993 r., [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: https://www.bip.kalisz.pl/uchwaly/1993_36_265.pdf

306 Dywizjon Myśliwski „Toruński" [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: link: http://www.dws-xip.pl/PW/RPDEL/Matis/pow3.html

Zapomniane historie [Dokument elektroniczny] - Tryb dostępu: https://poznan.tvp.pl/39653915/26102018

Ze wspomnień doktora Mosze Grossa (Henryka Żeligowskiego) „Zagłada kaliskich Żydów" cz.3, [Dokument elektroniczny] – Tryb dostępu: http://www.7dnikalisza.com/artykul/ze-wspomnien-doktora-mosze-grossa-henryka-zeligo-6179

Spis treści

Wstęp 5

Wprowadzenie 7

Przedmowa 17

Okres staropolski 25

Okres zaborów 37

I wojna światowa 119

Okres międzywojenny 133

II wojna światowa 173

Polska Ludowa 199

III Rzeczpospolita Polska 229

Bibliografia 239

Pamięć (...), której zwykliśmy słusznie przypisywać ulotność, potrzebuje nieustannego wsparcia konkretu, rusztowania materii, pozwalających z jednej strony pozostawać w sferze mitów, a z drugiej – faktów (...). To być może najważniejsze zadanie archiwistów i archiwów, niezależnie od zmieniających się ideologii i ustrojów. Zadanie, które w setną rocznicę odzyskania niepodległości, a zarazem organizacji archiwów państwowych i opieki nad archiwaliami nie utraciło nic ze swej wagi.

Ze *Wstępu*
Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych
dr. Pawła Pietrzyka

Prezentowane archiwalia z pewnością będą budzić ciekawość odbiorców, bowiem ukazują nam przeszłość spisaną w różnych epokach i widzianą z wielu, często odmiennych punktów widzenia. Książkę tę dedykujemy regionalistom, pasjonatom historii, a także genealogom. Wszystkich Państwa zapraszamy w gościnne progi kaliskiego archiwum, by mogli się Państwo sami zapoznać z archiwaliami i poczuć Historię z bliska.

Z *Wprowadzenia*
Dyrektora Archiwum Państwowego w Kaliszu
dr Grażyny Schlender

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W KALISZU

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

ISBN 978-83-950226-1-6